

VIGILIA

1 9 7 2
szeptember

9

Doromby Károly

**Hatalom, klerikalizmus és
ideológia az egyházban**

Sinkó Ferenc

Izsóf Alajos (1870—1945)

Nemeskürty István

In signo crucis

Bellér Béla

**A Dózsa-parasztháború és az
egyházi történetírás**

Kunszery Gyula

Ady korai katolikus értékelése

**Szabó Lőrinc publikálatlan levele,
Gyurkovics Tibor elbeszélése,
Görgey Gábor és Sinka István
versei**

DOROMBY KÁROLY	Hatalom, klerikalizmus és ideológia az egyházban —	573
SINKÓ FERENC	Izsóf Alajos (1870—1945) — — — — —	582
MENYHÁRT LÁSZLÓ	Város (tusrajz) — — — — —	590
SWIERKIEWICZ ROBERT	Strandon (monotypia) — — — — —	590
IZSÓF ALAJOS	A gyakori szentáldozás és az életpszichológia — —	591
NEMESKÜRTY ISTVÁN	In signo crucis — — — — —	595
BELLÉR BÉLA	A Dózsa-parasztháború és az egyházi történetírás —	599
KOVÁCS ISTVÁN	Az ember lehetőségei — — — — —	604
SZABÓ LŐRINC	Publikálatlan levele Szigeti Endrének — — — — —	618
TÓTFALUSY ISTVÁN	„Tanulmányozzátok az írásokat!” — — — — —	619
GÜRGEY GÁBOR	Simeon, Még ma (versek) — — — — —	620
GYURKOVICS TIBOR	A kagyló (elbeszélés) — — — — —	621
KOMÁROMI JÁNOS	Arcok (tollrajz) — — — — —	625
SINKA ISTVÁN	Dávid (vers) — — — — —	626
ERDÉLYI JÁNOS	Sinka István emlékére (tollrajz) — — — — —	627
VALKÓ LÁSZLÓ	Homokpart (tusrajz) — — — — —	641

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Szigeti Endrével (<i>Hegyi Béla</i>) — — — — —	608
--	-----

NAPLÓ

Siki Géza: Könyvek között (Jékely Zoltán, Kálnoky László és Csorba Győző verseskötetei) — 631; *D. I.*: Képzőművészet (Budapesti, szentendrei, keszthelyi és esztergomi tárlatok) — 633; *Rónay László—Tóth Sándor*: Zenei jegyzetek (Új magyar oratórium; Egyházzenei események; Lemezfigyelő; Sárosi László miséje) — 635; *Czére Béla*: Színházi krónika (Gyurkovics Tibor szabálytalan színháza) — 638; *Balássy László*: Képernyő előtt (Alattvalók és királyok) — 640.

DOKUMENTUM

Ady korai katolikus értékelése (<i>Kunszery Gyula</i>) —	628
Idegen nyelvű kivonatok — — — — —	642

A címlapon *Szántó Piroska* rajza, a hátsó borítón *Szervátiusz Tibor* Dózsa-kompozíciója.

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. Tel.: 188-098, 188-068. Postacím: 4. Postafiók: 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: *Vigilia* kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A *Vigilia* csekkszámja száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Kúkereskedelmi Vállalat, vagy bizományosai útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 5,00 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Atutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54.) a Kultúra 024 2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a *Vigilia* című lapra vonatkozik. Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: egy évre: 100,— Ft, félévre: 50,— Ft, negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

Hatalom, klerikalizmus és ideológia az egyházban

Mi az, amit manapság legtöbbször az egyháznak szemére vetnek? Először is azt, hogy hatalmi — sőt történelmének egy tekintélyes időszakában világi hatalmi — szervezetté fejlődött; másodsor, hogy klerikális intézménnyé vált; és harmadsor, hogy a keresztény tanítást ideologizálta. Ez az utóbbi vád egészen újkeletű, lényegében csak a II. vatikáni zsinat után merült fel. De alkalmasint sokszor lesz még róla szó a jövőben.

Nézzük meg hát ezeket a vádakokat és szemrehányásokat, amelyek a zsinat óta, a zsinati megújulás követelésével párhuzamosan, újra meg újra fölmerülnek. Előbb azonban foglaljuk össze néhány szóban azt az evangéliumokból kivehető krisztusi tanítást, amelynek alapján és amelyhez viszonyítva az említett szemrehányások, vádak elhangzanak.

„Krisztus nem más, mint szeretet, egyszerűség, türelem, tisztaság, röviden szólva tehát az, amit tanított” — írja *Erasmus* az *Enchyridion*-ban. És ez valóban így van. Jézus a legegyszerűbb igazságokat közölte velünk, amelyek azonban az egyedül lényegesre vonatkoznak. Az ő igazságai nem filozófiai, tudományos vagy politikai igazságok, és mégis azt mondta, hogy ezek az igazságok szabaddá tesznek bennünket. Istenről beszélt és az emberekről, és egyetlen törvényként azt parancsolta meg, hogy mind a kettőt szeressük. S aztán természetesen önmagáról is beszélt.

Az Isten, akit Jézus hirdetett, nem a filozófusok Istene, nem is valamifajta vallás Istene és még csak nem is egészen pontosan az Ószövetség Istene. Az az Isten akiről Ő beszélt, Atya. Az Ő és mindnyájunk Atyja. A szentírástudósok felhívják figyelmünket, hogy a szentírásban a Krisztus által használt „Abba” kifejezés arám eredetű és voltaképpen sokkal többet jelent, mint egyszerűen apát. Bensőséges, közvetlen megszólítás volt ez, amit csak szűk családi körben használtak. Olyasvalami volt, mint a magyar édesapa. Ez az Atya szeret minket, számontartja minden hajszálunkat, és Jézusra hivatkozva bármikor teljes bizalommal fordulhatunk hozzá. Mint ennek az Istennek gyermekei, mindnyájan testvérek vagyunk és egymás iránt felebaráti szeretetre kötelezve. Úgy kell szeretnünk egymást, mint ahogy önmagunkat szeretjük. „Amit tehát akartok, hogy az emberek nektek tegyenek, azt tegyétek ti is nekik” (Mt 7,12) — mondja Jézus. És ez a szabály fordítva is érvényes: ne tegyünk másnak olyasmit, amit nem akarunk, hogy nekünk cselekedjenek. Ugyanakkor azonban meg is kell bocsátanunk az embereknek azt, amit ellenünk tesznek. Péter megkérdezi egyszer Jézust: „Uram, hányszor vétkezhet ellenem felebarátom, hogy megbocsássak neki? Talán hétszer? Jézus válasza ez volt: Mondom neked, nem hétszer, hanem hetvenhétszer” (Mt 18,21-22).

Ne akarjunk uralkodni egymás fölött. „Tudjátok — mondja szó szerint Jézus —, hogy a népek fejedelmei uralkodnak rajtuk és a nagyok hatalmaskodnak felettük. De köztetek ne így legyen. Ha valaki közületek nagy akar lenni, legyen szolgátok” (Mt 20,25-27). És amikor arról beszél, hogy Isten szemével nézve hogyan ítéltetik majd meg földi magatartásunk, akkor kiderül, hogy az egyetlen kérdés és szempont csak az lesz, milyen mértékben tettünk tanúságot cselekvő felebaráti szeretetünkről. „Mert éhes voltam és ennem adtatok, szomjaztam és innom adtatok, jövevény voltam és befogadtatok, mezítelen voltam és felruháztatok, beteg voltam és felkerestetek engem, börtönben voltam és meglátogattatok”, és ha az emberek megkérdezik majd, hogy mikor történt mindez, akkor ezt a feleletet kapják: „amit egynek e legkisebb testvéreim közül tettetek, nekem tettétek” (Mt 25,35-40).

Önmagáról azt mondja Krisztus, hogy ő a „világ világoossága” és hogy egy az Atyával. „Aki engem látott, látta az Atyát is” — mondja Fülöpnek (Ján 14,9). Azt

is mondja magáról, hogy szelid és alázatos szívű, ugyanakkor teljesen normális ember is. A farizeusok képmutatásáról szólva mondja: „Eljött János, sem nem evett, sem nem ivott, s azt mondták: ördöge van. Eljött az Emberfia, aki evett is, ivott is, s azt mondják: nézzétek a falánk és iszákos ember a vámosok és bűnösök barátja” (Mt 11,18-19). Amiből világosan kitűnik, hogy bár nem becsüli alá a Keresztelő aszkézisét, de azért azt nem is tartja olyan fontosnak. Nem csinál titkot belőle, hogy aki őt követni akarja, annak meg kell tagadnia önmagát, de ugyanakkor azt is mondja, hogy az ő igája kedves és a terhe könnyű. Azt követeli tőlünk, hogy ártatlanok és elfogulatlanok legyünk, akár a gyermekek és így hív bennünket: „Gyertek hozzám mindnyájan, akik fáradoztok és meg vagytok terhelve és én megkönnyítlek titeket” (Mt 12,28-30).

Amikor a világról beszél, amelyben élnünk kell, nincsenek különösebb illúziói. Nem szűnik meg ismételni, hogy ez a világ — úgy ahogy most van — nem Isten világa. Valaki másnak a tulajdona, aki ugyan szintén Istentől kapta hatalmát, ezt a hatalmat azonban az Istennel szemben ellenségesen gyakorolja. Éppen azért ne akarjuk ezt a világot megnyerni: „Mi haszna van abból az embernek, ha az egész világot megszerzi is, de lelkét kár éri” (Mt 17,26). És még csak nem is remélhetjük, hogy itt a földön az igazságosság érvényre juthat. hiszen az Atya: „...napját felkelti rosszakra és jókra egyaránt, esőt ad igazaknak is, hamisaknak is” (Mt 5,45). Amikor azonban ezt a világot, amely nem Istené, nem akarjuk birtokolni, nem is szabad teljesen negatív módon megtagadni. Értünk, mindannyiunkért, az Ő igazi tanítványaiért imádkozik Jézus főpapi imájában: „Őértük könyörgök! Nem a viláért könyörgök, hanem azokért, akiket nekem adtál, mert a tiéd... nem a világból valók, mint ahogy én sem vagyok ebből a világból. Nem azt kérem, hogy vedd el őket a világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól” (Ján 17,9-15). Tehát maga Jézus is belátja, hogy övéinek, a türelmeceknek, a szelídeknek, tehát a bárányoknak voltaképpen jobb lenne, ha kivennék őket ebből az ellenséges világból. Akkor azonban ez a durva, brutális, erőszakos világ teljesen magára lenne hagyatva mind a sok értelmetlen szenvedésével együtt és a szenvedők akkor sohasem értesülhetnének az öröm üzenetéről. Ez az örömüzenet pedig, amelyet Jézus tanítványainak hirdetniük kell, nem több és nem kevesebb, mint hogy minden ellenkező látszat ellenére nem szívtelen vagy közönyös uralkodó, hanem egy jóságos atya öröködi a világ felett, és hogy a végén, vagyis ennek az evilágnak a végén és egy perccel sem előbb, minden jóra fordul.

Felvetődik ezek után a kérdés, hogyan volt lehetséges, hogy ebből az egyszerű, szelid és alázatos tanításból néhány évszázad alatt a történelem egyik legnagyobb hatalmi rendszere fejlődött ki. A II. vatikáni zsinat idején, majd utána is sokfelé ismételték, hogy az egyház, tehát Krisztus tanítványainak látható közössége ott tévesztette el az utat, amikor Nagy Konstantin személyében egybekelt a világi hatalommal. Szinte közhellyé vált, hogy íme, most vége a „konstantini korszaknak”, annak véget kell vetni és visszatérhetünk az ősi keresztény egyszerűséghez és hatalomtalansághoz. Úgy tűnik azonban, hogy a milánói ediktum nem kiinduló pontja volt egy kedvezőtlen fejlődésnek, hanem inkább eredményes befejezése egy szívós és szisztematikus munkának, amelynek célja előbb csak az egyház fenntartások nélküli társadalmi és hatalmi elismertetése volt, és amely később abba a törekvésbe csapott át, hogy a kereszténység államvallássá legyen. A római birodalomban Néro és Décius uralkodása között lezajlott nagy keresztényüldözések történetének elfogulatlan tanulmányozása világosan meggyőz bennünket arról, miként folyt le ez az akkor még kétségkívül erőszakmentes, mégis céltudatos hatalmi harc. Jól tudjuk például, hogy a keresztény közösségek az egyes üldözések szüneteiben milyen ügyesen használták fel a római törvényeket céljuk érdekében. Talán innen is ered a római egyház erős hajlama a jogászai szemléletre és gondolkodásra.

Mindebben persze nincs semmi kivetnivaló. Ezeknek a közösségeknek végül is kötelességük volt, hogy tagjaik életét megvédjék és ugyanakkor az ige hirdetés lehetőségét biztosítsák. És ott volt előttük egy kézenfekvő példa, a meglehetősen nagy lélekszámú zsidó hitközség Rómában, amely hihetetlenül széleskörű autonómiát él-

vezett. És éppen ezért mindenképpen igazságtalan lenne az ősegyház képviselőit mint hatalmi embereket bemutatni (később jócskán akadtak ilyenek is az egyházban). Azonkívül értelmetlen és reménytelen vállalkozás is lenne, ha napjainkból visszatekintve akarnánk megállapítani, hogy mi lett volna a ténylegestől eltérő és helyesebb magatartás annak érdekében, hogy jobban megfeleljenek a hatalomról való lemondás keresztény elvének és ugyanakkor biztosítsák az evangélium terjesztését. Az elmondottak csak arra akarnak figyelmeztetni, hogy az egyház mint hatalmi organizáció nemcsak egy sajnálatos történelmi fejlődés eredménye, hanem hogy a hatalom, mint kísértés az egyház létezésének első pillanatától kezdve jelen volt és változatlanul jelen van.

Ennek az egész problémának kulcsát mint legtöbbször, a szentírásban találhatjuk meg. *Szent Lukács* evangéliuma írja le legérdekesebben és legrészletesebben Jézus megkísértését. Ezt olvassuk itt: „Erre felvezette a sátán egy magas hegyre (ti. Jézust) és egy pillantás alatt felvonultatta szeme előtt a földkerekség minder országát. „Minden hatalmat és dicsőséget neked adok — mondta —, mert hisz én kaptam meg és annak adom, akinek akarom. Ha leborulva hódolsz előttem, a tied lesz mind’” (*Lk 4,5-8*). Jézus természetesen visszautasítja az ajánlatot, mégpedig az első parancsolat szavaival, amelyek szerint csak az egyetlen Isten szabad imádni. Ebből a szentírási részletből viszont egyértelműen kiderül az is, hogy ez a világ a gonosz szellemnek adatott át, ő a fejedelme. Azt is megtudjuk, hogy a sötétségnek ez a fejedelme a világ dicsőségét nem tudja a hatalomtól elkülöníteni, hanem — éppen ellenkezőleg a hatalmat tette meg e világ alapelvévé. A létharc hatalmi harcot jelent, ezt az egész élő világban tapasztalhatjuk a legkisebb élőlénytől egészen az emberig. A sátán legnagyobb tévedése talán éppen az volt, hogy a hatalmat, mint részigazságot abszolutizálta, és ezért utasította vissza Jézus a hatalom alkalmazásának minden formáját. Mikor Péter, mesterének védelmében odacsapott kardjával, Jézus leintette őt és meggyógyította a főpap szolgájának fülét. „Tedd helyére kardodat, mert mindenki, aki kardot ragad, kard által pusztul el” — mondta neki, majd mindjárt hozzáfűzte: „Vagy azt véled, nem kérhetném Atyúmat és ő rendelkezésemre bocsátana több mint tizenkét légió angyalt?” (*Mt 26,52-53*). Amiből láthatjuk, hogy voltaképpen már itt is megjelent a hatalom kísértése, de döntő visszautasításra lelt. Vajon ki az közöttünk, aki ebben a helyzetben ilyen könnyen lemondott volna a mennyei segítségről?

Persze, ha már egyszer ebben a mi létrendünkben a létezés föltételei ilyen mértékben függenek a hatalomtól, semmiféle élőlény, egyetlen ember, de egyetlen emberi intézmény sem tud tökéletesen lemondani a hatalomról. Erre a lemondásra csak Jézus volt képes, akit valóban ártatlan bárányként öltek meg. És azok a kisebb keresztény szekták, csoportosulások, amelyek megpróbálták, hogy a hatalomról való tökéletes lemondást megvalósítsák, rendszerint zsákutcába jutottak. Így világos az is, hogy még a legeszményibb és az evangéliumi szellemmel leginkább áthatott egyház sem tudott már a kezdet kezdetétől fogva a hatalom bizonyos minimuma nélkül létezni. Ha ez a probléma ma mégis komoly formában fölmerült, annak súlyos oka van. A II. vatikáni zsinat előtt száz német értelmiségi fölvetette a gondolatot, hogy a zsinatot azzal kellene kezdeni, hogy az egyház bocsánatot kér a világtól mindazokért a bűnökért, amelyeket történelme során elkövetett. Ez a kezdeményezés később elaludt. Valószínű, hogy még azok is, akiknek lelkiismeretét ez az ötlet egy kissé fölborzolta, megnyugtatták magukat azzal, hogy ezek a bűnök a történelemből megmagyarázhatók. Nos, manapság nemcsak divatos dolog, hanem nagyon helyes is, hogy a dolgokat, az embereket és cselekedeteiket a maguk történelmi összefüggésében vizsgáljuk, és éppen ezért a dolgoknak erről a történetiségéről sohasem szabad megfeledkezni. A kérdés csak az, vajon lehet-e valaha is elegendő magyarázatot találni arra, hogy embereket Krisztus és az evangéliumok nevében megkínóztak és megölték. És valószínűleg ez volt az, ami a fent említett értelmiségieket is nyugtalanította.

A veszély, hogy erre — ti. emberek megölésére — sor kerülhet, az első pillanattól kezdve fennállott, amikor az egyház az eredeti szeretetközösségből hitközösséggé, majd kultuszközösséggé alakult át. A teológia és a szociológia meg tudja

magyarázni, hogyan és miért került erre sor. A három dolgot valószínűleg nem is lehet olyan könnyen szétválasztani. Mindenesetre Jézus még azt mondta, hogy tanítványait arról lehet majd megismerni, hogy szeretik egymást. Aztán alig telt el száz év és máris az a szólás volt érvényes, hogy a keresztények arról ismerhetők fel, hogy ugyanazt a dolgot hiszik. Viszont, a hitbeli különbségek homá vezethetnek, azt túlságosan egyértelműen mutatja az inkvizíciónak és a reformációt követő harmincéves háborúnak szomorú története.

Ma persze nagyon jól tudjuk már, hogy az ún. eretnekségek létrejöttében a hittételek mellett még nagyon sok személyi, társadalmi, sőt gyakran politikai adottság is közrejátszott. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy minden keresztény megújulást az egész világon visszhangzó *mea culpá*val kellene kezdeni, (és ennek során mindenfajta kereszténynek a mellét kellene vernie), amiért megtörténhetett az, hogy emberek az evangélium nevében ölték meg. Enélkül ugyanis nagyon nehéz lesz kimutatni, hogy mikor beszélhettünk az egyházon belül a hatalom helyes és mikor a helytelen használatáról. Az mindenesetre bizonyítottnak látszik, hogy a hatalmi módszerekkel való eljárásra leginkább az intézmények, illetve az intézmények nevében intézkedő emberek hajlamosak. Talán ezért vélik oly sokan a zsinat óta, hogy szemügyre kell venni az egyház túlzott klerikalizálódását és intézményesültségét is.

Képzelnék el egy jelenetet, ami főleg az elmúlt száz-százötven évben bármelyik katolikus házban előfordulhatott vagy előfordulhat. A családnak vendégei vannak, s az egyik szobában a férfiak kártyáznak. Egy pap is van közöttük, a nemrégiben kinevezett fiatal plébános. Egyszerre csak megjelenik a háziasszony és vacsorázni hívja őket. A társaság elindul, s az egyik idősebb úr a pappal egyszerre érkezik az ajtóhoz. Elkezdődik a szokásos udvariaskodás, tessékellik egymást előre, majd végül a jóval idősebb civil határozott mozdulattal hátbavágja a fiatal papot, mondván: „Ecclesia precedit”, vagyis hogy az egyháznak előjoga van. Mire a fiatal plébános méltóságának tudatára ébred, és megnyugodva lépi át a küszöböt. Ebben az apró és a legtöbb katolikus számára magától értetődő jelenetben az egyháznak egy olyan felfogása tükröződik, ami évszázadokon keresztül oly mélyen beleyökeresedett a katolikus tudatba, hogy szinte reménytelen vállalkozásnak tűnik e felfogás kérdésessé tétele. Ebben a felfogásban az egyház a klérussal, illetve az ebből a klérusból kialakított hierarchiával azonosul. Felesleges lenne arra hivatkozni, hogy a teológiában egyházon mindenkor a Kriszusi-hívők összességét értették, ha — egyrészt a papok, másrészt a nem papok tudatában — ez az éles szétválasztás jelen volt és még ma is legtöbbször jelen van. Amikor 1967-ben Rómában megtartották az első laikus kongresszust, (a padosorokat itt is főként szerzetesnővérek és papok töltötték meg), és a kongresszus résztvevőit a pápa is kihallgatáson fogadta, a Szentatya beszédében többek között azt mondta, hogy „Az egyház szeretettel és megértéssel tekint laikus gyermekeire”. A holland delegáció ebben a pillanatban sarkon akart fordulni és ki akart vonulni a fogadóteremből. És ha ezt nem tette meg, akkor csak azért nem, hogy a botrányt elkerülje. Maguk között azonban ezt kérdezték: mit jelentsen ez, mi az az egyház, amely (megértéssel vagy meg nem értéssel) ránk tekint? Hát nem mi vagyunk az egyház?

Az első keresztények életéről az *Apostolok Cselekedeteiben* ezt a beszámolót olvashatjuk: „A hívek mind összetartottak és közös volt mindenük. Birtokaikat és javaikat eladták s az árát szétosztották mindazok között, akik szükségét szenvedtek. Egy szívvel egy lélekkel minden nap összegyűltek a templomban. A kenyeret a házaknál törték meg és örömmel és tiszta szívvel vették magukhoz az ételt. Dicsőítették az Istent és az egész nép szerette őket. Az Úr pedig naponként vezetett hozzájuk olyanokat, akik az üdvösségre lettek” (*Apcs*, 2,42-47). Ebben a beszámolóban nincs még különbség téve papok és laikus hívek között. S a tény, hogy a kenyeret a házaknál törték meg, vagyis hogy az eucharisziát családi körben ünnepítették, nemcsak azt jelenti, ami a legtöbb bibliakiadás jegyzetében olvasható, hogy az ősi egyházközösség, amely kezdetben még a zsidó istentiszteleteken is részt vett, ily módon juttatta elejétől fogva kifejezésre a maga különállá-

sát. Ez azt is jelenti, hogy akkoriban gyakorlatilag még minden családapa gyakorolhatta ezt a legfontosabb és ma csak a papság számára fönntartott cselekményt. A szentírás-tudományból tudjuk, hogy a szentírás egyébként sem használja sohasem a „pap” szót olyan értelemben, ahogyan azt a zsidók vagy a rómaiak használták, hanem az egyházköztség vezetőjét a zsidó közösségekben presbíternek, vagyis vezetőnek, előljárónak, rangidősnek nevezték, míg a görög, hellenista közösségekben az „episcopos” vagyis felvigyázó, felügyelő kifejezés járta. Az, hogy Jézus maga nem akart külön papi rendet alapítani, az már azért is nagyon valószínű, mert az akkoriban vallási szempontból már nagyon formálissá vált zsidó teokrácia ebből a szempontból nagyon rossz példát mutatott. *Alois Müller*, a neves teológus hívja fel a figyelmet, milyen ritkán idézzük Jézusnak a farizeusok és írástudók ellen mondott beszédét, amely Máté evangéliumának 23. fejezetében olvasható. Azt mondja itt Jézus: „Mózes székén az írástudók és a farizeusok ülnek. Tegyetek meg és tartsatok meg mindent, amit mondanak, de cselekedeteiket ne kövessétek, mert tanítják ugyan, de nem váltják tette. Súlyos és elviselhetetlen terheket kötnek egybe és teszik az emberek vállára, ők maguk azonban egy ujjal sem akarják mozdítani azt. Minden tettüket az vezet, hogy lássák az emberek. Szélesre szabják imaszójukat, megnagyobbítják ruhabojtjukat. Szeretik a főhelyeket a lakomákon és az első székeket a zsinagógákban, a tisztelgő köszönéseket a tereken és azt, ha az emberek mesternek nevezik őket. Ti azonban ne hívassatok magatokat mesternek, mert egy a ti mesteretek, ti pedig mind testvérek vagytok. Ne nevezzetek senkit atyának a földön, mert egy a ti Atyátok, aki a mennyben van. Ne nevezzenek titeket tanítóknak, mert egy tanítótok van: Krisztus. Aki a legnagyobb közöttetek, az a szolgátok legyen” (Mt 23,2-12).

Az egyháztörténelem és az ekkleziológia, különösen az újabb időkben, több elméletet is kidolgozott, vajon ebből az őskeresztényi állapotból hogyan alakult ki az egyház ilyen fokú klerikalizálódása. Valószínűleg egész sor politikai és szociológiai adottság játszott közre ebben a fejlődésben, amelynek eredményeképpen a IV. századtól kezdve a papi rend mint sajátos, különleges csoport egyre inkább elkülönült a társadalmon belül. A feudális társadalmi rendben, ahol a különböző társadalmi rétegek osztály szempontból élesen körülrajzolódtak és hierarchikusan egymás fölé épültek, a felsőbb és alsópapság is megtalálta a maga helyét és társadalmi rangját. Ezt a középkorban kialakult struktúrát az egyház mindmáig megtartotta. Ebben a mereven megszervezett hierarchikus építményben, amely a tridentinai zsinat után még határozottabb arcú kapott, elkerülhetetlen volt, hogy minden teológiai és ekkleziológiai elmélet ellenére az egyház a papok tudatában éppen úgy, mint az egyszerű hívekében azonosult a hierarchiával. Szociológiailag ugyanaz a jelenség volt ez, amelyeket a feudális monarchista struktúrájú államokban tapasztalhattunk a polgári forradalmak előtt, amikor is az ún. történelmi osztályok (tehát az arisztokrácia és a nemesség) az állammal, majd a nemzettel azonosították magukat. Természetesen szükség volt az alsóbb osztályokra is, különben az egész uralomnak nem lett volna értelme. Az azonban, hogy az alsóbb osztályok is az államhoz vagy a nemzethez tartoznak, senkinek sem jutott eszébe. Ki tagadná, hogy a laikusok szerepe az egyházon belül nagyon hasonlított a monarchikus rendszerek alattvalóiéhoz. Erről a zsinat óta annyit hallhattunk és olvashattunk (még olyan magas rangú egyházi méltóságoktól is, mint Suenens bíboros), hogy szinte nem is kell rá sok szót vesztegetni. Maga az egyház, vagyis az intézményesült és a klérusból álló egyház is belátta, hogy az egyház fogalmát ki kell terjeszteni és el kell mélyíteni, ha a mai tökéletesen megváltozott körülmények között is fenn akarjuk tartani az egyház szavahihetőségét. Ebből a felismerésből származott az egyháznak az az új koncepciója, amelyet a zsinat elfogadott és kihirdetett. E szerint az egyház nem egyéb, mint a zarándokló Isten népe, amely megannyi egyenjogú tagból áll, akik között csak az elnyert karizmák tekintetében van különbség. Természetesen nagyon szép és nagyon is elfogadható koncepció ez, annál is inkább, mert hiszen elismeri az összes megkereszteltek általános papságát is. A kérdés csak az, hogy miként lehetne az egyháznak ezt az új önmegfogalmazását a gyakorlatba átvinni.

A legsúlyosabb nehézség abban áll, hogy még a legszebb konstitúciókkal sem lehet azt az óriási szakadékot áthidalni, amely a pap és a világi hívő között mindmáig fennáll. A mai gyakorlat szerint a pap, aki tanulmányait befejezte és fölszentelték, többé nem egyszerű tagja a Krisztus-hívők közösségének, aki csak magasabb karizmában részesült, hanem egy apparátus tagjává válik, amely egy, a katonaságéhoz hasonló fejelem alatt áll. Nem viselkedhet már többé úgy, mint a többi emberek, ide-oda helyezik, a templomában állandóan új, idegen arcok veszik körül, és még jó, ha magatartása a gondjaira bízottakkal szemben a társadalombiztosítási orvoséhoz és nem egy jóindulatú, vagy éppen közömbös közgazgatási tisztviselőéhez hasonlít. A feladata az lenne, hogy a lelkeket gondozza, sőt vezesse, de kiket vezethet? Természetesen csak azokat, akik ezt a vezetést elvárják tőle és ezek még a magukat keresztényeknek vallóknak is csupán kis töredékét teszik ki. Minthogy pedig szakképesítést kívánó foglalkozást folytat, hamarosan kialakul benne a szakmabeliek tudata. És a munkája során fölmerülő problémákat természetesen csak a kollégákkal tudja megbeszélni. „Hány gyónótok és áldozótok volt áldozócsüörtökön? Csak ennyi meg ennyi? Oh, nálunk ennyi meg ennyi volt.” „Milyen okos volt, hogy az új Mária-szobor fölszentelését a sajtóban is közzétettük, még egyszer annyian jöttek el a litániára, mint egyébként.” És ez így mehet esetleg egy egész életen keresztül. A pap tevékenységének területe a templom, amely akár nagy és pompás, akár egyszerű és kicsi, mindenképpen zárt és a világtól elkülönített hely. Az ígét itt azok számára hirdetik, akik amúgy is mindig a templomban vannak, esetleg egyszerűen csak azért, mert a Kretschmer-féle tipológia szerint a vallásos típushoz tartoznak. Hogyan érje el a pap azokat, akik esetleg öntudatlanul is az üdvösség üzenetére várnak? Legyen akár szent, mégis kétségbeesetten nehéz helyzetben van. Ha egy szkeptikus értelmiségi társaságba kerül, egész idő alatt azon fáradozik majd, hogy bebizonyítsa, ő is normális ember, és nem csak szent dolgokról lehet vele beszélni. Ha a szegény és egyszerű embereket keresi fel, mindig ott fogja érezni a vállán egy pompás és hatalmas egyház terhét. Viselkedjék egy kicsit könnyedebben, hogy ezáltal jobban alkalmazkodjék civil környezetéhez, könnyen megeshet, hogy (akár egy képmutató beállítottság következtében is) megbotránkozást vált ki. Ha viszont az aszketikus étellel próbálkozik és őszintén törekszik arra, hogy kereszténységéről tanúságot tegyen, megtörténhet, hogy tanúságtételét alábecsülik mondván: „végtére is ezért fizetik”.

Röviden összefoglalva, az egyházi szervezetnek és az egyház fölépítésének két modelljét állíthatnánk fel. Az egyik a hagyományos, amely szerint az egyház egyrészt egy különlegesen kiképzett vezetői apparátusból áll, amelynek gondjaira a vezetettek bízva vannak, azok a vezetettek, akiknek a prédikáció szól, akiknek a lelkét gondozni kell és akiknek lelke fölött pásztorkodni kell. Az ilyenfajta egyház törekvése az lesz, hogy minél több tagja legyen, még ha ez a tagság pusztán formai vagy jogi természetű is. A másik modell szerint az egyház az azonos rangú tagok közössége lenne, amely „nem ismer Atyát Istenen kívül” és „Mestert sem Krisztuson kívül”, viszont van egy lehetőleg kevésbé bürokratikus megszervezett és önkéntes szolgálaton alapuló belső struktúrája. Az ilyen típusú egyháznál a tagok mennyisége közömbös lenne, vagy legalábbis másodrangú kérdés. Nem úgy a minőség. Ez azt jelenti, hogy az ilyen típusú egyháznak csak olyan tagjai lennének, akik számára valóban életük egzisztenciális kérdése, hogy mindenütt és mindenkor tanúságtevői, tehát nem prédikálói, hanem tanúságtevői legyenek a keresztény üdvösségüzenetnek. És ha ezek a tagok az Úr által elrendelt eucharisztia ünneplésére összejárnak, ez nem lenne többé egyszerű liturgikus aktus, hanem de-rális együttlét, amelynek keretében meghallgatnák a közösség vezetőjét (aki ezt a funkciót esetleg csak mellékfoglalkozásként látja el), de nem úgy, mint iskolás gyerekek a fanitót, hanem mint elkötelezett emberek, akiknek legfőbb gondjuk az, hogyan hirdessék Krisztus üzenetét, hogyan tegyenek arról tanúságot, és az ezzel a tanúságtétellel kapcsolatban felmerülő problémákat esetleg együtt meg is beszél-
nék.

A magam részéről persze erre a második modellre szavaznék, már csak azért is, mert meggyőződésem, hogy Krisztustól kapott feladatunknak, hogy az ő üdvösségüzenetét hirdessük és az egész világ előtt — tehát nemcsak magunk között — tanúsítsuk, csak ilyen módon tudunk eleget tenni. Viszont azt is tudom, hogy pillanatnyilag nemcsak a papságnak, hanem a laikus híveknek is nagy többsége a hagyományos modellre szavazna. Amíg azonban így áll a helyzet, nem nagyon remélhetjük, hogy az egyház valódi közösséggé alakul át.

A klerikalizálódással párhuzamosan ment végbe az egyház intézményesülése. A szélsőségesen kontesztáló, forradalmár csoportok leginkább az egyháznak ezt az intézményesülését, intézményi voltát támadják. Sajnos azonban gyakran az a benyomása az embernek, hogy ezek a reformerek csupán arra törekcsenek, hogy a kiöregedett intézményeket újakkal váltsák fel és nem vállalkoznak arra, hogy magát az institucionalizmust mint olyant vizsgálják meg. A mindenfajta intézmény tökéletes és anarchista elutasítása természetesen abszurdum lenne. Annak ellenére, hogy egy ilyenfajta inspiráció valójában felfedezhető az evangéliumban is. Nagyon jól tudjuk a történelemből, hogy Asszisi Szent Ferencnek (aki az *Imitatio Cristit*, vagyis Krisztus követését minden ember között a leginkább meg tudta valósítani) voltaképpen szintén egy minden intézményességet nélkülöző közösség lebegett a szeme előtt. És Illés testvér volt az a realista, aki állította, hogy megfelelő szervezet és szabályzat nélkül a mozgalom anarchiába fulladna.

Ha az intézményesülés problémáját vizsgáljuk, ugyanúgy kell eljárni, mint ahogyan a hatalomgyakorlás kérdésénél tettük. Az intézményt elfogadhatjuk, sőt el is kell fogadnunk, de mindig azzal a tudattal, hogy itt valami szükséges és elkerülhetetlen rosszról van szó, és mindig szem előtt kell tartanunk, milyen veszélyeket rejt magában az intézményesülés. A két főveszély: hogy az intézmény azonosítja magát azokkal az eszmékkel, amelyeknek szolgálatára életre hivatott és ezáltal öncélúvá válik, valamint az a tény (ami keresztény intézmény esetében különösen végzetes lehet), hogy az intézmény mindig amorális, tehát nem erkölcstelen, hanem erkölcsileg közömbös. Erkölcsé ugyanis mindig csak a személynek lehet.

Az egyház esetében, ha mint intézmény az általa képviselt eszmékkel azonosul, ebből logikusan következik, hogy mindent, ami az intézmény ellen irányul, úgy fog föl, mint támadást Krisztus tanítása ellen. IX. Pius pápa egész sor olyan embert közösített ki, akik azon a véleményen voltak, és ezt a véleményt tevőlegesen is érvényesíteni kívánták, hogy helyesebb lenne, ha a pápai állam végre megszűnének. De volt idő, amikor ez a pápai állam még virágzó és hatalmas volt, és a pápa akkor egyszer egy hűbéres város valamennyi lakosát kiközösítette, mert a város hátralékban volt a pápai államnak fizetendő adóval. Akaratlanul is fölmerül az emberben a kérdés, hogy azok az öregek és betegek, akik e kiközösítés tartama alatt meghaltak, vajon valóban mindnyájan a pokolba jutottak-e.

Még súlyosabb következményei lehetnek annak az említett ténynek, hogy intézmények sohasem bírhatnak a személy erkölcsével. Jól tudjuk, hogy Magyarországon például még a második világháború előtt is sok százezer holdnyi föld volt a szerzetes rendek birtokában. Ezeket a nagy kiterjedésű földbirtokokat ugyanúgy rosszul fizetett cselédek művelték meg, mint a világi kézben lévő latifundiumokat. E nagy gazdasági központok körül csupa szegény ember lakott. Képzelnék el most annak a szerzetes perjelnek vagy jószágkormányzónak a helyzetét, aki a rend javainak intézésével volt megbízva. A rend tagjaként az egyházon belül azok közé számított, akik a parancsokon kívül még azt az ún. evangéliumi tanácsot is követik, amelyet Jézus adott a gazdag ifjúnak: „Ha tökéletes akarsz lenni, add el vagyonodat, oszd ki a szegényeknek és kincseket szerzel a mennyben. Ezután jöjj és kövess engem!” (Mt 19,21) Mint tudjuk, Máté evangélista ehhez hozzáfűzte, hogy „amikor az ifjú e szavakat hallotta, szomorúan eltávozott, mert sok vagyona volt”. Vajon a rendi vagyonok intézőinek nem volt-e meg szintén minden okuk arra, hogy szomorúak legyenek. Egy-egy ilyen intéző sok vagyont kormányzott, de a legjobb akarat mellett sem lett volna módja rá, hogy ezeket a javakat a szegények között szétosssa, mert hiszen a költségvetés szerint kellett dolgoznia,

amelyben bevételnek és kiadásnak egyensúlyban kellett lennie, és a szegényeknek karácsonykor annyi jutott, amennyit a költségvetésben „jótékonyág” címszó alatt betervezték. Ezt tekintem egy intézmény elkerülhetetlen közömbösségének, hiszen ezek a szerzetes atyák vagy vagyont birtokló más egyházi személyek egyénileg mindezt a legjobb szándékkal és a legtisztább lelkiismerettel vállalták. És az intézményes egyház felől nézve ez nemcsak egyházjogilag, hanem erkölcsi szempontból is tökéletesen rendben volt. És mégis fölmerült az a csak nehezen vállalható látszat, (ami valójában gyakran nem is csak látszat volt): emitt a döngölt földpadlójú, nádfüdeles, egyszobás viskókban lakó szegények, míg amott a „gazdag papok” a csodálatos parkettás lakosztályokban.

Tudjuk, hogy Magyarországon ebben a formában ez a probléma már nem áll fenn. De hogy világegyházi szinten ez a konfliktus még mindig bekövetkezhet, arról a japáni Sendai püspökének *Kabayashin* a legnagyobb olasz missziós lapban, a *Missione Catholice*-ben megjelent itt következő kis írása tanúskodik: „Sok országot beutaztam — írja a japán püspök — Európában és Amerikában: mindenütt a szerzetesrendek pompás, sőt luxusos építményeibe ütköztem, amelyek könnyen összetéveszthetők lennének valami nagy kereskedelmi vállalat székházával, és csak nehezen tudtam legyűrni a zavart, az ellentmondó érzéseket; de hát, választottam magamnak, ez azért van, mert ezek gazdag országok, tehát nem kell személyes problémát csinálnom a dologból.

Újabban azonban ezeknek a gazdag országoknak pénzügyi hatalma Japánig terjed, a bennszülöttektől hemzsegő utak mentén egymás után nőnek magasba a rendházak, noviciátusok imponáló építményei, amelyek a kényelem szempontjából semmi kívánnivalót nem hagynak maguk után.

Nem tudok ellenállni a gondolatnak, hogy van ebben valami szerencsétlen dolog. Ne értsetek félre, tökéletesen meg vagyok győződve arról, hogy azok az apácák, akik ezekben az épületekben élnek, mentesek minden anyagi vágytól, és gyakorolják a lelki szegénység és fogadalmuk erényeit.

Mégis az az igazság, hogy a rendházaknak, amelyekben élnek, központi fűtése van félire és légkondicionáló berendezése nyárára. Nos, az olyan élet, amelyben legalábbis azt a kérdést, hogy „mit eszünk holnap?” sohasem kell fölvetni, az ilyenfajta szegénység mit is jelent valójában? „Dús” szegénységről van itt szó, aminek semmi köze sincs ahhoz az igazi szegénységhez, amely annyira általános még Japánban.”

Semmiképp sem szeretném, ha az a látszat keletkeznék, hogy e sorok írója engesztelhetetlen ellenfele a szerzetesrendeknek. Eppen ellenkezőleg, legszebb, legvalódibb keresztény élményei szerzetesrendek monostoraiban töltött napokkal és hetekkel kapcsolatosak. E számára oly kedves helyek közé tartozik például Pannonhalma is, ahol ma persze már nagyon egyszerűen élnek. Az elmondottak csupán arra akartak figyelmeztetni, hogy nemcsak a hierarchikus egyházban, hanem még a szerzetesrendeknél is milyen nagy az intézményesülés és az intézményben való gondolkodás veszélye.

A harmadik szemrehányás az egyház ellen, amely, mint az elején említettük, eléggé újkeletű, de a zsinat óta ugyancsak sokakat foglalkoztat, úgy fogalmazható meg, hogy az egyház a keresztény tanítást bizonyos mértékben ideologizálta. Mit értsünk ezen? Ússük fel a Herder kiadó legújabb kiadású teológiai és egyházi lexikonát és keressük meg benne ezt a címszót: ideológia. A lexikon a következőképpen definiálja: „A XIX. század kezdete óta használt elnevezés olyan emberi meggyőződésnek megjelölésére, amelyekben a hiedelem szerint a realitás elve, valójában azonban szubjektív érdekek érvényesítésére irányuló törekvés uralkodik.” Ez a kissé elvontan fogalmazott definíció nagyjából és egészében helytálló, de — legalábbis szerintem — bizonyos kiegészítésre szorul. Az ideológia úgy, ahogyan azt ma általában értjük, olyan eszmerendszer, amely az emberről, életének értelméről és céljáról és a többi emberhez, valamint a társadalomhoz való viszonyáról olyan tekintéllyel mond ki valamit, hogy ezeket a kijelentéseket csak fenntartás nélkül elfogadhatjuk, de nem vitatkozhatunk róluk. Az ideológia tehát

főként abban különbözik a világnézettől, hogy legtöbbször érzelmi odaadással és nem értelmi belátással fogadjuk el. További tulajdonságai az ideológiának, hogy többnyire tekintélyi elvű, totális és a kizárólagosságra törekvően intoleráns és hogy alapelvei vitathatatlanok. A lexikális definícióból itt átvehetjük azt a megállapítást, hogy ezeknek az elveknek tudatos vagy tudat alatti emberi vágyak és ösztönök szolgálnak alapjául. Hogy egy példát is mondjunk: a német nemzeti szocializmus szinte tiszta típusa volt az ideológiának. A fenti definícióból azonban világosan kitűnik az is, mennyire hajlamos a vallás és a vallásos hit az ideologizálódásra. Nagyon tudatos történeti reflexióra volt szükségünk, hogy egyáltalán különbséget tudjunk tenni a vallás, a világnézet és az ideológia között. És noha az ideológia kifejezése csak a XVIII. században, a francia felvilágosodás filozófusainál (főként Destutt de Tracy-nál) bukkant fel, míg az ideológiára vonatkozó első kritikák reflexió Marx írásaiban, ma már tudjuk, hogy a mohamedanizmus (főleg első, agresszív formájában) éppen úgy a vallás ideologizált formája volt, mint a középkori *Civitas Dei* eszméje és az újkorban az úgynevezett „keresztény állam” gondolata. Eltekintve azonban a politikai és társadalmi eszméktől, tisztán vallásos téren is követhetők voltak és követhetők mindmáig az ideologizálódási folyamatok. Azt hiszem, hogy a modern teológiának talán legfontosabb feladata lenne, hogy mélyreható elemzést hajtson végre annak megállapítására, hol szivárogtak be hitünkbe, gondolkodásunkba és magatartásunkba ideologikus elemek.

Ezek mindenütt tetten érhetők, ahol a türelem helyébe türelmetlenség, a meggyőzés és bizonyíték helyébe tekintélyi parancs lép, ahol az eszmék intézményesülnek és az egyes személy tökéletesen háttérbe szorul. *Pszichoanalízis és vallás* címmel rendkívül érdekes könyv jelent meg néhány évvel ezelőtt a neves pszichoanalitikus, *Erich Fromm* tollából. Fromm megállapítja ebben, hogy az ember voltaképpen homo religiosus. Ez azt jelenti, hogy minden embernek van valamifajta vallása, ha a vallás szót a legszélesebb értelmében használjuk és minden értékrendszert, amit valaki magatartásának normájaként elismer, vallásnak tekintünk. Mint Fromm mondja, ebben az értelemben egy klubtagság is szolgálhat pótvallás gyanánt. Fromm — aki egyébként ateistának vallja magát — két különböző típusú vallásosságot különböztet meg, a humanisztikus és a tekintélyit. Jellemzően humanisztikus vallások szerinte a buddhizmus és a konfucianizmus, míg a tekintélyi vallásosságnak legszélsőségesebb formái a genfi kálvinizmus és a sztálini személyi kultusz voltak. A katolikus vallásosság szerinte kétértelmű. Az evangélium és az egyháztörténelem sok jelensége, mint például a franciskánizmus vagy a Szalézi Szent Ferenc által hirdetett jámborság stb. a humanista fajta vallásosság megjelenési formái. A rigorizmus, a túlhangsúlyozott aszketizmus és egyházi tekintély ezzel szemben egy tekintélyi vallásosság megnyilatkozásai. Fölvetődik a kérdés, vajon az, amit Fromm tekintélyi vallásosságnak nevez, voltaképpen nem fedi-e a vallás ideologizált formájáról mondottakat. Mindenestre érdekes megjegyzése Fromm-nak, hogy az olyan buzgóság, amely ezekben a szavakban fejeződik ki: Istenem, te végtelenül hatalmas és nagy vagy és én hozzád képest egy semmi, egy porszem vagyok, az önmegvetésben odáig mehet, hogy a végén ez az ember már nemcsak önmagát, hanem a többi embert sem fogja tisztelni és ezáltal elveszíti a szeretetet. És ez az éppen, amit egy ideológia és ennek az ideológiának az intézménye követőitől elvár. Krisztus azonban azt mondta, hogy úgy szeressük a felebarátunkat, mint önmagunkat, ami azt jelenti, hogy csak aki önmagát tiszteli és szereti, az tudja a másik embert is tisztelni és szeretni. És éppen ez az, ami nemcsak humanizmus, hanem valódi kereszténység is.

A II. vatikáni zsinaton félre nem érthető törekvést tapasztalhattunk abban az irányban, hogy az egyház megszabaduljon ettől az ideologikus gondolkodásmódtól. De ki van közöttünk, aki ne tudna mindmáig az egyházon belül még mindig virulens ideológiai jelenségekre rámutatni. Mélyreható teológiai elmélyedésre és az evangélium igazi szellemétől inspirált ígéhirdetésre van szükség, míg előbb önmagunkat, majd utána a világot meggyőzhetjük arról, hogy a kereszténység nem valamiféle üdvöt hozó ideológia, hanem az üdvösség üzenete annak legigazibb és legszélesebb értelmében.

IZSÓF ALAJOS (1870–1945)

Egy pap drámája a századfordulón

A szeminárium dísze

Izsóf Alajos 1870. július 21-én született a Nyitra megyei Vághosszúfalun, négygyermekes paraszti családból. Középiskolai tanulmányait Győrben kezdte. *Acsay Ferenc*, a győri bencés gimnázium igazgatójának hatása és biztató szavai nyomán határozta el, hogy pap lesz. Hatodikos gimnazistaként kérte felvételét az esztergomi papnevelő intézetbe. Elöljárói hamarosan felfedezték tehetségeit, a benne lobogó tüzet s a rajongást, amellyel az egyházat és hazája, népe sorsát nézte és látta. Rómába küldték, hogy a Gregoriánán fejezze be hittudományi tanulmányait.

Erdemes idézni egy évtizeddel később írt visszaemlékezését, hogyan indult neki az Örök Városnak. Jellemzi fiatalkori lelkületét, világszemléletét: „Mikor először pillantottam meg Itáliának klasszikus földjét, 1891. október 30-a volt, kora hajnalban. Jól emlékszem rá! A levegő tele volt édes dallal, nagylevelű platanok szelíden bölintgattak felénk, a föld — ámbár jócskán derekán voltunk az ősznek — gyönyörű zöld pázsittal kedveskedett. Az eperfákon minden harmatcsep-pet pirosra festett a hajnal. Mintha angyalkezek csupa vörös rubintokkal szórták volna tele éjjel őket. Kincsuikkal megrakodva nyugodtan álltak glédába a vég-telen hosszú öntözőcsatornák partjain. Imitt-amott csodálatos alkotású csapott te-tejű kötornyok meredtek föl a tiszta kék égbe. És amint cserepes fejüket belemár-tották a kelő nap fényözönébe még titokzatosabbnak tűntek föl. Úgy tetszett, mintha évszázadok kövé meredt története ülne fönn rajtuk, és a kiállott visz-on-tagságok főlemelő tudatában oktatná e magas kőkatedrákról az alattuk elvonuló nemzedékeket. Levegő, ég, fény, fa, fű, hang valami varázslatos harmóniává sző-vődött össze. Hamarjában azt hittem, hogy tündérbertbe szalad bele az Alpokból leguruló vonatunk. Itt talán nem is olyan emberek laknak, mint mi vagyunk.” (Zászlónk, II. évf., 1. sz. *Az új szentatya élete*).

A Gregoriánán azonban, amelynek hallgatóit piros reverendájukról akkoriban „bíboros tojásoknak” nevezték, csak az abszolutoriumig jutott el. Teológiai doktorátust nem szerzett. Nem elmélkedő és elmélyülő tudós, nem teológus ter-mészlet, hanem szervező, újságíró, mozgalmi ember, érzelmi töltéssel, rajongás-sal és nem kis önérettel teli egyéniség.

Roszival rektor, az esztergomi szeminárium vezetője, ezt írta róla tanul-mányai befejezése után: Ornamentum et decus seminari — a szeminárium dísze és ékessége. 1896. június 28-án történt felszentelése után felettesei vidéki pasztoráció-ba küldték. Egy ideig a főegyházmegye egyik legjobb helyén, az Esztergom me-gyei Bajnán káplánkodott, ahol egyszerre három egyesületet irányított: a Kato-likus Népkört, a Katolikus Ifjúsági Egyesületet és az Erzsébet nőegyletet. Hozzá-tartozói és ismerősei visszaemlékezése szerint akkora lendülettel látott a népmű-velő munkához, hogy összeütőközésbe került miatta egyes konzervatív feletteseivel. Ugyanakkor életreszóló barátságot kötött *Huszár Károly*val, a későbbi nagyhatalmú katolikus közeleti férfiúval, aki akkor nagyon szegény és nagyon lelkes falusi ta-nító volt Bajnán. Nyaira szegény, hogy Izsóf káplán kölcsönözte neki télikapát-ját, ha bejött Pestre előadást tartani. A kabátkölcsönzéseket Huszár nem felej-tette el akkor sem, amikor Izsóf családjával együtt nehéz körülmények közé ke-rült.

A bajnai epizód hamarosan véget ért Izsóf Alajos életében. Az 1902-ben meg-jelent *Katolikus Magyarország* című kiadvány azt jegyzi fel róla, hogy budapesti hitoktató, a Néppárt című lap szerkesztője, az Országos Pázmány Egyesület vá-lasztmányi tagja.

Nem neki való lap volt a Néppárt. Hamarosan el is sodorta onnan a magyar katolikus újjászületés századfordulói hulláma.

Egy lelkes gimnazista csoport még 1896-ban azzal a kéréssel fordult az egyik pesti hittanárhoz, *Sólymos Oszkár*hoz, hogy álljon élükre és létesítsen velük kong-regációt. Sólymos nagy álmokért és célokért lelkesedő és tevékeny papi lélek

volt, belevetette magát a munkába. Megszerezte az akkor már tekintélynek örvendő és karrierje küszöbén álló Prohászka Ottokár támogatását, nemkülönben Majláth Gusztáv Károly akkor gyulafehérvári segédpüspökét. Fischer-Colbrie Ágostonét, Glattfelder Gyuláét, aki akkor a Központi Papnevelő Intézet tanulmányi felügyelője volt, s még egy sor tehetséges papét és világiét. Ebbe a munkába kapcsolódott be Izsóf Alajos is, a polgári iskolás kongreganisták praesese lett s hamarosan a budapesti Mária Kongregáció házfőnöke.

A Zászlónk

A legnagyobb jelentőségű munka azonban nem a házfőnökség és nem a praesesség körében várt rá, hanem nagy gondolata, a Zászlónk szolgálatában, amelynek ő volt megalapítója és két évtizeden át szerkesztője.

A lap tízéves jubileumával kapcsolatos visszaemlékezésében azt írta, hogy a játszótérén, a labdázó, sportoló diákok figyelése közben született meg benne a gondolat: lapot kell adni a magyar katolikus fiatalságnak.

Sokatmondó vallomás, különösen ha egybevetjük a lap általa szerkesztett majdnem húsz évfolyamának tartalmával, mondanivalójával, a szolgálattal, amit a magyar katolikus fiatalság érdekében végzett. E megjegyzésből értjük meg azt is, miért ért el akkora sikert a fiatalok körében a lap, amely 7000 példánnyal indult, a II. évfolyamban elérte a 12,000-es, a III.-ban a 14,000-es, a IV.-ben a 17,000-es, az V.-ben a 18,000-es, a VI.-ban a 20,000-es, a X.-ben a 26,000-es példányszámot.

A Zászlónk első száma 1902. szeptember 15-én jelent meg Prohászka Ottokár programadó vezércikkével. Nemigen mondott többet lelkes hangon írt általános-ságoknál: „Magyar Ifjúság! Neked élned, virágoznod, boldogulnod kell, elhervadnod, elpusztulnod nem szabad!”

A lap sikerét Izsóf Alajos szerkesztői magatartása alapozta meg. Nem a katedra, nem a tanári, papi, szülői tekintély magasságából, hanem valóban a játszótéri pajtás közvetlenségével közeledett feléjük, annak szintjéről mint egyenrangú, bizalmas jóbarát. Még akkor is egyenrangúként, közülük valóként, fiatalokként szólt hozzájuk, ha bírálta őket, vitába szállt velük. Mert ezt is megtette. Elutasította a komolytalan álközvetlenséget, az erőltetett „jópofaságot”, a megjátszott fiatalságot. „Nem voltunk mi soha cimborák, se pajtások csupán — jellemzi a fiatalokhoz való viszonyát az ötödik évfolyam szerkesztői cikkében. — Nekünk ez mind kevés volt. Mi kezdetől fogva jó barátok voltunk. Szent eszméink mélységeiben kerestük és találtuk meg egymást. Az igaz lelkek mindig itt értik meg az igaz lelkeket. Ásítózó fattyú-lelkek óránként változó, sekély érzelmeiben nem teremhet olyan drága gyöngy, aminő a barátság.”

A szerkesztő igyekezett fiatal olvasóit a maguk érdeklődési területein a legmagasabb szinten kiszolgálni. Nem tett engedményeket a színvonal rovására azon a címen, hogy „jó lesz a fiataloknak a gyengébb írás is”, mert hogy „ügyse értik meg a magasabb rendűt”. Lehetőleg tökéleteset, teljes értékűt akart nyújtani és biztosítani a fiataloknak elvi mondanivalóban, szórakoztató és vidám írásokban, játékokban, versengésben egyaránt.

Kitűnő tollforgatókból, illusztrátorokból toborzott munkatársi gárdája — Prohászka Ottokár, Majláth Gusztáv, Fischer-Colbrie Ágoston, Glattfelder Gyula, Fieber Henrik, Platz Bonifác, Kincs István, Donászy Ferenc, Orbán Dezső, Sebők Imre, Horn Antal, Tury Peregrin, Oberle Károly, Kanizsai Ferenc, Péch Aladár, Sárándy István, Halácsy Endre, Dús Ferenc, Márton Ferenc, Márton Lajos, Gyórfy György — nemcsak lelkesen, de minden tehetségét latbavetve támogatta a szerkesztő célkitűzéseit. Korántsem adta a lap mindazt, amit adnia kellett és lehetett volna, de amit a maga helyzetének és körülményeinek keretei-korlátai között nyújtott, azt áthatotta a fiatal olvasó megbecsülésének, bátran mondhatjuk: tiszteletének szelme.

Mi volt az, amit nyújtani tudott? Mindenekelőtt nagyon színesen, változatosan közvetített tájékoztatást a természettudomány és a technika területéről. Földrajzi, néprajzi cikkei, riportjai máig is — és felnőtteknek is — lebilincselő olvasmányt jelentenek. Az orosz-japán háborúról és a balkáni konfliktusokról szóló beszámoló bármely felnőtteknek szóló lapban megállták volna helyüket.

Irodalmi programja mind hazai, mind külföldi vonatkozásban eléggé hézagos és egyoldalú volt. A hazai katolikus tollforgatók közül Kincs István, a külföldiek

közül Sienkiewicz írásai jelentek meg legtöbbször. Még a Magyar Szemle úttörő munkája nyomán kialakult katolikus táborról sem tájékoztatta olvasóit. Megteremtette azonban a maga ifjúsági irodalmát. Donászy Ferenc, különösen pedig Orbán Dezső egyes regényei, amelyeket folytatásokban közölt a lap (*Az ezüst flotta kincse*), még ma sem veszítették el frissességüket.

Külön kell szólni a lapnak azon írásairól, amelyekben a diákéletet és az egyes diáktípusokat vette tollhegyre. Igaz, évekig tartó kísérletezés eredményeként, amelyek során gyengécske írások is napvilágot láttak, néhány remek figura született meg a lap hasábjain: Horog Karcsi, Záp Feri, Uppman kapitány.

A *Fakadó Rügyeket*, a lap pályázat-rovatát szellemi versenypályájává, a szerkesztő és a fiatalság párbeszédének fórumává tudta emelni Izsóf Alajos. Itt nevelt a lap magának, de itt indított el a katolikus és egyetemes magyar kultúra gazdagítására is jó néhány kitűnő költőt és író. Nem egy kitűnő pap, képzőművész és tudós neve is — még mint gimnazistáé itt jelent meg nyomtatásban. Néhány név a hosszú sorból: Sík Sándor, Sík Endre, Serédi Jusztinián, Harsányi Lajos, Mécs László, Tamási Áron, Pavel Ágoston, Anka János, Balog Albin, Balanyi György, Reményi József, Harangi László, Radványi Kálmán, Szalay Mátyás, Molnár C. Pál, Emmanuel Béla, Eisenbarth Ágoston, Pázmándy István, Benyovszky István, János Gyula, Sárközi Pál, Pattantyús Géza.

A magyar parasztért

A társadalmi kérdések kezdettől fogva foglalkoztatták Izsóf Alajost. Nem véletlen, hogy már bajnai káplán korában belevetette magát az iskolán kívüli népművelés munkájába. Az se, hogy a kongregációban a szegényebb rétegekből való fiúk vezetését, gondozását vállalja. Lelkének egyik állandó gondja: a magyar szegénység és a szegény ember sorsa. Az egzakt tudományosság e téren éppúgy nem volt kenyere, mint a teológiában, de meleg szívvel, segítőkészséggel hajolt minden rászoruló felé, hevesen s egyre keserűbben tiltakozott minden olyan jelenség ellen, amit a felebaráti szeretet megsértésének látott.

A szegények szeretete és a szegénység elleni tiltakozása, újra és újra megnyilatkozik azokban a riportjaiban, amelyekben az 1904-ben tett világméretű utazásáról számolt be először a Zászlónk hasábjain, majd külön könyvben (*Túl a nagy vizeken*. Az Élet kiadása, 1916).

Az amerikai indiánokról, sorsukról részvétellel és sajnálattal teli megjegyzései és észrevételei olvastán az olvasóban az az érzés támad, hogy az „indián romantikát” nemcsak játéknak, figyelemelterelésnek szánta a magyar diákok indiánkultuszának egyik legnagyobb hatású propagátora. A romantikus sztaniolba csomagolt komoly tanulságot az amerikai rezervátumok indiánjairól adott beszámolója végén így összegezi: „...mindenkinek meg kell halnia, aki a természet rendjét el nem fogadja. A természet rendje pedig az, hogy az ész több, mint az izomerő: a lélek több, mint a test”. Még komolyabb figyelmeztetéseket találunk ázsiai riportjaiban. Az éhségtől haldokló hindu koldusban, akit a Gangesz partján látott, a bibliai szegény Lázárt mutatja meg, aki vádolja az európai dúsgazdagot: „Te európai ember! Tudod, mit bírsz a te Krisztusodban?! Hajtsd meg térdeidet és ereszkedjél a földre. Az Örökkévaló, a Végtelen, az Önmagától Fénylő minden embernek Atyja. De mi ezt nem tudjuk, ti pedig tudjátok. Mert titeket már erre megtanított a ‚Mester’, de minket még nem. Azért vagytok ti dúsgazdagok, mi pedig szegény Lázárok. De vigyázzatok! Istentől vett javaitokat esztelenül ne pazaroljátok! Jöhet egy nap — Mesteretek mondja —, hogy a tobzódó európai dúsgazdag eltemettetik a pokolba, a szegény ázsiai Lázárt pedig elviszük Ábrahám kebelébe az angyalok. Azaz elvételük ama világrézs fiaitól az Isten országa s más népek adatik...”

S riportkönyve első lapjain, amelyeken elmondja, hogyan indult ki hajója a Slavonia, Fiuméből, ott kísért a fehér ruhás kívándorló magyar paraszt. „Fiume tornyai elmosódnak. Estére kelve, már Isztria félszigete is messze a hátunk mögött marad. Feljő a teli hold — hangzik a kívándorlók dala: »...balsors akit régen tép, hozz reá víg esztendőt, megbűnhötte már e nép a múltat s jövendő-t«. Fúrge szárnyú esti szellők hátukra kapják a dalt, viszik a locsogó hullámokon haza, de ezeket a hangokat már nem hallja a haza...”

A Zászlónk hasábjain elébb közvetve, távolról, hol Deák, hol Apponyi dícséretébe rejtve próbálja megközelíteni egy szociálisabb magyar modell felvá-

zolását. Álláspontját azonban egyre határozottabban és nyittabban fogalmazza meg. Mi sem jellemzi jobban fejlődését, mint az a pályázat, amelyet 1910-ben hirdetett meg a Zászlónkban. A felhívásban egy képet közölt a lap hasábjain. A kép egy parasztfiút ábrázolt. A lap fiatal olvasóinak azt kellett elmondaniuk a *Fakadó Rügyek*ben, milyen gondolatokat váltott ki belőlük a parasztfiú képe. A pályázat kiértékelő elemzése egyúttal vallomás. Erdemes idézni:

„Mit akart a Zászlónk ezzel az igénytelennek látszó pályázattal? Kereste, hogy mennyi a magyar ifjúságban a szociális érzék. Tudni akarta, hogy Magyarország serdülő intelligenciája milyen szemmel néz egy kis parasztfiúra, mit lát benne, mi csoda érzéseket és gondolatokat vált ki belőle a vele való érintkezés. Kereste, hogy az embernek értékelésénél milyen alapon áll a tanulók átlaga. Tudja-e becsülni azt, ami az emberben Ember és nem cókók...

Él-e benne az átértett, véréből előillatozó vonzalom gyámoltalan, tudatlan és elmaradt testvérei iránt? Sejt-e benne nagy, megoldandó feladatot, hogy az ilyeneket szíve nemességével emelni kell és részeseivé tenni sok-sok gyönyörűségnek, örömmek, amit az élet mindenkinek nyújt, ha egymást nem nyomják a porba és a nyomorba.

Egyszóval, fiúk, a Zászlónk tudni akarta, hogyan állunk az evangéliumi felebaráti szeretettel? Kevés pályázatot kaptunk, amely kíváncsiságunkra megnyugtató feleletet adott.

Nem a szív természetes, meleg, közvetlen érzései bújtak elő a Zászlónk hívására, hanem görbe paragrafusok, amelyekbe egy meghalt nemzedék fogalmai vannak beleaszalódva a testvéreiről, humanizmusról stb., stb.

Minek kérődzni még mindig a letűnt korok öreg érzelmei? Minek ernyedt románcokat zengeni a falusi élet örömeiről? Ki hiszi el ezt ma, hogy jobb tehénpásztornak lenni, mint például gimnazistának? Aztán hogyan vehet föl akár egy ezerholdas földesúr fiacskája a vele körülbelül egyvású béresgyerekekkel szemben olyan cicázó, atyáskodó, vállveregető hangot? Quo jure?

Nem, nem fiúk! Ez a széles mosolyú legényke nem pusztán »érdekes jelenség« többé. Nem az a 'boci', amelyet a rajzórakon modellnek állítanak be. Ez már ember, ez valóságos testvér, az érző egyede azoknak a millió és millió testvéreinknek, akik a műveletlenség alsóbb lépcsőfokain állnak és várják, hogy a műveltek emeljék föl — közelebb magukhoz, szívékhöz és részesítsék őket az emberi javak mindazon fajtájában, amelyek az embert emberré teszik. Ez az intelligencia feladata — a serdülő intelligenciáé is.

Mindezt pedig nem privát passzióból, hanem azért, mert ez a természet törvénye és ez az evangélium tanítása és az élő Isten akarata.”

Az Élet szerkesztőségében

A Zászlónk szerkesztőinek, ha komolyan vették a célt, amelyet maguk elé tűztek: egy új, korszerű katolikus magyar intelligencia kinevelését, szembe kellett nézniük az akkori magyar katolicizmus szellemi, irodalmi és társadalmi maradiságával. Be kellett látniuk, hogy nem elegendő csak az ifjúsággal foglalkozniuk, meg kell kezdeniük küzdelmüket az egész katolikus társadalom szellemi megújulásáért.

Ebből a felismerésből született meg az Élet, amelynek első száma 1909. január 3-án jelent meg, Andor József szerkesztésében, Prohászka Ottokár karácsonyi hangulatú vezércikkével, amelyben a betlehemi barlangra utalva nem habozik kimondani: „E főséges színen kimondhatatlanul gyámoltalan a mi nagyra hivatott intellektualizmusunk s csak kompromittálhat...” A lap tulajdonképpeni programját azonban a Kultúra-rovat „A régi jó Magyar Szemléről” szóló írása árulja el: „Hálátlanság volna, ha meg nem emlékeznénk e jelentős pillanatban a már megszűnt, de egykoron sokunknak annyira a szívéhez nőtt első keresztény szép-irodalmi lapról, a Magyar Szemléről... Nem szakadtunk el a Magyar Szemle irányától. A régi gárdából sokan összetalálkozunk e lap hasábjain. Mindaz, ami abból hiányzott, itt megvan. És körülöttünk az új írói nemzedék is, amely forrongó úttalanságában itt találja majd meg a teret talentumának nyugodt fejlesztésére... Az új küzdelemre kilépő új harcos, az Élet tisztelettel hajtja meg zászlóját immár csaknem feledésbe merült ősenek, a Magyar Szemlének emléke előtt. Fel akarja újítani nemes tradícióját. Meg akarja mutatni, hogy a magyar kereszt-

tény talajban életrevaló kultúra sarjad és hogy azok az eszmék, amelyek közel ezer éven át lendületet adtak nemzeti irodalmunknak, ma sem veszítették el varázsukat...”

Az Élet folytatása volt a Magyar Szemlének, kiállítását tekintve éppúgy, mint abban a célkitűzésében, hogy a katolikus irodalmi törekvéseket belekapcsolja az egyetemes magyar irodalmi életbe. Igyekezett összefogni a Magyar Szemle teljes régi gárdáját azokkal a fiatalokkal, akiket Izsóf Alajos indított el az irodalom felé szinte gyermekkorukban, mint Sík Sándort és Harsányi Lajost. Nem zárkózott tábornak, várnak, hanem pólusnak akarták a lapot a szerkesztők, pólusnak, ahonnan bírálókat, indítás, jó hatás áramlik a többi orgánium felé.

Különösen a Nyugat felé kívánta betölteni ezt a feladatot. A második évfolyamában olvassuk a Nyugat könyvkiadó vállalat megalakulásáról szóló glosszájában: „Ma már nyugodtan megállapíthatjuk, hogy az összes magyar lapok közül az Élet volt az, amely kezdettől fogva a legigazabb állásponton helyezkedett a Nyugattal szemben. Nem néztük le, nem is gúnyolódtunk a gúnyolóddal. Állásfoglalásunk nyílt, becsületes, megbecsülő és őszinte volt. Be kellett látnunk, hogy a Nyugat új értéket jelent. Megbecsültük íróikat, akiket ügyes kézzel csoportosítottak zászlójuk köré. Nem egy közülük állandó, erős támasza volt az Életnek is. Egyik legexponáltabb emberüktől, főmunkatársuktól hosszú regényt közöltünk. Nem a pártállást néztük, hanem az értéket... De éppen ez az elfogulatlanság tett képessé bennünket arra, hogy ugyanolyan biztos látással nézzük hibáit is...”

A Nyugat főmunkatársa Móricz Zsigmond, regénye: a *Harmatos róza* volt. Rajta kívül állandó munkatársa az Életnek a Nyugat írógárdájából: Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Kárpáthi Aurél, Hevesi Sándor, s nemegyszer jelenik meg a lap hasábjain Juhász Gyula, Móra Ferenc, Török Gyula, Oláh Gábor, Lampérth Géza, Földi Mihály, Lányi Viktor és Lányi Sarolta neve.

A hatalmas tőkével és lendülettel indított Élet anyagi ereje azonban a második évfolyam végére kifogyott. Az a veszély fenyegette, hogy ugyanolyan sorsra jut, mint elődje, a Magyar Szemle utolsó parádés fellobbanása. A lap alapítói, Glattfelder Gyula és Prohászka Ottokár magától értetődő természetességgel azt a munkatársukat szólították elő a lap megmentésére, aki ifjúsági lapjuk szerkesztésében olyan gyors és látványos sikert ért el. Az Élet 1910. augusztus 28-i számában Andor József, egyéb elfoglaltságára hivatkozva, bejelenti lemondását és hogy a lap irányítását Izsóf Alajos veszi át „aki a Zászlónk ifjúsági lappal, annak szerkesztésében és terjesztésében egyaránt Magyarországon tüneményes sikert ért el. Energiája, erős hite és szeretete a magyar katolikus szépirodalom iránt és főként, hogy egész idejét és erejét ezután kizárólag e fejlődésben lévő magasztos célnak szentelheti, biztosíthat mindnyájunkat az Élet jövőjéről...”

A búcsúciikk közli azt is, hogy „a személyes változás a lap életében egyéb változást nem jelent, mint hogy szilárdabb alapokra helyezkedik. Célja, iránya marad a régi, és az új szerkesztőségben mindenki szíves fogadtatásra talál, aki a célját és irányát szolgálja tollával. Készöntöm különösen szíves szeretettel azokat a fiatal írókat, akiket az Élet mutatott be az irodalomnak. Sok reménységgel néztünk fejlődésük elé, közülük akartuk a modern katolikus írógárdát felnevelni, s legyenek meggyőződve arról, hogy e lap szerkesztősége ezután is örömmel és büszkeséggel várja és közli ifjú tehetségük minden nemes termékét.”

A lap valóban hű maradt az új szerkesztő idejében is a Magyar Szemlében megkezdett katolikus irodalmi törekvések hagyományaihoz. Munkatársi gárdája még csak bővült. Izsóf neve először mint felelős szerkesztő, az 1912. július 7-i számtól kezdve mint főszerkesztő olvasható a lap impresszumában, amikor a felelős szerkesztői tisztet Pethő Sándor veszi át és a főmunkatársi poszton újból megjelenik Andor József. A lap tartalmában hamarosan megnyilvánult Izsóf hatása: a szigorúan szépirodalmi jellege feloldódik és témaköre változatosabbá lesz, kibővül, megjelenik a színes riport, a kül- és belpolitikai elemzés, természettudomány és — sport. Főként pedig kibővül, változatosabbá, időszzerűbbé válik képanyaga.

Az új felelős szerkesztő egész szervező tehetségét beleveti a küzdelembe, hogy biztosítsa a lap anyagi függetlenségét. Megalapítja az Élet nyomdáját, ahol a lapon kívül előállítják a Zászlónkat, a Kis Pajtást, a Nagyasszonyunkat és a Diáknaptárt, „a magyar tanulóifjúság könnyen kezelhető enciklopédiáját”. A következő év végén, 1911-ben megindítja az Élet könyvsorozatát, Prohászka, P. Abraham Ernő, Erdős Renée, Pethő Sándor, Sárányi István, Harsányi Lajos, Gerenday Gusztáv és Szalay Mátyás egy-egy könyvével.

Valóban tüneményes siker, ha csak a pusztá adatokat tekintjük. A felelős, majd főszerkesztő Izsóf Alajos cikkei azonban másról is tanúskodnak. Úgy látszik, sikerei nemcsak tisztelőket szereztek neki, de irigyeket is. Csaknamar megjelenik írásaiban a panasz, hogy kora magyar katolikus társadalma érzéketlen, süketen áll a szellemi és társadalmi élet, különösen pedig az irodalom jelenségei előtt, amelyek megoldásán pedig élete és jövője múlik.

Megbírálja még a kor legreprezentatívabb katolikus intézményeit is. Az 1911-es Katolikus Nagygyűlésről így ír: „Sem az irodalom, sem a művészet problémái az ideai Katolikus Nagygyűlésen szóhoz nem jutottak... Úgy látszik, az irodalom és a művészet regiszterére nem volt szükség. Hiszen a hiányát sem vette észre senki sem. És aki észrevette, az is azt gondolhatta, talán nem is való ilyen regiszter ebbe az orgonába...” A tripoliszi feszültségre utalva gúnyosan és borúsan jegyzi meg: „Most a hatalmak dulakodnak a hatalomért, most silent Musae... Hát nem csodálom, hogy a Katolikus Nagygyűlés is végleg kifejejtette erőtláblázatából őket. Hiszen, ha ki nem felel, akkor is, ekkora fegyverzajban mit tehetett volna értük? Ezt igazán nem tudom. De azért azt egész bizonyosan tudom, hogy ha nem szül gyáva nyulat Núbia párdúca, akkor intelligenciát sem szülhet — csakis intelligencia. Az intelligenciának leggyönyörűbb, legszabadabb, legemberibb kivirágzása pedig az irodalomban és a művészetben jelentkezik...”

A lap 1911-es karácsonyi számában *Arnyak a karácsonyfa alatt* című cikkében még nyiltabban ad hangot a kérdéseknek, amelyek foglalkoztatják és kínozzák: „Egyetlen része sincs a magyar nemzetnek, amelyben a karácsony világosságával ellentétes rémek oly sikeres pusztítást vittek volna véghez, aminőt az intelligenciánál fájdalommal látunk... Öröklött vagyona elfogyott, újat nem szerzett, ideáljaihoz hűtlen lett; céljai elhomályosodtak, önerejében bizalmatlan lett, nagy erők irányító, összefogó hatalmát nem érzi. Nincs vigasztalanabb látvány a magyar társadalomban... Az ilyen lelkevesztett osztálya a nemzetnek nem képes kidolgozni a maga számára a nemzeti közvagyonból gazdasági egzisztenciájának azon minimális feltételeit sem, amelyek szellemi életének alapjául szolgálnának. Mindig így van az: a lelki nyomort testi nyomor követi...”

Még nyiltabb és még szomorúbb vallomás *Levél egy úrhoz* című cikke: „Uram, ön azt írja, hogy nem hisz az irodalomban. Sőt egyenesen tagadja, hogy volna neki missziója. Tagadja, hogy fejlődnie kellene. Mivé? Hová? — kérdi... Boldog vagyok, ha nem kell gondolkodnom. Nekem a lapok csak arra valók, amire a pipám. Ha jóllaktam, a számba veszem. Azt akarom, hogy kellemes legyen, szórakoztasson, elaltasson... De nehogy azt higgyék, hogy valami Istentől elrugaszkodott szabadgondolkodóval van dolguk. Kijelentem, hogy katolikus vagyok, az apám is az volt. Pap is van a familiánkban...”

„Most kezdem belátni — vonja le a maga keserves tanulságát Izsóf a meg nem nevezett magyar úr levelében foglaltakból —, hogy ön uram legdiadalmasabb típusa a most élő magyar társadalomnak. Az irodalmat is íme odakötözi szeszélyeinek diadalszekeréhez, mint a régi triumfátorok a napkeleti hercegeket... Így ön is egyszer s mindenkorra elveszi az írók kedvét a meglátásoktól, és nem fogják új eszmékkel istentelenül földülni jámbor szunyókálását.” (Élet, 1912. január 14.)

A cikkben szereplő és a konzervatív katolikus tábor jelképező úr magatartása egyáltalán nem volt jámbor szunyókálás. Nem tűrte a kacérkodást a Nyugat íróival. Nagyon nyíltan szól erről az a szélsőségesen konzervatív emlékbeszéd, amelyet *Divaid Kornél* mondott Andor Józsefről. Így mond ítéletet az Élet első, 1909. évi XIV. évfolyamában jelentkező törekvésekről és azokon belül Izsóf Alajos szerkesztői célkitűzéseiről: „A nyugatos íróktól fölkavart harci zaj akkor érte el tetőpontját, anélkül, hogy nemzeti hagyományokat hangoztató irodalmi köreinket kiközösítette volna a rendes kerékvágásból. Am újveretű katolikus irodalmáraink meg akarták mutatni, hogy haladnak a korrallal. Az Élet első munkatársai sorában olyanok is voltak, akik ma önkéntelen számkivetésből öltögetik nyelvüket coriolanusi pózban régi hazájukra, vagy akik az új keresztény hetilapban harmatos novellákat és regényeket helyeztek el, a túlsó parton pedig szinte henteregtek a sárban, amelyet torzító szemüvegükön keresztül aranyknak néztek. Úgy szemre az Élet Andor József első szerkesztősége alatt is kellő irodalmi színvonalon állott... A fejcseréltások azonban itt Coelestin, ott Fridolin szerepben megjelenő munkatársak miatt mind sűrűbbek lettek. Andor Józsefet is sok szemrehányás érte, holott nem volt szerkesztő, akinek kezét valaha erősebben megkötözték volna, mint az övét az Élet e mondvasínált fénykorában... Ötletes színpadi rendezők-

nek, ultra-liberális sajtósakálóknak, a moderneikkel kacérkodó fiatal abbéknak egyenként és összesen több befolyásuk volt a hetilapra, mint neki. Decens hangját azonban mégiscsak neki köszönhattuk; de a bizalmatlanságot katolikus körökben ezzel sem tudta megtörni. S akik szinte kötéllal szerkesztői székbe hurcolták, a felsőbb régiókból hallatszó mennydörgésre szó nélkül elejtették. Utóda egy fiatal, nagytehetségű pap, ma már nem közénk tartozó, nagyhangú beköszöntőjében egyetlen szóval sem emlékezett meg a távozó szerkesztőről, de csakhamar belátta, hogy keze nem elég erős az Élet bárkájának irányításához s ismét másnak adta át a kormányt.” (Magyar Kultúra, 1921 augusztus)

Izsóf Alajos a lap 1914. július 5-i számával vált meg az Élet szerkesztőségétől, ugyanazzal a számmal, amelynek vezércikke Ferenc Ferdinánd meggyilkolásáról és a küszöbönálló háborúról szólt. Miután Pethő Sándor is megvált a felelős szerkesztő posztjától, a lap vezetése ismét Andor József kezébe került. „Külön kell szólnom — írja a változást bejelentő cikkben — Izsóf Alajosról, az Élet hosszú időn át volt főszerkesztőjéről. Ideális lelkesedése és reális munkája tiszta példakép marad számunkra a jövőben is. Távozása nem elválás a lapunktól...”

Megváltak azonban a laptól mindazok az írók, akik a Nyugatban dolgoztak. A „bizalmatlanság” és a „fejcsóválások” megtették a maguk hatását. A polarizáció befejeződött, a szembenálló táborok között felhúzták a csapóhidakat.

A tiltott könyvek jegyzékén

Nem véletlen, hogy római egyetemi tanulmányait nem fejezte be doktorátussal. A hit kérdéseivel, mint már említettem, nem foglalkozott tudományos szinten. Vallásossága nem a teológusé és — túlzás nélkül mondhatjuk — nem is a papé volt, inkább a magyar paraszté. Írásai akkor izznak fel, ha a magyar nép vallásosságáról beszél. Például riportkönyvének a szentföldről szóló fejezetében a vérrel való verejtékezés barlangjáról szóló részben.

Világkörüli útja során az Olajfák hegyére érkezve, a vérrel való verejtékezés barlangjában ő is ráhökent a barna tölgyfa keresztre, amelyet Mérő József bajai lakos, 68 éves zarándok hozott oda 1868-ban „Az Isten Dűtsőségére, Jézus szeretetéért”. „Mérő József keresztje, a magyar néplélek keresztje — írja róla. — Mérő József szeretete Krisztus iránt, a magyar néplélek szeretete Krisztus iránt... Ez a néplélek szereti a szenvedő Krisztust, érzi keresztjének súlyát, benne megnyugvását és vigasztalását találja és mindezekért ragaszkodik hozzá, keresi Őt, s nélküle nem tudja elgondolni, hogy mirevaló az élet.”

Hitkérdéssel foglalkozó tanulmánya egy van: *A gyakori szentáldozás és az életpsychológia*. Előadás volt, amelyet az 1910. május 6-án tartott budapesti eucharisztikus papi értekezleten olvasott fel és kéziratként kinyomtatott „az 1910. július 2-i IX. országos kongregációi kongresszuson való további eszmecsere céljaira.” A tanulmány bonyolult és körmönfont bevezetése után akkor válik érdekessé, amikor a gyakori szentáldozás kérdéseinek gyakorlati, mindennapi vonatkozásaira tér rá. Az eucharisztiairól szóló dogmákat itt nem érinti, az egyház tanításait, a gyakori szentáldozást és X. Pius pápa idevágó rendelkezéseit természetesként fogadja el, az ő problémája: hogyan lehet és kell a mai embert közelebb hozni Jézushoz.

S e „hogyan” keresése során könyörtelenül megbírálja korának nem csupán gyakori áldozóit, de egész vallásosságát is. Kortársai szemére veti, hogy túlhangsúlyozzák és a szentség előfeltételeivé, fokmérőjévé teszik a világmegvetést, hogy az újkori vallási eszményképből kifelejtik a fejlődést szerető és szolgáló temperamentumos lelkeséget, kifogásolja, hogy a kor vallásosságában az intellektualizmus túlteng a szívbéli bensőség rovására, leghevesebben azonban a kegyelmi élet egyoldalúan individuális felfogása ellen kel ki, mint amely antiszociális magatartások takarója lehet. „Igenis. pattanjanak föl — követeli — szentségházaink szent lakatai és engedjük kilépni belőlük a kultúrát és szociális fejlődést szerető embert nem anatemizáló, hanem szívére ölelő Krisztust. Lesz itt megértés mindjárt annyit, hogy a szívek örömeiben repesni fognak.”

A fentebb emlegetett „fejcsóválók” szíve egyáltalán nem repesett az előadás és a belőle készült kiadvány felett. A tiltott könyvek jegyzékére, az Indexre tették. (A dekrétum 1912. május 6-án jelent meg.) Az ítélet magában véve talán nem is hatott volna súlyosan Izsófra, sokkal nagyobb kárt okozott neki is, a magyar katolicizmusnak is az esztergomi primási hivatal pap-tisztviselője, aki tu-

domására hozta a rendelkezést. Kegyetlenül lefordta, olyan hangon beszélt vele, mint nagyságos úr a kocsislegényével, megalázta önérzetét, büszkeségét. Az emberi méltóságon ejtett seb — hiába vigasztalta, próbálta nyugtatni őt Prohászka, akinek három munkája is Indexre került — nem gyógyult be. Egyre inkább szembefordult a hivatalos, amint ő nevezte: „biborcsizmás egyházzal”. Prohászka vigasztaló és nyugtató leveleit haláláig őrizte.

Mélységben és újakezdés

A háború kitörését egyértelműen és nyíltan a nemzet és a maga törekvéseinek legsúlyosabb csapásaként és halálos veszedelemként fogadta Izsóf Alajos. A Zászlónk 1914-es szeptemberi számában így ír a háborúról: „Megérkezett. Eddig csak képekről ismertük, most íme itt van. Mint gyilkos fergeg száguld át határainkon. Már az előszele sarkaiból csavarja ki házunk ajtaját, fölktorja tűzhelyünket és arcunkba csapja hamuját. Mire szétnézünk, már nincs apánk, testvérünk, oltalmunk, kenyérkeresőnk. Jaj a földnek, amelyet rettentő ereje megérint. Fekete lovai letipornak mindent: harmatos virágot, gyermekálmot, szerelmet, kultúrát, eszméket, fájdalmakat, szentséget...”

A háború izgatás a közhangulat nyomása alatt lépésről lépésre beszüremlett a lapba is, de a szerkesztő háborúellenes cikkei a magyar katolikus békemunka legszebb irodalmi hagyományai között lehet számon tartani. S a pusztulás, amit maga körül látott, csak elmélyítette kiábrándulását. „Tizenkilencszáz esztendeje élnek az úgynevezett kultúrnemzetek Krisztus evangéliumának verőfényében, sőt éppen azért lettek kultúr-, azaz lelkileg fejlett nemzetek, mert a krisztusi verőfényben nőttek és éltek, és mégis, nemzetközi összejutásokban mindig a rég elhagyott pogányság alapelvei szerint küzdöttek és békekötéseiknél ezen pogány cinozurák szerint tárgyaltak és egyezkedtek: „Úsd, nem apád”, „Aki bírja, marja”, „Szemet szemért, fogat fogért” — íme a keresztény államok tisztelt diplomáciájának sarkigazságai.

Hol itt a kereszténység? Hol itt az emberiség? Hol itt a testvériség? Hol itt a tudat, hogy mindnyájan az Atyának vagyunk a gyermekei?” (Zászlónk, 1916 február, *Privát jegyzetek a békéről*).

Ezért fogadta úgy az Oroszországban bekövetkezett változásokat is, mint a Gondviselés belenyúlását az emberi történelembe: „Oroszországban mintha a történelem egy terepet tartott volna fenn magának gyökeres kísérletek számára. Itt nagy eszközökkel dolgozik a Gondviselés! Új világ, új korszak, új történelem hajnalhasadásán állunk” (Zászlónk, 1916 április, *Orosz változások*).

Ennyi előzmény rejtőzik a lexikonok egy-egy szürke mondata, jelen esetben a Magyar Életrajzi Lexikoné mögött, amely kurtán közli aényt Izsóf Alajosról: „1919-ben kilépett a római katolikus egyház kötelékéből”. Nem mentegetése kedvéért említem, csak a tények rögzítése céljából, hogy ő újra és újra hangoztatja, akkor is, később is, hogy nem Jézussal, nem is a „ragyogó, szent és fehér egyházzal fordult szembe, hanem a biborcsizmással”.

Kolduszegényen hagyta ott munkája és sikerei színterét. Megnősült. Felesége, Kántor Gizella a legsúlyosabb szegénységbe követte őt s vállalta két leánygyermeküket. A szegénység elől Izsóf Alajos Amerikában próbált menekülést keresni. 1922-ben kivándorolt Floridába. Szerencséjére nem vitte magával családját, mert ott még mélyebb nyomorúságban kötött ki. Csatornát ásott néger munkásokkal. A fizikailag gyenge — tüdőfertőzésen átesett férfi valóban a pusztulás szélére jutott. Huszár Károly állt a veszélybe került ember és családja mellé, hazaszigetelte Izsóf Alajost — 1924 szeptemberében tért vissza — és álláshoz juttatta. Először Budafokon, majd Újpesten lett polgári iskolai tanár.

Rövidesen — 1925-ben *Az Új Európa* címmel könyve jelenik meg. Tájékoztató és számvetés az új történelmi helyzetben. Emberséges és józan figyelmeztetésekkel: „Nagy hatalomból kicsike parasztszág lettünk — ez igaz. De talán megmaradtunk embereknek?!... Hegyvet, erdőt, mezőt, vért, könnyet vesztettünk: de talán megmaradt hitünk — saját lelkünk felsőbbrendű hivatásában... Ezzel a felsőbbrendű hittel még lehetünk emberséges parasztlak. És legyünk is százszor inkább becsületes parasztlak — ezzel, mint becstelennül élő, embertelen nagyurak — enélkül.”

Tanári elfoglaltsága mellett minden megmaradt energiáját a szegény fiatal-ság egészségvédelmének és a tuberkulózis elleni harcnak szenteli. Budafokon a munkásgyermekek dunai sportéletét próbálja megszervezni. Újból csak hatóságokkal viaskodik: „A budafoki munkáslakások égbekiáltó egészségpusztításával szemben a legeredményesebb és legolcsóbb ellenszer gyanánt a dunaparti légfürdő, napfürdő és vízfürdő kínálkozik. A budafoki 3200 gyermek természetből beléoltott ösztönével sietne is a Dunapartra, mihelyt Isten a tavaszi napsugár útján üzen nekik, hogy már jöhetnek... Ámde az Isten ezen üzenetével egyidőben a budafoki Dunaparton végtül-végig minden esztendőben megjelentek a szigorú vasbetűs tilalomfák. »A szabad Dunában fürdeni rendőrileg tilos«. Most is ott vannak... E vasbetűs szigorúság eredménye az lett, hogy a budafoki Dunapart — a bacilus tuberculosis ellen megindítandó harcok eme predestinált, kacagó diadalmi helye: szemétkerakodó...» (*Vihar egy pohár vízben*, avagy Hogy áll a budafoki ifjúság nyaraltatási ügye? Röpirat 1927-ből).

Újpesten megindítja a „városban vakációzó tanulóifjúság”, magyarul: a szegény munkásfiatalok „csónakázó szervezetét *Búvár* elnevezés alatt”. Nem szűnik meg agítani a „munkaiskola” szellemében működő irányított nyári táborozások s a magyar ifjúság széles rétegeinek tömegsportja érdekében. Az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi közlönyben örömmel számol be róla, hogy a város négy vezető pártja, köztük a nemzeti egységpárt és a szocialisták, háromezer pengőt irányozott elő az újpesti fiatalok vízisportokkal egybekötött nyári táborozására. (1935. február 15.)

Epilógus

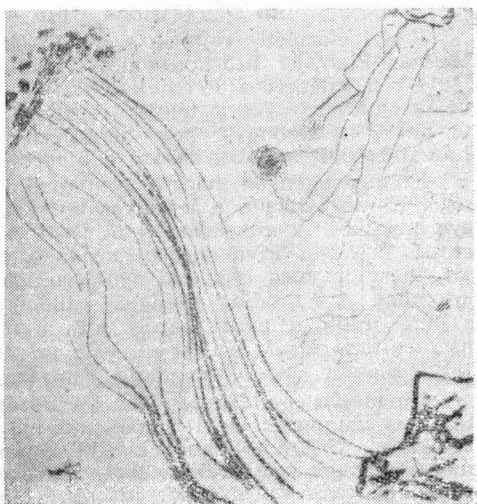
Izsóf Alajost a nyolcvanadik életévén is túl lévő Ádám László, az egykori Újpesti Clarisseum volt igazgatója békítette ki az egyházzal.

A német megszállás napján, 1944. március 19-én Izsóf Alajos családjával együtt Vághosszúfaluba menekült s 1945 augusztusában tért vissza. A sok izgalom miatt agyvérzést kapott, a lábai megbénultak tőle. A szerzetes szorongva, aggódva jelent meg betegágyánál, hogy felajánlja szolgálatait.

Aprószentek napján hunyta le örökre a szemét. Szilveszter délután temették.

Menyhárt László: **Város**
(tusrajz)

Swierkiewicz Róbert: **Strandon**
(monotypia)

A GYAKORI SZENTÁLDOZÁS ÉS AZ ÉLETPSZICHOLÓGIA*

Nincs és nem is lesz, mert nem is lehet általános megértés a gyakori szentáldozás útján elérendő boldogító lelkeség számára mindaddig, míg a középkorból reánk maradt történeti akcideneciák folyton közbeékelik magukat a haladó élet és az eucharisztia közé és minket is — az eucharisztia papjait — az igaz haladásért őszintén és méltán lelkesülő mai ember előtt folyton és nem indokolatlanul a Krisztus fogadott síróreinek rossz hírébe kevernek bele, mintha zsoldért őriznők a reánk bízott isteni klenodiumot és ósdi stílű alabárdokkal riasztgatnók vissza azokat, akik szívüknek drága nardus olaját az újkori műveltség amforáiban akarják följánlani az isteni Mesternek.

Tartozom a történeti akcideneciáknak legfőbbjeire rámutatni.

A jelen emberének pszichológiája és az eucharisztia közé ékelődött egyik legriasztóbb történeti akcidenecia az ún. Weltfluchtnak (a világból való menekülésnek. A szerk.) olyatén való hangsúlyozása, ahogy az vallásos nevelésünkben és különösen időszaki aszketikus irodalmunknak majdnem minden lapján észlelhető és ahogy az a katolikus nevelt lelkek átlagába manap berögzítettik.

Az Isten az élet Istene. Az élet pedig maga a legtisztább pozitívum. Éppen azért minden negatívum csak addig és annyiban bír értékkel, ameddig és amennyiben az élet teljesebb kifejlésének akadályait negálja. Az életfejlődésnek pedig vannak ősi — az eredeti bűnnel öröklött — akadályai és vannak a korszellem-színezte — mondjuk korszakos — akadályai. Nem világos-e, hogy amíg az elsővel szemben az ősi negáció álláspontján áll a kereszténység (és ez az önmegtagadás értelmének legmélyebb gyökere), addig a másikkal szemben időről időre ki kell alakítania pszichológiáját? (És ez a vallásos pszichológiánk fejlődési szükségességének legmélyebb gyökere.)

Ember volt a középkori ember is — Ádám fia, csakúgy, mint mi. De a pszichikáját már csak mégis egészen másképp színezte, hangolta, ihlette, indította a saját kora, mint a mi pszichikánkat a mi korunk.

Honnét van az mégis, hogy pszichológiánk kialakulása vallási részében alig van egy hajszálnival előbbre a középkorénál? Aszketikus ideált el sem tudunk képzelni ennek a negatívumnak a — Weltfluchtnak — olyan hatalmas hangsúlyozása nélkül, ahogy azt a középkor a saját idealizmusában megteremtette. Nekünk egy, a haladást, a társadalmi fejlődést, a kultúrát, a szabadságot szívből szerető — mondjuk például — egy verbéli amerikai szent — furának látszik. Hogy több mint félezer esztendő óta az oltárainkra emelt szentek sorozatában alig látunk mást, mint papot, szerzetest és apácát, abban mi nem hogy egy roppant mély nehézségnek — nevezetesen a világi elem végzetes lecsuszamlásának — tünetét, hanem ellenkezőleg a Weltfluchtnak az élet által való hangsúlyozását látjuk, és benne jóformán kizárólag a Weltflucht középkori formájának a jelenben való igazolását szemléljük. Hogy Vienney János 40 évi plébánoskodása alatt jóformán soha Árs-ból ki nem mozdult és mégis szent lett, azon annyira nem csodálkozunk, hogy éppen ellenkezőleg, nagyon természetesnek találjuk. Hogy Berchmans János kora ifjúságában félrevonul a világtól és cellája magányában szentté lesz, arra meg éppenséggel ösztönszerűleg rámondjuk: hogy hát mi más lehetett volna belőle, ha nem szent? De hogy egy gyermek-ifjú lelkesedéstől kipirult arccal, ragyogó szemmel, mint egy új Pongrác és új Tarzicius az örök élet vágyával járjon-keljen Budapest utcáin, élvezettel futbalozzon, a repülőgépekért lelkesedjék, sőt Madáchnak, Shakespeare-nek, Wagnernek darabját megtapsolja; vagy hogy más példát is felhozzak, hogy az expresszvonatot nekifeszült izmokkal, da-

*Részlet a szerzőnek a budapesti eucharisztikus papi értekezleten 1910. május 6-án tartott felolvasásából. Kézirat gyanánt kinyomtatla a Stephaneum nyomda Rt. Budapest, 1910.

gadó mellet egy szent mozdonyvezető vezesse: ez nekünk nemcsak egészen bizarr és kifecimított, hanem egyenesen elviselhetetlen gondolatnak látszik. Mert aszketikus ideáljainknak szinte lényeges alkotórészéül tudjuk és tartjuk azt, hogy aki szent akar lenni, vonuljon félre az élet küzdelmes színtereiről. Ki merésze-li aszkézisünknek ezen már-már kodifikált Weltfluchtjával szemben legalábbis ugyanakkora hangsúllyal azt sürgetni, hogy az újkor vallásos ideáljaiból a világ-emelő pozitív elemet, a fejlődést szerető és szolgáló temperamentumos lelkiséget, sem kifelejteni, annál kevésbé tudatosan kizárni nem szabad?

Gondoljuk csak el: micsoda dilemma elé van állítva egy korának színvona-lán álló lélek, mely igaz és értékes erőket érez magában, mikor szentélyeinkből gyermekkorától fogva azt a hangot hallja legsűrűbben: az ideális krisztusi állapot a visszavonulás és leszerelés állapota. Nem természetes-e, hogy sarkon fordul a templomajtóban és azt mondja: ez nem nekem való állapot. Vagy ha a vallá-sos érzése mégis erősebb a műveltség szereteténél és közelebb megy a taberná-kulumhoz, nem kettős lélekkel áll-e meg ott? A szíve Krisztushoz vonzza, az esze Krisztustól tolja. Ki és meddig bírja ki az ilyen kétségbeejtő dilemmákat? Min-denestre vannak és lesznek lelkek, akiknek nincsenek dilemmáik és nehézségeik, és ezeket igen gyakran szokták a hitélet példaképei gyanánt odaállítani, de — tisz-telet az igazán tiszteletreméltó kivételeknek, Windthorstoknak, Zichy Nándorok-nak és Apponyi Alberteknek — a dilemmák nélkül áldozók nagy részének vallá-sossága nem a legértékesebb klassziszból való. Nagyon szeretném, ha az élet ala-posan rám cáfolna, de — sajnos — ettől az eshetőségtől annyira nem kell fél-nem, hogy ellenkezőleg, azt tartom, nincs az az emberi toll, mely ezen Weltflucht-nak nevezett történelmi akcendencia szomorú horderejét csak megközelítőleg is le tudná festeni. Űresedő templomaink kongásából, a francia katolicizmus kínos vergődéséből keserves panaszként hangzik felénk a szó: miért is nem értjük meg mi egymást — mi, mai emberek a köztünk élő Krisztust, mikor az Isten kegyel-mes szeretete egymásnak teremtett bennünket?

Az életpszichológia és az Oltáriszentség közé ékelődött második történelmi ak-cidencia: az intellektualizmus túltengése vallásos életünkben a szívbeli bensőség rovására.

Csudálatos, hogy ezt a veszedelmet Assiszi Szent Ferenc lelke már ezelőtt 700 esztendővel szinte ösztönszerűleg érezte. Az Isten szent lelkének ezen szent szenzóriuma, mint a kisgyermek a leeresztett rostélyú páncélos vitéztől, úgy bor-zongott az intellektualizmustól. Ám a páncélos vitéz mégis megjelent. Egy keres-tény Achilleshez méltó öntudattal felöltötte a bölcsészeti iskolákban gonddal ki-szított páncélingét, görög mellvértjét, ázsiai pengéjét és megvívta hatalmas csatáit. Csinált olyan egyeduralmat, mely még most is jóformán csorbítatlanul tartja magát a keresztény lelkület világbirodalmában. Nevezzük el Achillesünket skolaszticiz-musnak, szövött acélingét szisztémának, görög mellvértjét arisztotelizmusnak, ázsiai pengéjét dialektikának, és megkapjuk a középkori intellektualizmus teljes képét és hogy e képen a háttér se hiányozzék, a győzelmes csatatéren ott van-nak a legyőzött trójaiak — a miszticizmus követőiben s azoknak legelseje és ve-zére, a keresztény Hector, Szent Ferenc lelki fiában, Duns Scotusban.

Párizstól és az ott osztogatott doktor-kalapoktól féltette Szent Ferenc Asszi-szi szellemét. Pedig azok a doktor-kalapok akkor még újak, stílhű és korszerűek voltak. Mit szólna az Isten ezen bájos-dalos gyermeke, ha most jönne közénk és látná, hogy ezek a kalapok 700 esztendősek és még mindig majdnem abszolút uralmat gyakorolnak?

Ments Isten, hogy a teológia doktorainak kijáró nimbuszából csak egy túhegy-nyit is elhomályosítsak. Nem arra célzok, hogy a teológiát nem kell tanulni, vagy pláne tanítani. Sőt ha rajtam állna, hazánk összes teológiai iskoláit a modern kor főiskoláinak mintájává tenném. De azt hiszem, hogy a teológia összes doktori-ai egyetértének Kempis Tamás azon gondolatával, hogy sokkal többet ér a kegyel-met bírni, mint a kegyelem definícióját tudni, és talán szabad ezt úgy kibővíteni, hogy: sokkal többet ér vallásosan élni, mint a vallásosság definícióját tudni. De

hogy ha ezt mindnyájan olyan egyetemlegesen tudjuk és valljuk, honnét van az, hogy vallásos nevelésünkben sokkal féltékenyebbek vagyunk a definíciókra, mint a hitélet bájos kialakulására? Honnét van az, hogy vallásos nevelésünk egész épülte az elemi iskolától a negyedévi teológiáig egyoldalúan és túltengően intellektualizmusra: elvont, vallásos fogalmak, tételek, rendszerek közlésére van berendezve? Szép dolog az, hogy katekizmusaink, dogmatikáink, erkölcsstanaink szabotosság, logika és rendszer tekintetében vetekednek a számtannal és geometriával, de százszorta szebb volna, ha gyermekeink szíve tüzet kapna a velük közlött kegyelem szikráitól és a jól vértezett apológéták és dialektikus Achillesek mellett legalábbis ugyanannyi erőteljes, bájos, boldog istengyeremre mutathatnánk rá, mint nevelésünk gyümölcsseire.

Szó sincs róla: kell vallásos fogalmakat közölni, kell apológétákat és dialektikusokat nevelni, de ezzel nem szabad beérni; annál kevésbé szabad nevelésünknek ebben kimerülni.

Nem akarok e pontnál tovább időzni. A túltengő intellektualizmus szülte mizériákat fősorolni úgy is lehetetlenség. Ez egy óriási világáradat. Valóságos Golf-áram a szellemóceánban, melynél egyelőre az is elég, ha valaki észreveszi és láthatatlan behatásait önmagán és környezetén lemérni, tudatosan kezelni és ellenőrizni tudja.

Kettőt óhajtok csupán e pont záradékaul idefűzni. Az egyik az, hogy abban, hogy vallásos életünkben a szívbeli bensőség és ami ezzel együtt jár: az eucharisztia kultusza a középkor fénykora óta nem bír igazán hatalmas szárnyra kapni még a katolikusán nevelt rétegek között sem; abban a túltengő rideg intellektualizmusnak igen sok jut a rovására. A másik az, hogy ha a kultúra mélyíti az életet és ez a mélyített élet már többé nem foglalható le a középkor cizellírozta filozófiai fogalmakkal; ez nem veszedelem, hanem éppen megfordítva — óriási szerencse: az isteni Gondviselés áldott intézkedése. Mert egészen bizonyos, hogy minél jobban szorítja a kultúra az emberi lelket eddigi fogalmainkkal már többé le nem mérhető életmélységek felé, annál biztosabban terelgeti nehézkedését az eucharisztia irányzatába, mert azt a legjava lelkek ösztönszerűleg meg fogják érezni mindenkor, hogy az élet legmélyebb mélységei mégiscsak ott vannak, ahol Krisztus van.

Az eucharisztia és az életpszichológia közé ékelődött harmadik történeti akcidenca: a kegyelmi élet egyoldalúan individuális fölfogása.

Azt a felfogást értem a kegyelmi élet „egyoldalúan individuális fölfogása” alatt, mely a kegyelmi életet jóformán légmentesen elszigetelve szemléli az individuumban. Jelszava az: fő, hogy kegyelem legyen az individuumban! Mellékes, hogy koldus-e vagy király, beteg-e vagy egészséges; tudós-e vagy tudatlan, pincelakásban lakik-e vagy márványpalotában. Más szóval ez annyit jelent, hogy az individuum kegyelmi állapotának az emberiség történelmi fejlődésében eddig elért és ezután elérendő kultúrfokokhoz voltaképp semmi köze, mert az individuum kegyelmi állapota és a kultúrállapotok két külön zárt világ, melyek hatás és viszonzhatóság nélkül álltak egymás mellett eddig is és állnak majd ezután is. Ha pedig valaki mégis minden áron hatásról és viszonzhatásról akar e ponton beszélni, akkor legföljebb arról beszélhet, hogy a kultúrállapot mennyi romlást csinált már eddig is az individuum kegyelmi állapotában.

Nem tagadom, hogy a kegyelmi élet ilyen légmentesen elszigetelt individuális fölfogása a dialektikai harcok között meghatározásokban és szillogizmusokban pompásan megállhatja a helyét, de az élet fejlődésében ezen merev formájában nem egyéb, mint pszichikai falzum, melyet gyümölcsseiről lehet legbiztosabban fölismerni. Szemmel látható ugyanis, hogy mindazon egyéneknél és korokban, melyek a dialektika teréről ebben a merev formájában vitték át az élet terére, oly antiszociális tévedésekre vezetett és oly embertelen érületeknek lett a köpönyege, hogy azokra másképp, mint a szégyenkezés szomorúságával, alig gondolhatunk. Tudok egy káplánt, ki a parasztok, zsellérek, napszámosok számára katolikus népkört alakított és társalgás, fölolvadások, könyvtár, ének, vig és komoly ünnepélyek által próbálta terjeszteni a kultúráját. Azt mondta neki a plébánosa:

Minek ez a parasztnak? A paraszt maradjon buta. A paraszt addig jó, míg tudatlan. Ön, fiatal barátom, nem tudja mit cselekszik: ön megrontja a népet. És utána felsóhajtott: Mi lesz az anyaszentegyházból, ha mink meghalunk? És ez az ember művelt, jellemes és tiszta életű pap volt, jó teológus volt, azelőtt hittanár is volt. Aztán magasabb egyházi méltóságot kapott. Mikor elbúcsúzott, falujában, melynek individuumaik között húsz esztendőnél tovább buzogn iparkodott a kegyelmi életet előmozdítani, a nyomor, az úzsora, a korcsmázás, a bicskázás, a tudatlanság valóságos orgiáit úzte. Ő már elporladt azóta. Adná Isten, hogy ezen individualiter oly derék embernek, egyoldalúan individuális antikulturális, antiszociális és antikrisztianus, gondolat- és érzületvilága keresve se találja meg többé típusait miközöttünk. És az ő példájával csupán arra akartam rámutatni, micsoda megdöbbentő illusztrációkkal szolgál az élet, a kegyelem egyoldalúan individuális fölfogásához.

Ha a jó fa, jó gyümölcsöt terem, akkor a kegyelmi élet ilyen egyoldalú individuális fölfogása nem lehet jó fa, hanem rossz fa. És ezt a rossz fát úgy neveztem, hogy pszichikai falzum. Bátran odatehetem, hogy dogmatice is falzum. Azért falzum, mert itt is képtelen következmény például az, hogy a természetnek semmi köze a kegyelemhez; vagy hogy a kegyelem világa annyira elvont, annyira önkényes, hogy ne mondjam, annyira deus ex machina, hogy abban nincs semminemű fölfedezhető és a természethez és a kultúrához kapcsolódó ökonómia.

A kegyelmi életnek ezen egyoldalúan individuális fölfogását az életpszichológia és az Oltárszentség közé ékelődött történeti akcideneciának mondtam. Tartozom ennek beigazolásával.

Tény az, hogy Krisztus urunk és az apostolok az üdvözülésnek elérését az individuumon kívül fekvő tényezőktől: kortól, rangtól, nemtől, műveltségtől stb. annyira függetlennek hirdetik, hogy ha valaki csupán csak ezt veszi szemügyre, könnyen figyelmen kívül hagyhatja a kegyelmi életnek az individuumon kívül, a társadalomban, az emberség kultúrfokában megkívánható előfeltételeit.

És a pogány római és a feudális középkori társadalom embere annál inkább volt hangolva a kegyelmi élet társadalmi és kulturális előfeltételeinek figyelembe nem vételére, mert egész gazdasági élete és berendezkedése a rabszolgaságra és jobbszolgaságra, mint alapra volt ráfektetve. És ezen az állapotban az egyes ember, ha a szentek aspirációit hordta is keblében, változtatni bizony alig bírt egy szikrányit is.

Épp ezért, méltán lehet ugyan azt mondani, hogy emberfölötti öröm és ki-mondhatatlan vigasztalás volt az ókori rabszolgára és a középkori jobbszolgára már az is, ha szívébe szállott az a „jó hír” hogy ő ebben az állapotában is az élő Isten szeretett gyermeke, csakúgy, mint a patricius vagy a várúr: de antikrisztianus és embertelen érzület volt az akkor is azt mondani: a rabszolgák maradjanak örökre rabszolgák, a jobbszolgák maradjanak örökre jobbszolgák, mert hisz úgy is üdvözülnek. Mert ez az érzület és gondolkodás sokkal távolabb esik az Úr Jézus szavaiból és főleg szelleméből levonható egészséges konzekvenciáktól, mint — bocsánat a szóért — Makó Jeruzsálemtől.

Most pedig, amikor az újkor hatalmas fejlődési áradata immár a gazdasági életből régen kioltotta az osztály és kaszti értéket és helyébe alap gyanánt itt is az individuomot állította, most megfordítva, nagyon is hangolva vagyunk arra, hogy az individuom teljes kialakulásának, tehát kegyelmi életének is, társadalmi és műveltségi előfeltételeit igen nagy figyelemmel mérlegeljük. És ebben a mérlegelésben nekünk a kriminológia és hagiográfia statisztikája megdöbbentő adatokkal fog szolgálni.

Méltóztassanak megnézni az illavai fegyház statisztikáját. En a nyáron jártam ott. 600 fegyenc között egyetlen intelligens ember volt. Ellenben cigány és oláli, és írni, olvasni nem tudó analfabéta megdöbbentő percentben volt képviselve. És méltóztassanak megnézni: mennyi kegyelem virul a barakkokban, a városi pince-lakásokban, a hajléktalanok menhelyén, a koldustanyákon, a falusi földlyukakban és nem egy uradalomnak béresszobáiban. És méltóztassanak figyelemmel kísérni a breviáriumban, majdnem minden helyen az áll ott, a szentek életrajzának kez-

detén: „piis ac honestis, piis ac nobilibus parentibus natus”, és viszont hol és hány helyen találjuk azt: „piis ac pauperrimis” — vagy pláne „piis ac egentibus parentibus natus”? Hogy van az, hogy cigányok és koldustanyák szülőttei között még eddig egyetlen egy szent sem akadt? Ellenben a királyok között annyi van már? Hogyan születhetett meg a „paupertas maxima meretrix” szörnyű axiómája? Hiszen a mi szent hitünk tanítása szerint Isten mindenkinek ad elegendő malasztot. Honnan van az, hogy ez az elegendő malaszt egy bizonyos műveltségi és gazdasági zónán alul oly következetes makacssággal oly kevés gyümölcsöt mutat?

És ne felejtjük ki a biológiát sem. Hogy viruljon ki és hogy teremjen szép gyümölcsöket a kegyelem isteni magja például egy romlott vérű, egy terhelt vérű, egy ideges, egy vérszegény, egy agybajos, egy sorvadásos szervezetben? „Az élet-szentséghez hatalmas idegzet is kell” — így kiáltott föl nemrég hazánk egyik jeles biológus teológusa.

Nem kézzelfogható adatai-e ezek az életnek arra nézve, hogy a kegyelemnek vannak szociális és kulturális előfeltételei is? És ha vannak, akkor kétezer esztendőnek annyi tanúsága után igazán elérkezett már az ideje annak, hogy a kegyelmi élet merev, egyoldalúan individuális felfogásával szakítsunk és ezt a történelmi akcenciát is a kellő értékére leszállítsuk. Igenis pattanjanak fel szent-ségházaink szent lakatai és engedjük kilépni belőlük a kultúrát és a szociális fejlődést szerető embert nem anatemizáló, hanem szívére ölelő Krisztust. Lesz itt megértés mindjárt annyi, hogy a szívek örömlükben repesni fognak.

NEMESKÜRTY ISTVÁN

IN SIGNO CRUCIS

Ferencesek és világi papok az 1514-es parasztháborúban

A magyarországi obszerváns ferencesek* 1515. május 27-én, Budán megtartott rendi közgyűlésén — (hat hónappal a parasztháború vérbefojtását legalizáló országgyűlés után!) — a rendfőnök kénytelen volt szigorú intézkedéseket hozni, hogy szerzetestársai lefejtsék öltözetükről a rég megtorolt, egyházilag is elítélt, az esztergomi érsek, pápai legátus által megbélyegzett, mert felkelésre átalakult keresztesháború jelét, a csuhájukra varrott keresztet. (Karácsonyi János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon*, Bp., 1922. 373.) Példátlan jelenség ez, különösen, ha tudjuk, milyen szigorú fegyelmet tartottak éppen az obszerváns ferencesek még a XVI. század elején is, amikor pedig egyéb szerzetes rendek világi kényelemben és meglehetősen laza diszciplinában éltek. Tehát még a Dózsa-háború kegyetlen megtorlása után is annyi „cseri barát” (úgy nevezték őket akkor a nép nyelvén) viselte dacosan és konokul, sőt kihívóan annak a keresztnek a jelét a köntösén, mely már régen nem a pogányellenes szent hadat, hanem a jobbagyi forradalmat jelképezte, hogy magának a rendfőnöknek kellett erélyes intézkedéseket hoznia.

*A ferences rend obszerváns ága 1390 körül szerveződött legalizált szerzetesi tömörüléssé; egy olasz szerzetes, akit többen követtek, 1334-ben vonult el előjáról engedélyével remeteként. Ezek a fráterek a legszigorúbb szentferenci életvitel megtartását tűzték ki célul; tökéletes szegénység, csak koldulásból és alamizsnából élhettek, még a kolostornak sem lehetett vagyona. sőt élelmet és tűzfát is csak meghatározott időre tárolhattak. Magyarországon a XV. század elején terjedtek el, először a déli határvidéken. Később, 1514 után, ezt az ágat salvatoriánusnak vagy minoritának is nevezték, bár életvitelük nem mindenben tekinthető a szigorú „obszervantia” folytatásának. Lásd Ivan Gobry: Franz von Assisi. Hamburg, Rowohlt, 1958. 70-90.

A felszabadulás előtti egyháztörténetírás érthetően szemérmesen kezelte ezeket a dokumentumokat, hiszen azt bizonyították: a ferencesek alaposan belekeveredtek a jobbágyfelkelésbe; a felszabadulás utáni történettudomány pedig, szintén érthetően, csekély figyelmet fordított az osztályharcok egyházi jellegű kísérőjelenségeire.

Pedig, ha csokorba gyűjtjük az elszórt, szinte eldugott egyháztörténeti megnyilatkozásokat, kétségtelennek tűnik: a ferences rend obszerváns ágának, valamint a világi alsópapságnak jelentős szerepe volt a kereszteshadjárat megszervezésében, illetve a parasztháború ideológiai irányításában.

Sziklay János *A katolikus egyház története Magyarországon* című művében (Budapest, 1903) így sajnálkozik: „Az elégedetlenség a lelkeskedő papságban és a szerzetesházakban is károsan éreztette hatását, amint azt... a Dózsa-féle kurucháborúnál látjuk szembeötölő módon, mikor a nagyhatalmú és tekintélyes egyházfejedelemnek nem volt már ereje, hogy azokat a papokat, akik a lázadásba bonyolódtak, az egyházi fegyelem alá visszahajthatta volna.” (165. l.) Továbbá: „Dózsa seregében, fájdalom, papok is voltak, akik megfélemlítve egyházi méltóságukról, megtagadva főpásztoraiknak az engedelmességet, demagóg szerepet vállalva, vezették a fölbujtott népet az urak birtokai és az egyházi javak ellen.” (169. l.)

Horváth János *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* című munkájában ezt a megjegyzést teszi: az obszervánsok a Dózsa-féle lázadás után „maguk is sokat szenvedtek.” (Mert a felkelésben való részvétel miatt üldözték őket.) (118.)

Folytathatnánk az ilyen elszórt megjegyzések felsorolását; de ennyi is elég.

Amint az köztudott, Magyarországon a keresztesvitézek lelki gondozása a XV. század vége óta az obszerváns ferencesek kötelessége volt. (Már Hunyadi idejében is, lásd Kapisztrán.) A ferencesek a nép között éltek, kolostoraik a városok falain belül voltak, iskoláikba laikus tanulók is bejártak, feladatuk, sőt kötelességük volt anyanyelven prédikálni. A középkorvégi egyházból ők álltak a néppel a legszorosabb kapcsolatban. Természetes tehát, hogy az 1514 tavaszán — a pápa utasítására — az esztergomi érsek, Bakócz Tamás bíboros, pápai legátus által meghirdetett kereszteshadjáratot is ők szervezték. A pápai bullát is a budai obszervánsok főnöke, Dézsi Balázs értelmezte magyar nyelven április 9-én, virágvasárnapján Bakócz és a legátushoz beosztott auditor, Páviai Bernát gróf, pápai főjegyző jelenlétében. Még az is természetes ezek után, hogy a barátok a kereszteshadat a feladat nagyságához illő buzgalommal szervezték; de már figyelemre méltó, hogy buzgalomuk a kor közlekedési, híradási és egyéb viszonyaihoz képest milyen példátlanul gyors sikert hozott: két hét alatt több tízezer ember gyűlt össze Pest környékén, valamint a gyülekezőhelyül kijelölt püspöki székhelyeken. Ha a derék ferencesek — (és a helyi egyházi szervek, a plébánosok, akikhez a barátok a hírt elvitték, s akik lehetővé tették, hogy a hírt hozó barát anyanyelven prédikálhasson az összeharangozott falunépének) — csak kicsit is lassítják, ha hivatalnoki buzgalommal intézik az ügyeket — talán még júniusra sem terjedt szét a keresztesháború híre az országban. (Annál is kevésbé, mert a kereszteshad egyházi alakulat, annak világi hatalom nem parancsol, még a király sem, a közigazgatásnak tehát nemcsak esze ágában sincs a hadjáratot kihirdetni, de nem is hatásköre.) De szétfutott; valóban, mint a „futótűz”.

Különösen figyelemre méltó az is, hogy a franciskánusok milyen odaadó buzgalommal láttak a pesti táborban — és egyebütt — összegyűlt keresztesek lelki gondozásához. Meghatározó, sőt döntő szerepüket eddig egyáltalán nem méltányolta sem a közvélemény, sem a tudomány. Képzeldük magunk elé a tábornak naponta mise; mise után — vagy közben — prédikáció. Anyanyelven! Az a sok tízezer marhapásztor, hajcsár, jobbágy évente mindössze néhányszor jutott el templomba, s akkor is latin nyelven celebrált misét hallott, a freskók ékes képtörténeteinek hatására pedig legfeljebb csak derengeni kezdett bennük az evangélium lényege. Most viszont naponta szinte bombázzák a fülüket az újszövetségi szentírás ilyen következetesen, ilyen töményen még sohasem hallott igazságaival: Krisztus a szegények pártján van, Isten előtt minden ember egyenlő, könnyebb a tevének át-

menni a tű fokán... , a gazdag meg a szegény Lázár, az apostolok, ezek a szegény halászok... Aztán az obszervánsok *valóban* betartott szegénységi fogadalma: ellenszenvük mindenféle világi gazdagsággal szemben; Szent Ferenc tanítása; a derék barátok jogos indulata a fel sem szentelt, vallást nem is gyakorló, cinikus főurakkal szemben, akik püspöki székekben ülnek és akik a papságot is kiszípolyozzák; mindez gyűjtő hatású, a szó szoros értelmében forradalmi oktatás lehetett. Bizonyos, hogy a szerzetesek mindezt hangsúlyozták, és persze a törökellenes háború fontosságát is, hiszen nagyhirű rendtársuk, 1511-ig rendfőnökük, Laskai Oszvát ezt írja prédikációmintának szánt könyvében:

„Az előkelők lábbal tapossák az igazságot. Nem adják meg a bért szolgálíknak... Nem engedik allattvalóiknak még haláluk órájában sem a szabad rendelkezést vagyunkjuk felett... Súlyos adóval sújtják a szegényeket és ezt fogházbüntetés terhe alatt behajtják... aratásra, szénakaszálásra, szőlőhegyek leszüretelésére, várárkok ásására, várfalak építésére kényszerítik őket... Így az éhségtől nyomorított nép bosszúért kiált az Úrhoz. Ó, Magyarország, elhagyott téged az igazság, elpusztult a méltányosság, mindent elöntött a romlottság.”

Vajon mi más ez, mint a jobbágyi sérelmek katalógusszerűen pontos felsorolása? Így aztán nem csoda, hogy az első rebellió Cantate vasárnapján támadt a keresztiesek között; a különben fegyvelmezt seregéből néhány százan kiözlöltek a táborból, behatoltak Pest városába és néhány nemesi tulajdonú háznak beverték az ablakát. Cantate vasárnapján az evangélium többek között arról szól, hogy „*c világ fejedelme már megítéltetett*”, amely kifejezésen éppúgy érthető a sátán, mint a földesúr, akit akkori szóhasználat szerint fejedelemnek neveztek.

Szólanunk kell a világi papság szerepéről is. Karácsonyi János váradai kanonok könyvéből idézzük: „Az alsópapság tagjai rabszolgái lettek kegyuraiknak, mert csak úgy kaptak javadalmat, ha megígérik, hogy a földesurat és jobbágyait egyházi törvényszék elé nem idézik. A földesurak azt hiszik, hogy amint egészen ők rendelkeznek az egyházi vagyonnal, akként a vallási igazságokat is ők határozzák meg... Az egyházi ügyek vezetése egészen kisiklott a püspökök kezéből. A földesurak, mint kegyurak egészen a magukénak tartották a templomot és a javadalmakat azoknak adták, akiknek akarták... A falusi lelkészi állomások nagyon elszegényedtek...” (*Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban*, Nagyvárad, 1906. 43-46.)

A falusi plébánosok anyagi helyzete olyan nehezzé vált, hogy egy 1504-ben tartott országgyűlés 12. törvénycikkelye utasítja a püspököket: ne adóztassák az új plébánosokat a kinevezéstől számított négy esztendeig, mert különben azok kénytelenek elköttyavetyélni a templomi kincseket, hogy a püspök pénzbeli követeléseinek eleget tehessenek. (Sziklay, idézett mű 167.) Fölösleges a további részletezés: tény, hogy a világi alsópapság éppen 1514 körül elkésérítően rossz helyzetben volt, ráadásul püspökeik nem is pappá szentelt személyek, hanem a javadalmat élvező világi főurak voltak. Erdemes ebből a szempontból is felidézni Cegléd mezőváros esetét. Cegléd az óbudai apácák jobbágybirtoka volt; évente kétszer udvarbírák érkeztek az alföldi településre, hogy a távoli város ismeretlen földesúrnőinek járó adót beszedjék. Cegléd ezt az adófizetést 1505-ben megtagadta, az 1509-ben ellenük küldött katonaságot megfutamította, s immár kilencedik esztendeje dacol a feudális renddel. Támasza ebben — és valószínűleg az ötletadó is — Lőrinc plébános, aki egész hívőeregével együtt eljött a keresztiesek pesti táborába. Ezek után azt, hogy az egész hadjárat szellemi vezérkara papokból került ki, nem szükséges bizonyítani; ez közhely. Az viszont már nem közhely, hogy ezek a papok és szerzetesek nem is annyira elszánt forradalmi hevületből váltak a parasztháború vezéreivé, mint inkább mélységesen vallásos meggyőződésből: úgy érezték és joggal, hogy az állapotokon változtatni kell, mert a magyarországi keresztény egyház és a jobbágyiség egyaránt méltatlan, *Istennek nem tetsző állapotban van*.

A vallásos hitbuzgalom az egész hadjáraton mint alapvető jellemző jegy vonul végig. A városok lelkészei ünnepélyes körmenetben vonultak a keresztieshadat toborzó katonák, Dózsa megbízottai elé. Fennmaradt Illés tolcsvai plébá-

nos levele, aki arra kéri kassai lelkésztársait, hogy „ünnepélyes körmenetben és énekléssel menjenek (a toborzók) elejbe és úgy vezessék a városba.” Azt is tudjuk, hogy a kérést teljesítették, és 1514. május 19-én János mester plébános, Henrik mester prédikátor és Benedek gecsei plébános fogadta a keresztesek képviselőit. Ez így történhetett szerzte az egész országban. De bizonyítja a vallásos indítékot Dózsa híres ceglédi beszéde is. Ezt a beszédet három egykorú forrás őrizte meg számunkra, mindegyiket külföldi egyházi férfiak jegyezték le, anélkül, hogy tudtak volna egymásról; mégis mindhárom beszédváltozatnak közös jellemzője a vallásos indokoláshoz való szinte aggályos ragaszkodás. „Ezt a szent összefogást *Isten sugallta nektek... Mi sem utálatosabb Isten előtt*, ki mindenek legjobb atyja és ura, mintha a semmirevaló ember hatalmaskodik embertársai felett’ — olvashatjuk a magát Tuberónak nevező horvát-dalmát bencés apát művében; Gianmichele Bruto pedig így ír: „Dózsa György tudja ugyan, milyen kegyetlen, vad a török, mennyire gyűlöli a keresztény ellenséget, most mégis megértette, hogy a magyarok ott-hon övéiktől békés, nyugalmas időben sokkal gonoszabbat túrnek el... Nem a törökkel kell most háborút vívni, akitől a magyaroknak most nem kell tartaniok, hanem ezekkel az emberekkel, kik ugyancsak *ellenségei Krisztusnak, sőt hazájuknak is*, melyet bűnükkel beszennyeztek...”

Mindez természetesen nem jelenti azt, mintha a Dózsa-háborúnak nem lett volna osztálytartalma, mert nagyon is volt, vagy mintha ez a forradalmi megmozdulás csakis vallásos meggondolásokból született volna. Hogy hogyan s mint történt, arról véleményemet *Krónika Dózsa György tetteiről* című munkámban már kifejtettem. Most csak az obszerváns ferences szerzetesség és a világi alsópapság szerepét szerettem volna megvilágítani, s ennek kapcsán azt a feltevésemet megkockáztatni, hogy itt alighanem egy robbanásig feszült egyházi elégedetlenség találkozott a jobbagység forradalmi törekvéseivel, s e kettő erősítette, sőt támogatta és kiegészítette egymást. Némi túlzással még azt is merném mondani, hogy afféle magyarországi *előreformáció* zajlott itt le, a parasztháborúval párhuzamosan és azal egyútt. Igaz, hogy chaliasza — (világvége-váró) — és huszita eszmék is erősen hatottak a keresztesek ideológiájára — ezek pedig eretnek tanok —, de igaz az is, hogy a seregbe pápai legátusi parancsra tódult ferences barátok és világi papok voltaképpen nem is annyira újítani igyekeztek, mint inkább a *régi*, evangéliumi eszményi állapotokat akarták visszaállítani, s éppen ez az, ami a lutheri reformáció első két évtizedére is annyira jellemző. Gondoljuk meg, hogy hány ferences szerzetesből lett alig tizenöt esztendővel 1514 után protestáns prédikátor, a lutheri reform lelkes harcosa! Hiszen itt van előttünk a cikkünk elején már idézett szöveg: a fráterek még 1515-ben is konokul viselik csuhájukon a keresztet, egy Krisztus nevében vívott forradalmi harc jelképét! Az egyetlen főpap, akinek élete a parasztforradalom áldozatául esett: Csáky Miklós csanádi püspök pappá sem volt szentelve, elvetemült vagyonszerző főúr volt, akit a pápa nem szűnt meg dorgálni és fegyelmezni, akit tehát a keresztshad papjai joggal tarthattak főpapi tisztre méltatlannak. Vagy mit gondolhattak a váradi egyházmegyéhez tartozó hívek püspökökről, Perényi Ferencről, erről a tizenéves gyermekről, akit ugyan még nem iktattak be tisztébe, de a javadalmakat már megszerezte? Semmiképpen sem véletlen, hogy a *legvéresebb harcok, a legkeserűbb elégedetlenségek éppen a cinikusan kormányzott csanádi és váradi egyházmegyékben zajlottak le!* Szintén véres küzdelmek színhelye az egri egyházmegye, ahol a püspök, Estei Hipolit, nem is él hívei között, hanem Olaszországba küldözgetik neki javadalmait az olasz jószágkormányzók... Papok, szerzetesek ott csatlakoztak nagy számban a keresztshadhoz annak egyházi feloszlata után is, ahol az egyházmegyében botrányos állapotok uralkodtak. Érdemes lenne tehát a szorgalmas rendtörténet-büvároknak ebből a szempontból ismételten tüzetesen áttanulmányozni a rendelkezésükre álló anyagot, mert korábbi szerzők a felszabadulás előtt szívesen kendőzték a keresztshaddal kapcsolatos adatokat.

Hangsúlyoznunk kell természetesen, hogy az elmondottak — a szerzetesrendek közül — csak a ferencesekre és azoknak is csupán obszerváns ágára vonatkoznak; a magyarországi mintegy ezer kolostorban élő vagy tizenötféle egyéb

szerzet éppen úgy tartózkodó ellenszenvvel, ha ugyan nem felháborodással figyelte az eseményeket, mint az előkelőbb világi papság. Még a jámbor, kedves Ráskai Lea is — nemeskisasszony létere — milyen rémült méltatlankodással jegyzi fel a *Cornides Codex* végén: „Végeztetik szent Dorothea asszonynak élete szent Borlobás estin, szombaton, Úrnak születeti után ezeröttszáztizennégy esztendőben. Ezen esztendőben lón az kereszteshad, Magyarországnak örök emléközeti; kibenszének sok nemes urak az kegyetlen pór hadnagyoknak kegyetlenségek miatt.”

Az obszerváns ferencesek azonban, mint a szerzetesrendek közül amúgy is a „legrebellisebbek” — (itáliai krónikák teli vannak az obszervánsok már-már eretnek „elhajlásaival”, szegénységkultuszával, és ne feledjük, hogy az egyetlen pápa, aki az egyházkormányzás miatt elégedetlenségében lemondott trónjáról, szintén ferences volt!) — megérdemlik fokozott figyelmünket és érdeklődésünket. S ha mélyebben átérezzük eszméiket, melyek ezeket a fanatizmusra hajlamos, szentségre, mártíromságra szomjazó férfiakat hevítették, még a Dózsa kegyetlen kivégzése körüli olyan gyakran és oly értetlenül emlegetett misztériumjátékot is megérthetjük. Mert magamban egyre bizonyosabbnak érzem, hogy az a furcsa-kegyetlen szerzetes, melyről oly jogos megbotránkozással emlékezünk meg: minden iszonyatával együtt is valami különös misztériumjáték volt. Amikor Dózsa testéből legjobb hívei szinte önkívületben haraptak, bár ezt kényszer hatására tették, vajon nem valamiféle torz áldozás volt-e ez? De ha ez alig több bátortalan feltevésnél, az már majdnem bizonyosra vehető, hogy amikor Dózsa kivégzésekor a papság — nyilván a Dózsa seregével együtt fogságba esett papság! — a *Te Deumot* énekelte — (amint ezt szintén gyakran említik megbotránkozva) —, akkor ez nem példátlan cinizmus jele, nem is a megtorlás győzelmi éneke, hanem egy mártír felmagasztalásának és megdicsőülésének pillanatában zengett himnusz; Dózsa felnégyelésekor ugyanis az egybegyűltek a Boldogságot vélték megjeleníteni! Dózsa szenvedésének helyén pedig a Segítő Boldogságot szobrát állították fel a hívek, s ez a hely sokáig búcsújáráhely maradt...

Hogyan is írta vagy hetven esztendővel 1514 után Istvánffy Miklós, maga is nemesúr, akinek atyja személyesen élte át a parasztháborút, és aki gyermekkorában beszélt egy jobbágyukkal, aki evett Dózsa húsából? „A jóságos Isten azért bocsátotta őt, Dózsát a földre, hogy a nyomorult népnek erőt adjon és hogy a halálnál is súlyosabb gyötrelmeitől megváltsa.” Mintha Ady Endre is ugyanezt a gondolatot folytatná Dózsa György lakomáján című versében: *Sebő pajtás, ne köpködj: megvált/bennünket a Dózsa trónja...*

Így ötvöződik osztályharc, forradalom, a társadalmi haladásért vívott véres háború az egyház megreformálásáért folytatott mélységesen vallásos ihletésű küzdelemmel. *In signo crucis...*

BELLÉR BÉLA

A Dózsa-parasztháború és az egyházi történetírás

A keresztény egyház nagy és különleges szerepet játszott történelmünk legnagyobb parasztháborújában, az 1514. éviben, melynek vezére, Dózsa György hozzátéve 500 évvel ezelőtt született. A X. Leó pápa és teljhatalmú követe, Bakócz Tamás esztergomi érsek által meghirdetett kereszteshadjárat tette lehetővé az elégedetlen parasztság és mezővárosi polgárság legális szervezkedését. A szervezés, minthogy belőle a feudális nemesség kimaradt, forma szerint a főpapság, gyakorlatilag azonban az alsópapság és szerzetesség kezébe csúszott. A mozgalom ideológiáját — a keresztesháborúét éppúgy, mint a vele összefonódó parasztháborúét — a khiliasztikus kiválasztottság-hit alapján ugyancsak az alsóbbrendű egyháziak fogalmazták meg.

Azok a nagyszerű és rettenetes, felemelő és lesújtó, de mindenképpen sorsdöntő élmények, amelyek az egyháziak a parasztháborúban átmentek, nem voltak elnyomó nélkül. Dokumentumai megtalálhatók a parasztháború történetével foglalkozó elbeszélő és részben okleveles forrásokban, amelyeknek jelentős része egyházi kézből ered, s széles színszóródásban — az egyszerű paptól egészen az érsekig, a latint gyöttrő félművelt káplántól a legmagasabb humanista műveltségű rendi írókig — mutatják a különböző egyházi körök állásfoglalását a megrendítő történelmi eseménnyel kapcsolatban. Egyben ugyan ezek a történetírók — a jelentős véleményeltérések ellenére is — találkoznak: az Isten által megszenteltnek tekintett feudális rend elleni lázadás elítélésében, és ha nem is a fektelen, de föltétlenül az intézményesített nemesi terror helyeslésében. Ilyen elvi álláspont mellett a parasztháborúról festett kép természetesen csak sötét tónusú lehet; sötét, de nem teljesen fekete! Nem csupán azért, mert ez az elvi meggyőződés nem annyira zárt, hogy át ne törne rajta a — még olyan méltán — szenvedők iránt érzett keresztényi könyörület, részvét érzése, vagy át ne csillanna rajta az esetleg polgári vagy éppen paraszti származású szerző homályos rokonszenve a sorsüldözött osztály iránt. Főleg pedig azért nem teljesen fekete ez a kép, mert a Jagelló-kori és a kései egyházi humanizmus minden osztálykorláta ellenére, illetve helyesebben: osztálykorlátain belül is fokozott érdeklődést mutat a társadalmi problémák, az osztálykülönbségek, az elnyomottak, így a parasztság helyzete, az ország sorsa iránt. Így a parasztháború — egyébként tendenciózusan elfogult — ábrázolásán is nemegyszer keresztültör a „realizmus diadala”, a paraszti helyzet, sors, törekvések valóságghű jellemzése.

A parasztháborúról a XVI. században kialakult kép aztán évszázadokra változatlan alakban rögződik. Még a XVIII. században, a tudományos történetírás kialakulásával is legfőképpen bizonyos átszíneződések mutatkoznak rajta, semmiképpen sem átfestések. A század elején — Hevenesi Gáborral és Debreceni Ember Pállal — először az egyháztörténeti adatgyűjtés korszaka köszönt be; ezt Timon Sámuellel az adatgyűjtő nemzeti történetírás követi. Ez az irányzat a század második felében és a XIX. század elején Pray György, Katona István, Cornides Dániel, Bod Péter, Sinay Miklós, Budai Ezsaiás, Engel János Keresztély, Fessler Ignác Aurél és társaik kritikai munkásságával tetőződik. E kritikai történetírók a források korábban elképzelhetetlen tömegét adják ki; nagyszabású szintéziseiket is ezekre építik, sokszor tíz-husz oldalon keresztüli megszakítás nélkül idézve legmegbízhatóbbnak tartott forrásaikat. Történetírói álláspontjukat tehát leginkább közvetve, forrásaik kiválasztásából és értelmezéséből lehet megismerni; közvetlenül, forrásaik tárgyi, politikai vagy esetleg társadalmi kritikájából csak kevésbé. E kritikai történetírók sorában általában, de a parasztháború forrásainak kiadását és szisztematikus feldolgozását illetően is kivételes hely illeti meg a jezsuita (később a rend feloszlata után világi pap, kanonok) történetírókat, Pray Györgyöt és Katona Istvánt.

Pray először Bécsben, 1767-ben kiadott *Annales regum Hungariae* (Magyarország királyainak évkönyvei) című műve IV. részében foglalkozik a Dózsa-parasztháború történetével az egykorú források biztos ismerete, de ugyanakkor bizonyos tendenciózus kiválogatása és megszürése alapján. A gazdasági, társadalmi kérdések természetesen a tudós történetíró látóhatárán kívül maradnak; elsősorban diplomáciai, politikai és jogtörténetet ír. A parasztháború történetét Pray a X. Leó és Bakócz-féle kereszteshadjárat tervének ismertetésével indítja, miközben — a humanista Brutusszal szemben — menteni igyekszik a pápát a be nem váltott ígéreték ódiumától; viszont Bakóczot már korántsem menti fel az újabb pénzszerzés vádjától, amellyel a pápaválasztásban kimerült kincstárát kívánta újból feltölteni. Az események továbbszövéseben Pray kiemeli, hogy a fővezérré kinevezett Dózsa hírnevének és népszerűségének nagy szerepe volt a keresztessereg felduzzasztásában. A keresztesserekhez nem kis számban csatlakozott az alsóbb papság, részben a török elleni harci vágytól fűtve, részben azért, hogy a keresztesserek kitarssanak eredeti elhatározásuk mellett. Közöttük említi meg Lőrinc ceglédi papt, Dózsának ismert barátját, akit a szerzők „az ezután következő beháború fő-főszervezőjének” tekintenek. Pray beszámol Dózsa komoly hadseregszervező tevékenységéről, a — Szálerei Ambrussal együtt — mérsékeltnek mondott Gergely fővezér-helyettesi ki nevezéséről. Majd rátér a keresztessereg és a nemesség összeütközésének bemutatására, amelyben — az ismert objektív okok mellett — nagy szerepet tulajdonít Lőrinc pap nemesség-ellenes prédikációinak és Dózsa „rossz jellemének”.

A parasztháború történetének előadását a parasztok elvetemült kegyetlenkedése, töröknél is kegyetlenebb pusztítása és a hadiesemények uralják, amelyek Dózsát vérszomjas szörnyetegnek mutatják, különösen Csáky csanádi püspök főpapi ornátusban történt kivégeztetésével kapcsolatban. (Csáky és Báthori előzetes harcát Dózsával a tudós jezsuita említetlenül hagyja.) Temesvár elfoglalására irányuló kísérletét egyrészt Dózsának a háború meghosszabbítására irányuló szándékával, másrészt azzal magyarázza, hogy Dózsa zálogtárgyat akart szerezni magának a királlyal való béketárgyaláshoz, illetve a törökökkel való megadásához. A döntő temesvári csata előtt az egyébként rettenhetetlen Dózsát — forrásait követve — félnéknek és megrendültnek mutatja. Erre később saját maga cáfol rá, mikor a válságos helyzetben pánik nélkül, körültekintően intézkedő és bátran harcoló hadvezérről fest képet, hogy Dózsának a szerző által is leírt „csodálatos állhatatossággal” elszenvedett kihaláláról ne is szóljunk. A nemesség embertelen bosszúállását — a humanista Joviust idézve — részben csökkenteni, részben indokolni igyekszik a szerző azzal, hogy a szörnyű büntetéssel a jövőbeni lázadás büntetettől akarták elretteníteni parasztaikat. Előadása végén a lojális történész nem mulasztja el a kurucok ominózus nevét megemlíteni. A véres eseményeket a következő konklúzióval zárja: „Ez lett a vége a parasztháborúnak, amely néhány nemes szennyes kapzsiságából és mértéktelen uralomvágyából (ha ugyan lehet hinni Tüberonak) keletkezett, és negyven — vagy mások szerint — hatvanezer ember pusztulásával ért véget; bizonyára még nagyobb áldozatokat követelt volna, ha mindjárt az elején — ugyanis negyedik hónapjában verték le — tüstént szembe nem fordulnak vele, mert a népnél kedvező szerencse esetén semmi mérsékletre nem lehet számítani.”

Nem kell hangsúlyoznunk, hogy Pray — s vele együtt Katona — történetfelfogása a parasztháborúról lényegében még a feudális-nemesi koncepció büvkörében mozog. A századfordulón, a feudalizmus válságával kapcsolatban azonban a történetírásban is hatni kezd a felvilágosodás racionalizmusa, majd a romantika; ezek lassan kezdi átalakítani a parasztháború hagyományos képét. A szepesi szász származású Engel 1813-ban Bécsben német nyelven megjelent nagy történelmi összefoglaló műve, a *Geschichte des Ungarischen Reichs* (A magyar birodalom története) III. kötete a Dózsa-parasztháború feldolgozásában már a polgári-nemzeti szemlélet félreismerhetetlen jegyeit mutatja.

A történetírás saját erejéből természetesen nem volt képes kitörni a feudális-nemesi szemlélet gravitációs teréből; ehhez a haladó politika fölerősödő vonzására volt szüksége. Ezt kapja meg a liberális nemesi reformmozgalomtól, amely aztán a haladó eszmék szárnyaira emeli a történetírást is. Így születik meg a klasszikus polgári liberalizmus legnagyobb hazai történetírójának, Horváth Mihály katolikus pappnak — később a szabadságharc püspökének és kultuszminiszterének — történetírói munkássága.

Horváth először 1841-ben, a Tudománytárban megjelent *Az 1514-i pórlázadás, annak okai s következményei* című tanulmányában foglalkozik a parasztháborúval. Mindjárt két fronton is áttöri a hagyományos nemesi felfogást a parasztháború kérdésében: egyrészt történelmi igazolását adja a parasztháborúnak, másrészt történelmi elítélését az 1514. évi rákosi törvényekben tetőződő nemesi bosszúhadjáratnak. Ami az első kérdést illeti, Horváthnak sikerült megragadnia a parasztháborút kiváltó okok sűrű szövevényét, nem csupán a parasztságon „uralkodó zsarnoki kénytet”, mint legutóbb írták. Rámutat többek közt a királyi hatalom gyengeségére, a feudális pártharcokra, a török veszélyre, a jobbágyágnak szabadköltözökdestől, vagyonától, pénzétől való megfosztására, emberi öntudatát sértő embertelen elnyomatására, mint a parasztháborút sokoldalúan motiváló tényezőkre. A parasztháborút annak látja ami elsősorban: osztályharcnak, amelyet vallásos motívumok színeznek; honvédő szándékoknak nyomát sem találja. Horváth, a történetíró talál mentésget a harc közben mindkét fél által elkövetett kegyetlenségekre; de semmiféle mentésget nem lel a parasztháború leverését követő 1514. évi rákosi országgyűlésre, amely hideg fővel s kiszámított kegyetlenséggel hozta meg ártatlanokat és bűnösöket egyaránt sújtó, egyesek bűnéért egy egész néposztályt évszázadokon át büntető törvényeit. „Alig van része, oldala a népi életnek — írja —, melyről a büntetés vissza nem tükröznék, melyre a pór-osztály hosszas elnyomása káros befolyást nem gyakorlott volna. Igenis, ez nem legcsekélyebb oka volt százados szenvedéseinknek, nem legkisebb akadály a nemzeti élet kifejlődésének, a szellemi s erkölcsi műveltség, az anyagi jólét gyarapodásának.”

A klasszikus polgári liberalizmusnak Horváth nagy összefoglaló műveiben is kolportált parasztháború-képe még a század végére sem avult el, amikor pedig a liberális történetírói iskola már felbomlott, s közülük egyesek — mint Márki Sándor — polgári radikális, mások — mint Fraknói Vilmos — konzervatív irányba távolodtak el tőle. A parasztkérdéssel intenzíven foglalkozó kutatók az 1880-90-es években is még Horváth nyomdokain haladnak, az ő eredményeit építik tovább. Szabó Ervin Marx és Engels Válogatott Művei II. kötetének Engels A német parasztháború című művét is tartalmazó 1909-es kiadásához írt bevezetőjében dicsérettel említi a ciszterci Nagy Benjamin *A magyarországi jobbágy állapota Róbert Károlytól 1514-ig* című, 1896-ban megjelent bölcsészdoktori értekezését. Nagy nemcsak osztja, hanem meg is erősíti Horváth korábbi álláspontját a parasztháború okaira és következményeire vonatkozólag azzal, hogy 1300-ig nyomozza visszafelé a parasztháborúnak elsősorban gazdasági előzményeit.

A parasztháború kérdésében azonban a század végén már nem minden történész osztja Nagy Benjamin polgári liberális, illetve radikális felfogását. Nem osztja elsősorban az egyházi történetírás nagytekintélyű mestere, a nagytudományú, eredeti felfogású, de konzervatív szellemű Fraknói Vilmos püspök, akinek pedig a parasztháború kutatása terén is jelentős érdemei vannak. 1872-ben ő tette közzé s értelmezte a *Századokban* a felvidéki parasztmozgalmakra új fényt vető kassai és késmárki levéltári dokumentumokat, 1877-ben a müncheni adatokat, sőt ő bábáskodott a parasztháború mindmáig legnagyobb monográfiája, Márki Sándor első alapvető művének, *Dósa György és forradalmának* 1883-as kiadásánál is. (Márki fő műve *Dósa György* címmel tudvalevőleg 1913-ban jelent meg.)

Fraknóinak a parasztháborúval szemben elfoglalt, nyilván az 1890-es évek agrárszocialista mozgalmaitól is motivált konzervatív álláspontja világosan tükröződik a Szilágyi Sándor szerkesztésében 1896-ban megjelent *A magyar nemzet története* általa írt IV. kötetében. Elsősorban nem is arra gondolunk, hogy Fraknói a magyarországi keresztesháború engedélyezőjének, X. Leónak, a reneszánsz pápának olyan terveket tulajdonít — Hellász, sőt a Szentföld felszabadítását —, amelyek a pápának nemcsak szándékain, de lehetőségein is kívül estek; még csak nem is arra, hogy valóságnak és nem obligát diplomáciai szólamnak veszi a Hunyadi-Kapisztrán-féle keresztesháború megújítására vonatkozó pápai kijelentést, hanem főként arra, *ahogy* magát a parasztháborút tárgyalja. Hogy a nemességnek a honvédelemtől huzódozó szüklátóköri önzése és jobbágysági kitérésre kész elégedetlenségét nem látó politikai vaktsága milyen végzetes szerepet játszott a parasztháború kirobbantásában, természetesen Fraknói sem tagadja. A kitört parasztháborút s célját, a király elűzését, az urak kiirtását s az országban „népuralom” létesítését azonban már „vakmerő gondolatnak” bélyegzi. Magát a parasztháborút alig fél oldalon tárgyalja. Annál gondosabban részletezi az 1514. évi országgyűlés jobbágyelnemő törvényeit, az ország rendjeinek a jobbágyosztályt sújtó súlyos bosszúját, külön is kitérve az egyházellenes törvényekre. A fejezet Werbőczy Hármaskönyvének részletes ismertetésében és a jogtörténész Hajnikot idéző elragadtatott méltatásában („... a középkori európai jogkönyv-irodalom egyik legértékesebb terméke” stb.) kulminál. Végeredményben Fraknói előadásában a Dózsa-parasztháború nem egyéb, mint nemzeti történelmünknek egy kicsit nagyobb politikai bölcsességgel elhárítható, szerencsétlen és súlyos következményekkel terhelt epizódja.

Fraknói könyve volt az utolsó igényesebb egyházi történetírói megnyilatkozás a Dózsa-parasztháború ügyében. Hasonló állásfoglalásra sem a kései dualizmus, sem az ellenforradalom korában nem került sor. Az 1900-as években a nagybirtokos-tőkés rendszer megingása, 1919 után a nagybirtokos-nagytőkés restauráció érdekei s a szellemtörténetírás forradalomellenes szelleme tabuvá tette a parasztforradalmat a nagyjában-egészében lojális szellemű egyházi történetírás előtt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy katolikus történetírók ebben az időben semmiel sem járultak volna hozzá a parasztháború bonyolult problematikájának tisztázásához. Az idősebb történész-generációhoz tartozó, 1891-ben Dózsa-dokumentumokat publikáló Karácsonyi János kanonok *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon* című 1922-24-ben megjelent kétkötetes művében „földijének”, Márki Sándornak kutatásaihoz kapcsolódva kiemeli a szigorúbb ferences irány, az ún. salvatoriánusok kiemelkedő szerepét a Dózsa-parasztháborúban, sőt nem hallgatja el a szerzeteseknek a parasztháború leverése utáni „ellenállását” sem. *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig* című, 1929-ben már harmadik kiadásban megjelent művében viszont a parasztháborút már elsősorban keresztény erkölcsi okulás és magunkbaszállás forrásának tekinti.

Lényegesen többel járult hozzá a parasztháború problémáinak tisztázásához ideológiai síkon a fiatalabb generációhoz tartozó Ivánka Endre teológus professzor: *Renaissance-kutatás és teológia* című, a Theológia 1938. évfolyamában megjelent tanulmányával. Ivánka a nyugat-európai reneszánsz-kutatás legfrissebb eredményeit közvetítve rámutat arra, hogy a reneszánsz szellem lényege nem pusztán a humanizmus, nem is az antik iránti rajongás, hanem az individualizmus. Ez viszont a XIV. század különböző eszkatologikus szektáinál, a ferencridény „spirituales”-nél, a „fraticelli” mozgalomnál és a laikus egyházellenes irányzatnál jelentkezik először, mégpedig vallásos köntösben. Ősforrása mindezeknek a mozgalmaknak Gioacchino da Fiorenak, a XII. században élt ciszterci apátnak profétikus szentírásmagyarázata, mely szerint az Atya birodalmát, az Őszövetséget a Fiú birodalma, az Újszövetség váltotta fel, erre pedig a Szentlélek birodalma, az Örök szövetség következik. Ez utóbbiban már sem szentségekre, sem hierarchiára, sem tanításra nem lesz szükség, minthogy a Szentlélek közvetlenül világosítja meg híveit, és adja meg nekik azokat a kegyelmeket, amelyeket a krisztusi egyházban a szentségek közvetítenek. A Szentlélek birodalma akkor veszi kezdetét, amikor a krisztusi egyház a világi hatalomtól elnyomva, az eretniségektől megfertőzve, a pogányoktól szorongatva szétesik és összeomlik.

Nemcsak egyes politikusok, de a népmozgalmak is ezen új birodalom megalapítóinak képzelik magukat. Amikor a felkelt parasztok — köztük Dózsa is — azt a híres jelszót hangoztatják: *Míg Éva szőtt, és Adám kévét hordott, / Ki látott akkor lovagot és lordot?* — akkor ők ezt abban az értelemben teszik, hogy az új politikai és szociális rend megvalósítására csupán azok jogosultak, akik Adám példáját szegénységben és alázatos földműves munkában követik. „A Szent Lélek bírása, a ‚szabadság’ szelleme minden világi jognak és minden egyházi hatalomnak a végső forrása, mellyel szemben sem az Egyház hierarchiája, sem a Krisztustól rendelt szentségek, sem a törvényes világi hatalom nem tarthat igényt elismerésre, és érvényességre, és ennek a szellemnek a hordozói hivatottak arra, hogy — szükség esetén erőszakkal is — egy új világrendet teremtsenek meg, egy új világkorszakot hozzanak létre.” Ivánkának ezekkel a fejtegetéseivel sikerült megvilágítania a Dózsa-parasztháború egyébként is nagyon titokzatos ideológiájának egy különösen homályos pontját, amelyet ideológiai vizsgálataiban utóbb a marxista kutatás (Kardos Tibor) is értékesített.

Ha befejezésül kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy a felszabadulás óta a katolikus történetírás és teológia említésre méltó módon nem járult hozzá a Dózsa-parasztháború kutatásához, akkor ezt korántsem a megrovás vagy számonkérés hangsúlyával tesszük, hanem a világi történészek együttműködési szándékának szelíd gesztusával. Nincsen olyan területe a parasztháború-kutatásnak, ahol ne lenne hasznos a katolikus történészek együttműködése; de van egy terület, ahol egyszerűen nélkülözhetetlen. Az ideológia-történetre gondolunk. Ma már — Szűcs Jenő egyedülálló kutatásaiból — tudjuk, hogy középkori parasztmozgalmainknak — a Dózsa-parasztháborúnak is! — uralkodó ideológiája nem a „népi patriotizmus” volt, hanem a vallás, a kereszténység védelme. Történnek is kísérletek ennek a felismerésnek értékesítésére. Legutóbb a keresztény Antikrisztus-fogalomnak a törökre való kivetítését igyekeztek a török „Antikrisztustól” fenyegetett otthon féltésével összekapcsolni s ebből, „ha egyelőre még csak a vallás megszabta keretek között is”, kinöveszteni a haza védelmének fogalmát. Úgy véljük, a kutatás a régi hibás körbe keveredett, mert hiszen Krisztus és az Antikrisztus küzdelme itt elvileg ugyanaz a jelenség, mint a kereszténység és a pogányság küzdelme. A vallási keretek közt csírázó hazafiságot valahol máshol kell keresni. Azt sem tagadhatjuk, hogy ideológiai fogalmaink — különösen a vallás köréből — nem mindig elég pontosak. Ha az adamizmust csupán „az első emberpár idején még meglévő egyenlőségre való hivatkozásként” értelmezzük, akkor leszűkítjük ezt az igen gazdag értelmű, egyházi történészek és teológusok által olyan finoman kimunkált fogalmat. Problematiszusan, közelebbi vizsgálatot igénylőnek látszik az a felfogás is, amely egy ideológiát haladói tartalmát kizárólag annak racionalitásán méri stb. Mindezek és más, könnyűszerrel sorjázható problémák bizonyítják, hogy a parasztháború-kutatásban a katolikus egyházi és a világi történészek nemcsak találkoznak, de találkoznok is kell! Tudományos együttműködésük eredménye nem csupán a parasztháborúnak — elsősorban a parasztháború ideológiájának — behatóbb ismerete, hanem egymásnak is — a közös ideál és munka sugallta — jobb megismerése lehet.

AZ EMBER LEHETŐSÉGEI

A történelmiség, mint filozófiai szakkifejezés, ott válik a legnagyobb jelentőségűvé, ahol többé már nem az „állandóan meglévő” ellenfogalma, hanem az emberi egzisztencia átfogó létezési módját jelöli. Ez már az „állandóan meglévőt” is magába foglalja, mint emberi létezési formát. Ilyen értelemben mondja *Husserl*, hogy a fenomenológia feladata, hogy minden tárgyi érvényességet a transzcendentális tudat abszolút történelmiségéből vezessen le. A tudat abszolút történelmisége a transzcendentális „*En*” létmódja. *Heideggernél* a történelmiség az emberi lény gyökeres időbeliségét fejezi ki és az egész létkérdést átfogja. Nála a történelmiség alap-megállapítás: nem azon alapul, hogy az emberi lénynek történelme van, hanem éppen fordítva! Azért lehet történelme, mert alapvetően időbeli és történelmi jellegű. A történelmiség tulajdonképpen „*megelőző meghatározottság*”, amelyben az ember saját magát határozza meg; feltárja tulajdonképpeni létezésének a lehetőségeit. Létezésének a lehetőségeit, amelyeket örökségként kapott!

Ilyen értelemben használja a kifejezést *Max Müller*, a müncheni egyetem filozófia professzora, Zur Problematik eines ‚Christlichen Menschenbildes‘ című tanulmányában. A szó használata azonban másoknál korántsem egységes. Ezért írja: „Ma annyit beszélnek a ‚történelmiségről‘, de legtöbbször csak változásra, relativitásra, dinamikára, evolúcióra vagy haladásra gondolnak. Nem veszik figyelembe a valódi történelem kapcsolatát a megtörtént eseményekkel, azok végleges formájával s az azokat reálisan meghatározó lehetőségekkel. A valódi történelem a szabadság kötődése a tényhez, a faktumhoz. Ezek a tények megtörtént részekből állnak, amelyek már a múlt tényezői, de jelentőségük szerint a jelenben kell lenniük. Ez a hatékony jelenlét a hagyomány, a tradíció. A jelen tényezői viszont a jövőbe mutatnak: ezek a történelmi helyzet tényleges lehetőségei, s mint lehetőségek, meghatározzák a jövőndő jót. A pusztá tények normativitása (Normativität des Faktischen) a történelem lényeges vonása. Ezért a történelmiségnél is igen fontos.”

A történelmi jelenség, az esemény, hármas kapcsolatban van a történelem egészével: a *múltra* támaszkodik, a múlt az előzménye, a múltból kap ösztönzéseket. A múlt adottságainak a jelenre is ható folytonossága: a hagyomány, a *tradíció*. Az esemény a *jelenben* van, itt és most valósul. Térben és időben határoltan áll fenn, de megmaradása csak viszonylagos. Meghatározott alakban jelenik n:eg: intézményesítetten, *institutionalizáltan*. Az eseménynek tartama van, de sohasem örök, sohasem időtlen a fennállása. A *jövő* felé mutat. Mindig készen kell állnia arra, hogy megváltozzék, hogy átadja helyét a történelmi újnak. Ezt a szakadatlan változást, állandó új-kezdést megújulásnak, *revolúciónak* nevezzük. E három ismérv egymáshoz való viszonya, azok mindig új meghatározása az ember történelmi létének külső normája. Belső normája a szabadság. Tradíció, *institúció* és *revolúció* oly szoros egysége figyelhető meg a kereszténységben, hogy M. Müller „minősített értelem”-ben, vagyis a legtörténelmibb történelemnek nevezi a kereszténységet.

A második isteni személy a történeti Jézus alakjában belépett a történelembe. Üdvözítő ajánlata az apostolok és követőik, a püspökök, papok és diakónusok útján megszakítatlan folytonosságban jut el hozzánk. Ugyanez a folytonosság figyelhető meg a hatalom átadásában is. A Krisztus által alapított intézmény, az egyház teszi ezt jelenlevővé világunkban. Ezért nevezhetjük K. *Rahn*nal „ős-szent-ségnek” az egyházat. E mindig jelenlevő intézmény állandó megújulásban a mindent megváltoztató és felforgató eszkatológia felé fejlődik.

Bár a történelmiség az egyes emberi lények jellemzője, mégis az egyesek esetében nem valósulhat meg, csak együttesen. Közösségi volta fokozottabban nyilvánul meg, ha az egész történelem folyamatát tekintjük.

A történelem szoros kapcsolatban van a *szabadsággal*. Erre utal az idézett tanulmány alcíme is: „Törödékek a szabadságról szóló traktátusból”. M. Müller a szabadságot két tétel szembeállításával írja le.

Az első tétel: a *szabadság szubjektivitás*. A szabadság meghatározatlanság és más által való meghatározhatatlanság. Távol lenni mindentől, minden fölé emelkedni, semmibe sem bonyolódni. Tulajdonképpen abszolút reflexió: minden pilla-

natban megíthetem magamat, azaz saját magamat tehetem saját ítéletem tárgyává, s ezáltal saját magam fölött állhatok. De éppen így szemben állhatok minden kívülről jövő „más”-sal is: azt tárgyasíthatom, megíthetem és így kivonhatom magamat uralma alól. A reflexió minden fenyegetést, ijedelmet, megfélemlítést semlegesíthet a tárgyasításban; rákérdezéssel pedig, mint a kérdés tárgyát aláveti a kérdezőnek. De ezt a rákérdezést ismét megvizsgálhatom, értékelhetem, megíthetem. S ez így mehet vég nélküli, érinthetetlen sorban. A szabad lény minden kapcsolaton felülemelkedhet: rákérdez saját elkötelezettségére, azt megítheti, és ezáltal egyúttal kötetlenné is válik — visszalép. A szabadság tehát abszolút lehetőség, abszolút távolságtartó, alakot nem öltő, kötetlen reflektáló szubjektivitás.

A szembenálló tétel: *a szabadság objektivitás*. Ez az előző tétel másik oldala. Ahhoz, hogy a reflektáló szubjektivitás alany lehessen, nem maradhat pusztán lehetőség. Bár minden kötöttségtől mentes akar maradni, mégis vállalnia kell a végsőséget, a meghatározottságot, az objektivitást. Csak így élhet szabadságával. R. *Guardini* szerint „az élet az önkifejezés megformált aktusa”; csak formában nyilvánulhat meg, csak formában jelenhet meg, csak formában létezhet. Ha azonban az élő csak egyetlen formát vesz fel, csak egyedül úgy létezik, ha csak jelenlegi; akkor elveszti saját magát, „megalvad”, megrögződik. Így, amiben az élet megjelenik, az lesz annak halála. Halál helyett mondhatunk elidegenedést is. Mindkét kifejezés azt jelenti, hogy az az élet nem valódi, nem igazi.

Az emberi szabad élet kettős zárukáját írja le S. *Kierkegaard* Halálos betegség című művében: a romantikus és a nyárspolgári életszerűtlenséget. Nem valódi szabadság az, amelyik nem határozza el magát munkára, pusztán lehetőség, tiszta „szellemi” akar maradni korlátozó megtestesülés nélkül; nem akar szert tenni tényleges alakra, és nem akar éppen erre az alakra szűkülni. Ez a típus elkerüli a kapcsolatot a ténylegessel! De az a szabadság sem igazi, amely minden tettével egy alak, egy forma, egy intézményes szabályozás tokjába húzódik. Ezáltal mindenki számára kiszámítható, meghatározható lesz, és mindenkinek készségesen rendelkezésre áll. Az állandó önkritikus magatartást elkerüli, és mindenki felé való fenyegető nyitottságát, az egy forma szűk bizonyosságát előnyösebbnek tartja. Véletlen jelenlegiségét pedig öröknek gondolja. A „romantikus” megmarad a történelemmentes, örök, üres lehetőségben; a „nyárspolgár” pedig a beszűkített történelmi jelent azonosítja az örök tartam korlátatlanságával. Mindkettő történelem nélküli lesz.

A történelem részben éppen az, hogy a végtelen szabadság vállalja a végsőséget, a nem szükségszerű alakban való megjelenés útján. Tehát az abszolút szabadság a végsőséget választja. Másrészt viszont tisztában van e lerögzítés relatív tartamával, és éppen a jelen viszonylagosságát akarja; vagyis a jövőt, a továbbmenetelt egy újabb megjelenés felé.

A történelem Isten és az ember szabadságából ered. A szabadság eseménye. Egyszerűen: tény! Például: a zsidóság őszövétségi történelme nem szükségszerű. Isten kiválaszthatott volna más népet is; s a szövetséget megkötötte volna más formában is. Mégis így történt. Tény! Erre utaltunk a bevezetésben: „a valódi történelem a szabadság kötődése a tényhez, a faktumhoz.” Ezért olyan lényeges tulajdonsága az emberi egzisztenciának a történelmiség. Tulajdonképpen a szabad döntés, az önmeghatározás lehetőségét értjük rajta, a külső szükségszerűséggel szemben. M. *Müller* szerint „sokkal találóbb az a meghatározás, hogy Isten az abszolút szabadság, mint az, hogy abszolút szellem. S az embert is jobban meghatározzuk, ha azt mondjuk, hogy az ember véges szabadság, azaz történelmileg megszabott és megkövetelt önalakítás, mintha kijelentjük, hogy test és lélek összetétele.”

Az emberi szabadság formálisan független, anyagában azonban függő. Tehát nem teremt, csak átalakít: produktív átalakítás és objektív átformálás következtében létrejön a mű. Ez a mű egyúttal önmagunk megformálása is.

M. *Scheler* mutatott rá, hogy az ember sohasem akarhatja saját magát közvetlenül, bár cselekedeteinek végső rugója mégis önmaga megvalósítása. Az ember sohasem lép szembe közvetlenül önmagával. Mi csak tetteink által, a gyakorlatban nyerünk alakot. Az önmaga bámulásban eltűnik minden körvonal. Az én ábrázatom magam és mások számára a műben jelenik meg. Ez a mi történelmi jelenünk. Tehát jelenlétemet a teljesítmény objektivitása közvetíti, azaz jelenlétem mindig megjelenítés, „reprezentáció”. Ilyen értelemben életünk is mű. Ezért beszélhetünk életalakításról. A pedagógia mindig tudta, hogy az általános emberi,

azaz „az ember” eszménye alapján nem tud nevelni. Az általános, időtlen, világlefetti idea az ebben a világban, változó körülmények között, most élő emberre hatástalan. A szabadság feladata nemcsak egyszerű döntés, beleegyező vagy elutasító válasz a mindig nyilvánvaló, azonos „kell”-re. A szabadság nem reprodukció, hanem sokkal inkább produktív elképzelés, fantázia, amely létrehozza a most érvényes képet, megteremti a megvalósítás most kötelező struktúráját, a most megkötő alakzatot, amely azelőtt csak lehetőség volt, és amelyet a jövőben új, más megkötő alakzatok fognak felváltani. Így a tiszta érzékelés mellé odalép az elképzelés teremő tapasztalása, amely előállítja az aktuálisan kötelező normát. Így lesz „az emberkép” eszményi egységéből az emberképek tényleges sokasága.

A keresztény ember életét sem képzelhetjük el egyetlen kép utánzásaként. Amikor a keresztény életet Krisztus utánzásának, „imitatio Christi”-nek mondjuk, akkor sem csak egyetlen képre gondolunk. Nekünk nem Krisztus képét kell utánoznunk, hanem Őt magát kell követnünk! Ő számunkra nem kép, nem előkép, hanem útmutató, vezető, aki előttünk jár, akivel együtt kell mennünk, együtt kell haladnunk. Ő a mi jelenünkbe hozza a Golgota múltját és az „Ő országának” jövőjét. Tehát nem egy realizálandó idea, sem egy utánzandó kép határozza meg a keresztények életét, hanem a Krisztussal való együttthaladás a közös múltból, a közösség jelenén át a közös jövőbe. Ehhez viszont találkozunk kell Vele. Az ószövetségi Isten a szövetségben és a törvényben találkozott az emberiséggel. Jézus Krisztussal viszont mi is találkozhatunk az Ő egyházának alakjában.

Nem egy holt kép szabadságunkat megbénító lezártságán, hanem Krisztussal való történelmi és személyes kapcsolatunkon alapul életünk keresztény volta.

M. Müller „a képnélküliség útján” jut erre a következtetésre: nincs leíró embereszmény, csak normatív, aminek meg kell felelni. A normatív eszme a szabadságot jelentheti, minden előzetes, külső meghatározottság nélkül. Ez a szabadság az ember természete, az ember lényege. Az ember minden önmegvalósítása, eltárgyiasítása, objektivációja, minden konkrét megjelenése, időben meghaladottá válik. A lehetséges szabadsággal szemben mindig kevesebbnek bizonyul. M. Müllernél a meghaladott szabadság a „kép”. Ezért fordul vele szembe.

Az emberi egzisztencia azonban igényli a képet, mert megjelenése nélküle nem valóságos. A kép az ember jelenlétéhez gyakorlatilag szükséges; de ez nem *a priori* szükségszerűség, nem metafizikai szükségszerűség. A kép mindig egy meghaladandó, felülmúlandó történelmi követelmény, amelyben az ember mindig jelen van. Tartalma tehát a jelenlét, amely mindig konkrét, történelmi, pillanatnyi és töredékes; tartaman és kiterjedésben viszonylagos jelenlét. M. Müller szerint az ember teljes természete és lényege azonban a képnélküliség, amely átfogja a lehetséges szabadság egészét. Más szóval: az ember egy meghatározott jelenben sem tudja önmagát végérvényesen meghatározni. Ezért mindig képpalkotó és képpromboló is egyszerre! Minden új önmeghatározás magában foglalja a régi tagadását. Az embert nem tévesztheti meg a maga vázolta kép, mert az mindig kevesebb összehetőségeinél. A döntésben realizált szabadság a szabadság tárgyi oldala. Az ember lényege, természete azonban a szubjektív szabadság, amely akkor valósul meg, ha elért szabadságát (megvalósított lehetőségét) mindig újra feladva, ismét felvázolja önmagát; azaz nyitott az újabb lehetőségek felé. Az ember mindig átveszi magát a múltból (*tradíció*), megformálja (*institúció*) és mindig meghatározza önmagát, amivel előző állapotát hatálytalanítja, meghaladja, újráalkotja (*revolúció*).

Az ember mindig valahogyan *van*; de mindig másként van, mint ahogy lennie *kellene*. Az ember természete, hogy a „kell” felforgatja azt, ami „van”. A „kell” és „van” feszültsége az emberi szabadságra utal. M. Müllernél a „kell” a minta, s a „van” a kép. Ebből következik, hogy az ember sohasem létezik teljesen; mert ahhoz képest ami, mindig valaminek még lennie kell. Ugyanakkor önmaga mintája, de történelmisége miatt ez a minta elérhetetlen számára. Mivel mindenki önmaga mintája és önmaga képe is, következik, hogy az emberi természetben belül egybeesik a „kép” és a „minta”; hiszen a kettő közötti különbség csak időbeli. Vagy mégsem cserélhető fel a „kép” és a „minta”? De ebben a rendszerben felcserélhető, mert minden „kép” egy meghaladott „minta”, s minden „minta” egy meghaladott, meghíusult „kép” terméke. M. Müller tisztában van a képnélküliség tarthatatlanságával, ami végső soron az autonóm ember tarthatatlansága. (Az „autonóm ember” Kant embere, aki ismereteit, törvényeit, eszményeit önmagából meríti.)

Mi mozgatja, mi tartja fenn, mi táplálja ezt a folyamatot? A „soha, csak és már 'itt' levőnek” a követelménye, azaz a történelmiség. A történelmiség kívánalma, hogy a kép mulandó legyen, s a kép mulandósága az oka, hogy az ember nem lehet „az ember” mintakép szerint nevelni. A „fejlődés” vázlata: a világ feletti, örök platóni idea helyett, amely mindig azonos és ismétlődő megvalósításra kész, az eszmények tényleges sokaságát javasolja; majd ezen is túlhaladva a képnélküliséget találja a legmegfelelőbbnek, amit tulajdonképpen egynek vesz a szabadsággal.

Miután M. Müller megállapította, hogy az ember lényege a képnélküliség, s a képiség csak átmeneti szükségéből felvett jele az emberi egzisztenciának, amelyet mindig át is alakít, az Ószövetségből is bizonyítja tételét: Isten is „képnélküli”. De Isten valóban képnélküli! Mert abszolút eredeti, senki másra vissza nem vezethető, másból le nem vezethető létező. Abszolút végtelen, mással meg nem határozható. S megtiltotta az embernek, hogy másban ábrázolja. A kinyilatkoztatásban mégis „kép”-ben jelent meg, történelmi formában. Isten képnélkülisége és képi formában való megjelenése egyformán Isten abszolút szabadságáról és hatalmáról tanúskodik. Az Ószövetség első lapjain azonban van egy Isten-kép, amit nem ember, hanem Isten készített: az Ember. Tehát nem Isten képnélkülisége és az ember képnélkülisége, hanem Isten képnélkülisége és az ember istenképisége esik egybe! Az ember épp istenképisége alapján szabad. Sőt van, aki az ember alapvető történelmiségét is istenképiségére vezeti vissza (G. D. Kaufmann: *The imago Dei as Man's Historicity*; Religion 36:1956). Ha tehát a képnélküliséget el is vetjük, a történelmiség mellett kitarthatunk.

Ha komolyan vesszük az ember történelmiségét, nem mehetünk el amellett a tény mellett, hogy a mi történelmünkben, az emberiség történelmében, megjelent Jézus Krisztus, „a láthatatlan Isten képmása” (Kol 1,15). Isten más formában is beléphetett volna történelmünkbe, más alakot is felvehetett volna. Mégis így történt. Tény! Nem metafizikai szükségszerűségből, hanem kizárólag Isten szabad döntéséből történt így. Jézus Krisztusban a második isteni személy, a *Fiu* testesült meg, aki öröktől fogva az *Atya képe*. Megtestesült, azaz emberi formában jelent meg; s bár Isten, valóságos ember is. Tehát Jézus Krisztus nemcsak az Isten képmása, hanem az embereké is: „minden teremtmény elsősülöttje” (Kol 1,15). Valamennyiünket kifejezetten követésére hívott meg. Ezt tette a keresztény élet lényegévé: „En vagyok az út, az igazság és az élet. Senki sem jut az Atyához, csak énáltalam” (Jn 14,6). „Aki utánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye föl keresztjét mindennap és kövessen” (Lk 9,23). Ahhoz, hogy követhessük, ismernünk is kell Öt. Abban a formában találkozhatunk Vele, amit magára véve megjelent köztünk. Szavait megtaláljuk a szentírásban és az egyház azóta is tartó szakadatlan tanításában. Legnagyobb tettének véghezvitelénél csatlakozunk Hozzá, amikor szentmisén veszünk részt. Öt találjuk minden rászorulóban, minden kiszolgáltatottban, minden emberben. Öt vesszük magunkhoz a szentáldozásban. Az így kifejlődő *személyes kapcsolaton* alapul az életünk. Így Jézus Krisztus bennünk és általunk történelmi jelenünkben tovább élő és ható tényező lesz! Tehát nem egy ember alkotta holt kép utánzása, hanem Isten élő képmásának, Jézus Krisztusnak a követése; a Vele való személyes kapcsolat a keresztény élet lényege!

Sem a statikus, platóni, ontológiai tartalmú képiségről nincs szó, sem a M. Müllernél felvetett képnélküliségről. Az egyházatyák által feldolgozott képiség-teológiaiának a lényege a szabadság. Krisztus istenképiségének éppúgy, mint az ember istenképiségének, s a világban tükröződő isteni elgondolásnak, mint eszmének. Mindegyik fokozatnak normája Isten akarata, hatalma, szabadsága. S minél konkrétabb, annál inkább közeledik a jelenléthez, annál meghatározottabb. Krisztus tartalma a „Logosz”, amely kezdetben volt. Az ember szabadsága az egyházatyáknál nem az ember képnélkülisége, hanem az ember istenképisége, amelynek „pedagogosza” — mai nyelven szólva pedagógusa — Krisztus, az Ige (Alexandriai Kelemen). Ezen az alapon közeledhetünk M. Müller konklúziójához, hogy csak az olyan kép érvényes, az olyan kép sikerült, amely magába foglalja a múltat, a jelent és a jövőt, de hozzátesszük, hogy ilyen csak egy van. S olyan is csak egy van, ami mind az embernek, mind az Istennek önarcképe: Jézus Krisztus. A teológiában mégiscsak ki kell tartanunk a képben való közvetett jelenlétnél. Bizonyos, hogy Isten többféle módon teremthet közvetlen kapcsolatot velünk, de valóságosan Krisztusban teremtett, s nekünk ez az egyetlen, igazolt történelmi kapcsolatunk (l. még Vanyó L.: M. Müller „Bildlosigkeit”-jének alapja, kézirat).

A Vigilia BESZÉLGETÉSE

SZIGETI ENDRÉVEL

— *Kérem, mondja el röviden, tömondatokban az életét. Mindazt, amit fontosnak tart. Akár egy önéletrajzban.*

— Abban a korban vagyok, amikor az ember már megtapasztalhatta, hogy az önéletrajzok inkább csak kulisszák. Alig árulnak el valamit az emberi élet igazi drámájából. Még világtörténeti szinten is többnyire csak öngazolások vagy éppen kérdések. Persze mások az olyan vallomások, mint Szent Agostoné vagy Rousseau-é. De hát ezekhez külön adottság kell. Neveltetésem és habitusom nem kedvez az ilyen önkítárulkozásoknak. Különben is, egy közírónak nincs életrajza. Az csak tanúja a történelemnek, nem formálója. És milyen tanúja? Freud és C. G. Jung óta tudjuk, hogy kis gyermekkori sérülések, öröklött ősképek hogyan formálják a tájékozódást, az ismeretszociológia pedig felfedte, mennyi rejtett kapcsolat áll fenn a szociális adottságok és a megismerés közt. Amit tehát életrajzomról elmondok, az inkább csak emlékeztető névjegy a bemutatkozás mellé, vagy olyan részlet, amit — ha illik — szubjektíve tartok érdekesnek.

— Budapesten születtem, 1904-ben, mint szüleim harmadik fia. A gimnázium után a Magyar Távirati Irodánál — éppen fél évszázada — beleköltöttem a hírközlés technikájába. Ott politikai pályára csábítottak, amire talán akkor még volt is kedvem. Ezért a bölcsészetről átiratkoztam a jogi fakultásra, ahol utóbb doktori diplomát is kaptam. 1926-tól a Nemzeti Újság kötelékébe léptem, egy ideig a politikai rovatnál dolgoztam, majd hamarosan a városi rovat vezetője lettem, s mint ilyen, a városi lapok szerkesztését is elláttam. A második világháború kitörésétől kezdve Párizs elestéig külpolitikai kommentárokkal írtam tele a lap első oldalát. 1945-ig, a kiadóvállalat megszűnéséig dolgoztam itt, mint ennek a katolikus napilapnak a főmunkatársa. Közben több mint két évig teljesítettem katonai szolgálatot, a harc téren is. 1947-től az Új Ember, majd a Vigilia munkatársa lettem, s ma is mindkettőnek dolgozom.

„Nem váltam forradalmárrá”

— *Úgy tudom, korán eljegyezte magát a kereszténységgel. Mit jelentett ez Önnek akkor, a „Sturm und Drang” korában, fiatal éveiben?*

— Nem kellett vele eljegyeznem magamat, mert az első kenyérrel kaptam. Ki dobna el azt a kenyeret, amit édesanyjától kap? Én se dobtam el, gyermekkorom óta táplál. Remélem, táplálni is fog halálomig. Olyan családban nőttem fel, amelyben egynek érezhettem a kereszténységet, a magyarságot és a humánusmot. És ami számomra ebből fakadt: a társadalmi igazságosság iránti érzékenységet. Anyám az első világháború idején közgyám volt, s az azóta lebontott Tabán hadiözvegyeit, a magukra maradt családokat látogatta. Olykor elvitt magával. Így hát korán szíven ütött a szegénység. Aztán meg át is éltem. Nem is egyszer életem során.

— *És nem vált forradalmárrá?*

— Az evangélium a szegények szeretetére ihlet. El tudok képzelni olyan társadalmi helyzetet, amikor a nemzettest érdekében operációra van szükség. Ilyenkor a kereszténynek is mind a két kezét használnia kell, s le kell tennie az evangéliumot. De a cselekvés után jó, ha megint kezébe veszi és fényénél lelkiismeret-vizsgálatot tart. Nemcsak Goethe tudta, ma már sokan tudjuk, hogy bizonyos értelemben minden cselekvés bűn. De nem ilyen megfontolások miatt nem váltam forradalmárrá... Hanem az adventisták miatt.

— *Akik fáradhatatlanul hirdetik és várják Krisztus második eljövételét? S nemegyszer dátum szerint megidéznek a világtörténelem katasztrófáit, a feltételezett világvégét?*

— Az adventisták miatt, persze csak nagyon közvetetten. Képzelve magát az első világháború előtti évek, Ferenc József korának Krisztinavárosába, egy Mozdony utcai családi házba. Ott történt életem egyik fontos eseménye. Hogy-hogy nem, adventista misszionáriusok jártak arra mifelénk, s Klári néni, a házivarrónő vett tőlük egy könyvet a világ végének eljövételéről. A polgári nevelés békebeli védettségében felnövő gyermekek akkoriban nem a televízió, hanem a nevelőnők, a házivarrónők, a cseléd lányok segítségével kíváncsiskodtak ki kiskorúságukból. Így történt, hogy a mesék világából, az idillből egy adventista könyv illusztrációinak ablakán át váratlanul bepillantottam a francia forradalom véres forgatagába. Láttam a lándzsákra tűzött fejeket, a nyaktilót, s a képeket Klári néni narrációja kísérte. Félni kezdtem a forradalomtól, a vértől és visszariadtam a durvaságtól, hiszen akkoriban még a csirkét sem ettem meg, mert láttam, hogy megölik. Tíz évvel idősebb testvéremtől, mint szemtanútól hallottam az akkori nagy tüntetésekről és kardlapozásokról. Aznap éjszaka azért imádkoztam ágyamban, hogy csak forradalmat, polgárháborút ne kelljen megélnem. Ilyen közvetve találkoztam nyolc- vagy kilencéves koromban a Jelenések Könyvének olvasásával, aki „hatalmat kapott, hogy megbontsa a békét a földön, hogy öldökljék egymást az emberek”.

— Isten nem hallgatta meg gyermekkori imámat. Forradalmakat, ellenforradalmakat és két világháborút éltem át. Vagy Isten mégis meghallgatott, mert fejem nem került lándzsára? Lám, milyen kétértelműek azok a válaszok, amiket a történelemből kiszóltott Isten ad. Azt hiszem, ez a véletlen gyermekkori impresszió jobban alakította magatartásomat, mint a későbbi szociológiai tanulmányok. Saint-Simon megkésétt utódaiként — a forradalom elkerülését én is a társadalom bátor átalakításától és az egyház megújításától reméltem. Nem akartam forradalmat. De minden reformista reményemnél is jobban éreztem, sejtettem, majd felismertem, hogy a forradalom elkerülhetetlen. A magyar történelmi és polgári vezető réteg a történelmi kihívásokra vagy nem mert, vagy nem tudott megfelelő válaszokat adni. Sajnos, egyházunk sem. Az egyházi birtokreformot sürgető katolikus értelmiségiek kérései, beadványai süket fülekre találtak. „Mit akartok? — mondta nekem keserű túlzással a Balatonfüreden betegeskedő Grieger Miklós, ez a kedves, lelkes papképviselő. — A püspökök inkább lemondának az oltáriszentségről, semhogy egy hold földjükről lemondjanak.” Grieger négy szemközt is erős hasonlatának nyilvános megemlékezésével azt akarom csak érzékeltetni, hogy a Bethlen-korszakban végre nem hajtott földreform nemcsak a nyugtalankodó értelmiségi fiatalokban, hanem még az idősebb katolikus papság körében is milyen mély keserűséget halmozott fel.

„A vallásos elmélkedők nem vonzóttak”

— *Kik gyakorolták szellemi fejlődésére a legnagyobb hatást? Kik nevelték, erősítették hitben és tudásban?*

— Elsősorban a szüleim. Hitben is, tudásban is, sőt példaadással is. Apám bámulatos kultúráltsága, kanti kötelesség-eszménye és szigorú etikai magatartása; anyám kissé manicheus ízü viselkedése az érzéki dolgok terén, finom érzékenysége az okkult jelenségek iránt, elmélyedése Szent Ágostonban és Marcus Aureliusban, s mindkettőjük közös rajongása a költészetért, a jó zenéért és művészetért, engem is elkísért egész életemen át.

— De igazán alig tudnám elsorolni, hogy rajtuk kívül kinek volt még szellemi fejlődésemmre számottevő hatása. A kamaszkorban Darwinnak és Lamarcknak, mert szétrobbantották iskolás katolikus-biblikus világgépemet. Ezért ma is hálás vagyok nekik, mert ők ültették el bennem a kutató, kritikai szellem pártosát, s a szkeptícizmuson át kiküzdött önálló világgép öröméhez juttattak. Valamivel később igen nagy hatással voltak rám a modern fizikusok: Planck, Einstein, Heisenberg, Bohr és a koppenhágai iskola, az angolok (Eddington, Jeans, Dirac, Hoyle). A múlt század vaskos, nedvdús anyagával szemben ők teremtették meg, éppen az anyag dinamikus szerkezetének feltárásával, azt az anyagszemléletet, amely már alig különbözik attól, amit — mondjuk — Prohászka és Lenin egyaránt elfogad: a filozófiai anyagfogalomtól. A szociológiában (az én nemzedékemben Marxon mindenki átesett, ha a *Tőkét* csak kevesen rágták is át) rám különösen Mannheim és a tudatszociológia hatott, és főként Max Weber, akinek képzeletvilága kimeríthetetlen. Mivel engem a vallásos jelenség, a vallás és a tudás, a

vallás és a társadalom, a vallás és a kultúra, a vallás és a haladás, a vallás és a hatalom, a vallás és az erkölcs, a vallás és a politika, a tudat és a misztérium viszonya érdekelt leginkább, mert a vallást tartom az emberi lényeg legsokoldalúbb történeti-társadalmi kifejezésének és megnyilvánulásának, talán érthető Max Weber iránti érdeklődésem. A vallás értékelésében találkozom Bacon, Necker, Nietzsche, Mommsen, Burckhardt, Péguy, Toynbee szellemével, de különösen szeretem Dawson-t, akivel — belső vitáim ellenére is — szellemi rokonságban érzem magam: első találkozásunk óta, s aki remekül fogalmazta meg korunk egyik lényeges vonását: „A forradalmi magatartás — és ez talán a modern Európa jellegzetes magatartása — voltaképpen a vallásos és a társadalmi élet szétválásának tünete”. Nem lennék igazságos és őszinte, ha elfeledkeznék kamasz- és ifjúkorom olvasmányairól, Emersonról, Szabó Dezsőről, akinek füstös, tüzes lobogása engem is megpörkölt, vagy Szekfű Gyula keserű katolikus történelemkritikájáról, Prohászkaról és Schützről, akiktől sokat tanultam. És persze Ady, meg ifjúkori társaim a népi romantika tüzeiben és árájában. Meg Bartók és Kodály. Zenéjüket a magyar nép szellemi hódításaként ünnepeltem. De fel sem tudnám sorolni, kinek vagyok adósa. Talán furcsának tűnhet, hogy a vallásos elmélkedők nem vonzottak különösebben. Se Kempis, se Keresztes Szent János, se Avilai Nagy Szent Teréz, se Szalézi Szent Ferenc, kivéve Assisi Szent Ferenc költészetét és Pascalt, akit nagyon szeretek. Lehet, hogy emiatt sokat vesztettem.

— *Isten realitása felől kérdezve, saját létezésünk céljára is kérdezzünk, s aki saját létének realitására kérdez, annak egyúttal hite kétségeivel is meg kell bírkoznia.*

— Nagyon is fiatalon átéltem az úgynevezett hitkételeyeket. Még gimnazistaként. Radnai Béla zoológus tanárunk, a magyar gyorsírás későbbi nagymestere hívta fel figyelmünket az ember származásának darwini tanaira az első kommun idején, amiért aztán el is kellett hagynia tanári pályáját. Fejtegetéseinek roppant hatása volt, hiszen akkoriban — egy-két előfutárról nem szólva — a hittan természetudományos forrásként kezelte a bibliát, s Darwin ugyanúgy sokkolta a hittudományos antropológiát, mint három évszázaddal korábban Galilei tétele a bibliát szó szerint vevő hittani kozmológiát. Olvastuk mi akkor a Kommunista Kiáltványt, Buharin és Lenin írásait is (az annak idején megjelent füzetek ma is megvannak könyvtáramban), de Darwin izgalomba hozott minket. Egyikünknek bibliája lett „Az ember származása és az ivari kiválás”. Bölsche ma már elfelejtett könyveit faltuk („A bacilustól a majomemberig”, „Szerelem az élők világában”), és persze Haeckel („Az élet csodái”, „Világproblémák”). Fokozatosan elidegenedtem az életért vívott küzdelem kegyetlen világának Teremtőjétől.

A háború első véres sebesültjeit a szerbiai harctérről egy fahídon át vitték a Déli vasútról a Győri úti Vöröskereszt Kórházba. Napról napra láttam őket, öszszefacsarodott szívvel. De a világháború szörnyűségeit az ember terhére írtam, az ártatlan állatok létért való harcáért viszont a Teremtőt tettem felelőssé. Az iskolai apologetika nem tudott kielégítően válaszolni feltett kérdéseinkre. A hittanár és a diák viszonya nálunk különben sem volt, talán nem is lehetett elég őszinte, s tapintatosan megelégedtünk a látszatmegoldásokkal. Ebben a korban azonban nemcsak a diák és hittanára, hanem a lelkipásztor és a felnőtt világi ember viszonya is valahogy úgy alakult, ahogy az én és szüleim viszonya a karácsonyi Kiszjézus körül. Már nem hittem a Kiszjézusban, de hogy meg ne rontsam szüleim örömét, egy-két évig még tapintatból úgy tettem, mint aki hisz a csodában. Lehet, hogy ez a játék kissé a felnőtt katolikusokra is jellemző volt. Lelkipásztorok a világiaknak, világiak a papoknak — a gyóntatószéken kívül — egymás hite iránti kíméletből röstellték bevallani, hogy többnyire túl vannak az Ószövetség vagy az Újszövetség régies, népies, vagy éppen szó szerinti értelmezésén. Tapasztalatom megegyezett Max Weberével: az ortodox, a gyakorló templombajárók is csak kilencven százalékát fogadták el az iskolás nézeteknek, a szabadelvű katolikusok pedig talán a felét se. De mégis, erről valahogy nem illett beszélni. Valószínűleg ez a lelki bujkálás magyarázza azt, hogy a második világháború után megjelent *Humani generis* enciklika még mindig tudományos következtetéseket akart levonni a Szentírásból. Tény az, hogy akkoriban, az első világháború utáni években hosszú ideig összeegyeztethetetlennek látszott szememben a létért való harc és a szeretetből teremtő Isten képe. A lázadó kamasz Jézusban, az emberben akarta felismerni azt a lényt, aki az Isten teremtette kegyetlen és öldöklő világgal szemben új világot képvisel és hirdet: a szeretet, a

szelidség, a béke világát, Isten vad világával szemben az ember világát. Később a válság tovább mélyült bennem, s már nemcsak a Szentírás és természettudományos világképem vált összeegyeztethetlenné a szerető Atya képével, hanem összeomlottak a hitelőzmények is: nem voltam már bizonyos a kinyilatkoztatás tényében és Isten létében sem. Átéltam a racionalista ateizmus időszakát. A világ elsötétült. Nem volt többé fénye. Nem volt többé értelme. A keresztény etika alapja szétesett, akárcsak az ország, amelynek szerető fiává neveltek. Mint sokan mások, én is megvívтам az evolúció sárkányaival: kis híja, hogy fel nem falták kereszténységemet.

„A gondolkodás — magányos istentisztelet”

— *De a transzcendencia elutasítása azt jelentette volna, hogy már végképp nem tudja feleletté átalakítani azt, ami csak kérdés, hogy már nem képes egy követelményt időszerűvé, jelenlévő valósággá formálni.*

— Ekkor kezdtem tanulmányozni az ősi vallásokat, a filozófusokat, a természettudományos alapelvek kritikáját, a történelmi haladásba veteit hitet, amibe szívesen megkapaszkodtam volna, hogy ismét értelme legyen a világnak és életünknek. De elég hamar rájöttem, hogy a történelmi haladás hite is csak a történelem eszkatológiája felől volna igazolható, s voltaképpen nem más, mint immánens vallásos reménység, olyasvalami, amire Ernst Bloch épített később filozófiát. Úgy éreztem, hogy többé-kevésbé álproblémákkal küszködünk: a teremtéstörténetet és az evolúció elméletét, vagy általában a vallást és a természettudományt nem lehet összeegyeztetni, de kibékíteni sem kell, mert itt két különböző diszciplína foglalkozik két különböző témával. Ma már ezt a kérdést a katolikus teológia hasonló szellemben nagyon elegánsan megoldotta, de akkor ez még sok fejtörés, kín szülője volt, amíg végül olyan életmű alapjává vált, mint Teilhardé.

— Lassanként megérteni véltem az istenfogalom szerepét az emberi gondolkodásban. Egy ideig a létviszonyok, a társadalmi és az erkölcsi kapcsolatok beszámítási pontjaként fogtam fel, a legfőbb rendezőelv csomópontjaként, mint az államjogban a szuverenitást. A kereszténység beláthatatlan jelentőségű történelmi konverzióját pedig abban láttam, hogy míg a hellén kultúrkör az uralkodókat emelte istenné, a kereszténység Istent egy ácslegény alakjában, Jézus Krisztusban ismerte fel. Csak lassan és kínosan jöttem rá, hogy a tudomány és a hit, vagy a hit és az ész egymást támogató, kiegészítő kategóriák, dialektikájuk mozgása az élet teljességének, „egész”-ségének alapja, de ennek megteremtéséhez türelemre, nagylelkűsre, alázatra, az igazság feltétlen szeretetére van szükség. És — szükség van hozzá a hit mindennapi győzelmére, akárcsak a mindennapi imádságra.

— *Ha a lekiismeret fejlődése megáll, az ember kirlódni kezd. A statikus lelkiismeret alig jobb, mint az a computer, amelyik folyvást ugyanazokat a megoldásokat dobja ki. Mégis, egy computer-szerű lelkiismeret, egy hit-automatizmus is tisztelgetet kelthet, ha megküzd önmagával, ha nem adja fel a további keresés, kutatás, a lehetséges újabb megoldási variációk megtalálásának reményét.*

— Kétkedéseimnek köszönhetem kereséseimet. Kereséseimnek vallástörténelmi tájékozódásomat. Kezdtém felismerni: a kereszténység az a vallás, a katolicizmus az az egyház, amely magával sodorta az ősi mítoszokat, eltűnt népek misztériumait, a sumér, az egyiptomi, a perzsa, a zsidó és a hellén kultúra elemeit. A kereszténységben a hit értelmezésének fokozódásra képes tágassága, az egyház univerzalizációja lehetővé teszi, hogy a kereszténység eljövendő civilizációk értékeivel is gazdagítsa önmagát, világosságot tudjon árasztani az emberi lét miértjeire és össze tudja hangolni a jóakarató embereket. De végül, bármilyen botránnyosan hangozzék is, Renan szelíd Jézusa fogta meg a kezemet, vele indultam el ismét a kereszt bolondsága és botránja felé, egy olyan korban, amikor Istent halottnak hitték.

— *Hogyan mutatná be hitét egy ateistának?*

— Azt, hogy miért hiszek, az eddigi kérdésekre felelve már elmondtam. Ez persze csak racionális megközelítése egy ember hitének, hite kialakulásának. De bizonyosra veszem, hogy hitemet meg más, racionálisan meg nem ragadható valóság is motíválja. És ez a motívum a kegyelem, amit én talán még a tomistákon is túl-

menően a természettel, az élet és a történelem eseményeivel való eleven szimbiózisban látok. Hogyan mutatnám be hitemet egy ateistának? Erre nem könnyű válaszolni. Ilyesmi mindig az adott szituációtól, az adott kapcsolatoktól függ. Arról, ami ilyen helyzetben már megtörtént, nem illő beszélni. Ami a jövőben megtörténhet, arról meg nem lehet. Ez mindig saját nagylelkűségünkől, áldozatkészségünkötől függ. Attól, hogy az elvont erkölcsi elveket tudja-e és hogyan tudja az ember konkretizálni. Vagyis a pillanat ihletétől, tehát Isten kegyelmétől, amely olykor váratlanul átcsap az időbe, mint a láng.

— *Mit jelent Önnek a szentmisén való részvétel? Milyen belső élményt ad találkozása az eucharisztiaival?*

— Mindig szerettem elkülöníteni egy-egy napot a többitől, vagyis megszentelni. Minden egyén és minden közösség sokat veszít azzal, ha erről megfeledkezik. Voltaképpen van-e szebb dolog, mint érdek nélkül együtt lenni emberekkel, akik maguk is érdek nélkül, vagy éppen érdekeik ellenére találunk egymásra. Tehát valamiképpen szeretetből. Hangversenyen a zene szeretetéből. Tárlatokon a művészet szeretetéből. Tudományos előadáson az igazság szeretetéből. A misén az emberi lét és nemléte végső titka iránt érzett borzongásból vagyunk együtt, remegő hódolatból a kezdet és a vég előtt, a jézusi jelenlét megnyugtató áhítatában. Bennem az imádkozó ember reményt és bizalmat kelt a békeszerző ember iránt. Az önzetlen együttlét kiemeli az önző nyüzsgésből a megtisztító közösségbe, a kényszer közösségéből a szabadság közösségébe: közösségbe Istennel. Diákkorom után már ezt kezdtem keresni az istentiszteleteken, s nem az egyház misehallgatási parancsának tettem eleget.

— A modern tudomány egyik legnagyobb ihletője, Démokritosz azt mondta, hogy „aki a lélek javait választja, az az istenibb, aki viszont a test javait, az az emberibb mellett dönt”. A templomban én az istenibb mellett döntök, hogy a templomon kívül — emberibb lehessenek.

— *Ki a legkedvesebb írója, költője és filozófusa?*

— „Én sokakat szerettem”, mondhatnám Kosztolányival. Teljes szívvel és egész elmével mindig éppen azokat, akik olvasás közben elbűvöltek. A költők és a filozófusok írásai olyanok, mint a szép nők. Egyik szebb, mint a másik, de az ember Don Juan-i szellemét egyik se elégítheti ki egészen, mert a költészet és a gondolkodás szépsége kimeríthetetlen. De a legcsodálatosabb az, hogy minden igazi alkotáson átragyog az egész világ szépsége és minden gondolata. Ki a kedvenc költőm? *On revient toujours...* Most éppen Berzsenyi. Kedvenc filozófusaim a görögök. Főként Arisztotelész, akit bizonyára újra felfedeznek majd, mint nemrég Bachot. Miért éppen ők? Talán mert az igazságot és a szépséget az ő hullámhosszokon érzékelem a legtisztábban. Berzsenyi nyelvének erejével újra meg újra átélem, hogy „Tündér változatok műhelye a világ”, és ma is gyönyörűséggel idézem fel, hogy „Óh, a szárnyas idő hirtelen elrepül”, s átjár költészetének időmértékre szedett időtlen világa. És Arisztotelész? Olyan unalmas, mint a *commun sens*, a józan ész, a közhely. „Egy fecske nem csinál nyarat” — mondja. Olyan sima, mint a tenger, s olyan mély. Józan okosságára mind nagyobb szűkség volna korunk örületei közben.

— *Mi vonzotta a szellemi tudományok közül különösen a filozófiához?*

— Talán az, hogy a szellemnek ezen a területén aránylag könnyebben tudtam mozogni. Nem az ormain persze, nem is szakadékaik mélységeiben, csak keskeny, de még felszerelés nélkül is járható hegyi ösvényein, fényes és tiszta magaslati levegőjében. Korom zavaros történeti viszonyai között a filozófusoktól kértem segítséget a *zoon politikon*, a politikai állat gyötrelmeire. Úgy éreztem, hogy a világnézeti kérdések tisztázása, a társadalom, a kultúra jelenségeinek megértése és a hit mélyebb átélése is csak a filozófia segítségével lehetséges. A hittudomány és a filozófia történetének összevetése hamarosan ráébresztett arra, hogy a filozófia korántsem annyira a teológia ancillája, sokkal inkább daimonja. Igen, a filozófia termékenyítette meg a teológiát, vagy úgy, hogy támogatta, vagy úgy, hogy támadta. Hogyan lehetne másként megérteni Szent Ágostont Plátón és Cicero nélkül, Szent Tamást Arisztotelész nélkül és — mondjuk — Karl Rahner Heidegger és Jaspers nélkül? A hit és a gondolkodás egy bizonyos szinten elszakíthatatlan. Filozófusok és hívők a gondolkodás közegeiben találkozhatnak. Hit

nélkül, remény nélkül nem lehet gondolkozni, szeretet nélkül pedig nem is érdemes. A gondolkodás az embert a felfoghatatlan létezéssel, a léttel köti össze, hitünk szerint Istennel, még ha tagadjuk is. A gondolkodás híd a semmi és a valami közt, az ember magányos hódolata a létezés titka előtt. A gondolkodás — magányos istentisztelet.

„Más malomban fognak örölni”

— *Mit tart napjaink legfőbb filozófiai kérdésének?*

— A filozófia különféle szakágazatainak és irányainak bizonyára megvannak a maguk fontos, aktuális problémái. De ha végigtekintünk korunk általános helyzetén, az atomháború eszmei lehetőségességén, a népesedési robbanás valóságán, civilizációnk önmérgezési veszélyein, a fel-felszikkázó nacionalista és egyéb feszültségeken, akkor melegen tudnám üdvözölni egy közös, akár immanens etika kidolgozását is. Bár jól tudom, ilyen kísérlet inkább csak racionalista utópia. De néha ezek sem haszontalanok. Miért lenne lehetetlen, hogy az egységesülő világban a filozófusok kidolgozzanak egy etikai minimumot, olyan erkölcsi nyelvet, amit mindnyájan megérthetnénk, hiszen közös erkölcsi elvek nélkül nincs találkozás, vagy legalábbis nehéz elképzelni közös és szabad cselekvést. Ebbe a munkába a vallások is bekapcsolódhatnak, annak ellenére, hogy korunk egyelőre zárójelbe tette az emberiség „sokezer éves tévedését”, „leghosszabb hazugságát”, „a gáznemű gerincét”; zárójelbe tette a hagyományos értékrend alapját, Istent. Abból indulok ki, hogy a különböző etikai rendszerek, a különféle nyelvek és bőrszínek ellenére is mindenütt megvannak a jó emberek is, a szelídek, az igazságtevők, a tisztaszívűek. Hiszek abban, hogy az emberiség egyszer feloldja azt a zárójelbet, amibe Istent tette, de addig se nyugodhatunk bele abba a vulgáris nézetbe, amit Dosztojevszkij tömören így fogalmazott meg: „Ha nincs Isten, akkor mindent szabad”. Túl azonban ezen az erkölcsi miniprogramon, úgy vélem, a filozófia legfontosabb feladata lenne, hogy szembenézzen Isten „halálával” és ennek minden következményével, civilizációnk erkölcsi alultápláltságával, a művészetben kifejezett és az életben megmutatkozó nihilizmussal. Ennek a fenomenológiáját tudtommal nem dolgozták még ki, vagy legalábbis nem kielégítő teljességgel.

— *Az ateizmus térhódítása világszerte olyan kérdéseket vet föl, amelyek nemcsak az egyént, hanem az egész emberi közösséget érintik. De a materialista-racionalista érvelés többnyire azzal a konklúzióval ér véget, hogy a vallás észellenes, anélkül, hogy eljutna a valóban mély és alapos elemzésekig, egyszer s mindenkorra túlhaladná azt a vulgáris felfogást, amely nem tud elképzelni mást, csak antropomorf vallást, s így végképp tehetetlenül áll minden más vallásos nézettel szemben, főként azokkal, amelyek immanens irányultságúak.*

— Az ember már a Neander-völgyben vallásos volt: vajon kielégíthetné-e olyan pozitívista vallásosság, amelyenről Comte ábrándozott, aki Istent az Emberiséggel, Isten imádatát a közösség imádatával, a szociatriával, a papságot a szociológusokkal akarta helyettesíteni, akárcsak napjaink Amerikájában Frommék, a pszichoanalitikusokkal. A laicizált társadalmakban filozófusok, költők, írók, pártvezérek vették át az egyházi személyek szerepét. Minden civilizáció él a rációval, de nem él meg a puszta rációból. A feladat az lenne, hogy megvizsgáljuk, vajon a puszta rációra felépíthető-e társadalmi közösség, vajon megélhet, fejlődhet-e tartósan az emberi kultúra, a transzcendencia ihlete nélkül?

— *Hisz-e a marxizmus és a kereszténység tartós, baráti együttműködésében? Várhatók-e a jövőben meglepetések e téren?*

— Mivelhogy a kereszténység nem efemer jelenség az ember történetében, bizonyára a marxizmusnak is meglesz a maga korszaka. Így tehát a két világnézethez, jobban mondva a két világszervezet egymás mellett élésének megvan a perspektívája. Zsugorodó glóbusunkon nem nélkülözhetik egymást azok, akik — ha más-más eszmények szerint is — alakítani vagy szolgálni akarják a világot. A történelem bizonyossága pedig az, hogy ellenfelekből gyakran lesznek barátok, a barátokból pedig ellenfelek, s ilyen meglepetésekre történeti távlatban mindig el lehetünk készülve. Azt meg éppen senki sem tudja előre, hogy egy olyan hatalmas szervezet, amilyen a marxista-leninista világmozgalom, mivé fejlődik az idők fo-

lyamán, s hogyan viszonylik majd más irányzatokhoz, mozgalmakhoz, vagy éppen a katolikus egyházhoz. Ami az elmúlt évtizedekben szemünk láttára játszódott le már eddig is, elég bőséges alapot szolgáltat a jövőre irányuló képzeleteknek.

— *Véleménye szerint mi ma a dialógus folytatásának legfontosabb feltétele?*

— Ha nem fogadjuk el Heller Ágnes érvelését, hogy marxisták és keresztények között lényegében azért nem lehet szó dialógusról, mert vagy a keresztények válnak marxistákká, vagy a marxisták keresztényekké, akkor fel kell tételezni, hogy a párbeszéd résztvevői — legalábbis a párbeszéd folyamán — kölcsönösen lemondanak voluntarisztikus hajlamaikról és a minden vallásban és mozgalomban többé-kevésbé meglévő missziós szándékról. Úgy tűnik, ma mind marxista, mind keresztény részről vannak olyan törekvések, amelyek a dialógusból ki akarják kapcsolni a voluntarista vonásokat. Ha ez így van, akkor a legfontosabb a kölcsönös megértéshez szükséges nyelvi és fogalmi kérdések tisztázása. Ha a marxisták nem értik a keresztények vallásos nyelvét és a keresztények tán még úgy se a marxistákét, akkor mindig más malomban fognak örülni, ez pedig még elidegenítőbbé válhat, mint amennyire a gyakorlati egvüztetés öszszehozhatja az embereket. Ezért tartom szerencsésnek azt a tervezetet, amelyet Lukács József dolgozott ki, a Magyar Tudományos Akadémia egyik távlati kutatási programjának előkészítése során. A munkaprogram a keresztény vallások teológiai és filozófiai irányzatainak kutatásán túl kiterjed a vallásos életnek csaknem minden folyamatára, elméleti és gyakorlati szempontból, és vállalkozik a magyar keresztény vallásos élet, az elvallástanodás és a laicizálódás tudományos igényű feltárására. Azt hiszem, örülnénk annak, ha e nagyszabású kutatás, vizsgálódás eredményeit az Akadémiai Kiadó publikálhatná. Ez további alapja lehetne a fogalmak tisztázásának és egy komoly, gyümölcsözőbb párbeszédnek is.

„Hibáival és gyöngeségeivel fogadom el”

— *A részreahlás nélküli kutatás jelenti a jót — az etikai princípiumot Püthagorasz értelmezésében — a gondolkodás-erkölcsben. Miképpen az erkölcsi elvek mindenkire egyaránt érvényesek, ugyanúgy a kutatás eredményei sem lehetnek tekintettel érzelmeinkre, nem-tudásunkra vagy elfogultságainkra. Nyilvánvaló, hogy nem mindenki rendelkezik a tudományos kutatáshoz szükséges tehetséggel. Egyet azonban mindenki megtehet: respektálhatja mások szabadságát az ítélet függőben hagyásához olyan kérdésekben, amiket mások nem kívánnak vitatni.*

— De ezzel kapcsolatban a katolikus egyház szellemi képviselőinek is feladata lehetne, hogy viszonzásul elmélyedve vizsgálják meg a marxizmus és az ateizmus viszonyát az elmúlt huszonöt évre visszatekintve, és a maguk részéről is kutasák a különféle marxista filozófiai irányzatokat, amelyek ezeket a kérdéseket érintik. A katolikus egyháznak is megvan a maga világszervezete ahhoz, hogy az ateizmus kialakulásának okát feltárja, és azt is, mit jelent az ateizmus a társadalomban, van-e kapcsolat az ateizmus és a nihilisztikus jelenségek közt. Ebbe az általános munkába a szocialista országok részéről a magyar katolikus szellemi élet is bekapcsolódhatnék a hazai társadalmi tapasztalatok felmérésével, összegezésével és rendszerezésével. Vizsgálhatná, milyen vonások jellemzik meg a burkolt vagy nyílt ateista magatartást, milyen ennek filozófiai vagy költői vetülete. Vizsgálni lehetne, hogy az ilyen meggyőződést hirdető művészi alkotásoknak milyen hatása van a hívők különböző csoportjaira, s azt is, vajon az ateista propaganda nem rombolja-e le a társadalmilag is nélkülözhetetlen vallásos érték kategóriákat, mielőtt még reménybeli újak épülhetnének fel a szocialista történelmi bázison. Mindezek a kutatások elősegíthetnék a fogalmak tisztázódását. Persze, mindennek előfeltétele a kölcsönös nagylelkűség, a kölcsönös segítségnyújtás, a szabad és nyilvános párbeszéd, amely könyvkiadásunkat is gazdagíthatná.

— *A dialógusban helyenként akadályok is mutatkoznak, elsősorban talán azért, mert marxista partnereink a kereszténységet nemritkán pusztá ideológiának, az egyházat csupán intézménynek tekintik, s mint a szervezett hatalom képződményeivel állnak szemben. Ha valóban csak ennyit jelentenének, akkor a történelmi fejlődés folyamán a rendszerek egymásutánja elsodorta és megszüntette volna. (Gondoljunk a pogány Rómára, a nagy francia forradalom idejére, az európai munkásfelkelésekre stb.)*

— Nem tudom, hogy az egyházban hány százalék az ideológia, milyen az isteni igazság, a hagyomány, az intézmény és a szeretet aránya. Hibáival és gyöngeiségeivel fogadom el, ahogy az embereket is. Élem életét, amennyire esendőségemből telik, igyekszem elavult történeti küllemén annyit változtatni, amennyit lelkiismeretem kíván és szeretetem megenged. Fennmaradását azonban nemcsak hitének, erkölcsi töltésének és a Szentlélek vezetésének tulajdonítom, hanem — tisztán történeti és szociológiai szempontból nézve — tanító és kormányzó hivatalának is. Ha a kereszténység csak könyvvallás maradt volna, régen szétesik elemeire, vagy végképp megmerevedik. Ne felejtjük el, hogy a tanítóhivatal és az egyházkormányzat nemcsak gátja az egyház fejlődésének — bár manapság nemegyszer és nem ok nélkül így érezzük —, hanem legalább ennyire feltétele is. Az egyház egy-egy intézménye vagy igazságának megfogalmazása a történelmi során olykor valóban időszerütlenné válik, de éppen így lesz kihívássá is, éppen így válik lehetővé, hogy *semper reformanda* legyen. Az egyházat — ez talán már túl van a történeti-szociológiai megfontolásokon — a szentek, az eretnekek, az ellenfelek, sőt nemegyszer az ellenségek segítették előbbre történeti vándorútján. Kálvin helyesen vette észre, hogy az egyház élete feltámadások sorozata. Általában azok vitték előre, akik — jóval Rousseau előtt és utána is persze — hittek vagy jobban hittek az emberek jóságában. De a realisták tartották fenn, akik az embert se eredendően jónak, se javíthatatlan rossznak nem tekintik. Az egyháznak 1870 óta nincs fizikai hatalma. Mint intézmény mindinkább csak szellemi és erkölcsi erőkre támaszkodhat. Minél inkább felismeri ezt, annál nagyobb lesz tekintélye az Isten népében.

— *Az a viszony, amely a keresztény hitet a világhoz fűzi, ahhoz a világhoz, amely előtt a maga reménységeiről szüntelenül tanúságot kell tennie, alapvető értelemben jövőre irányuló. A marxizmus az osztály nélküli társadalom elméletével a világ ember által teremtett boldogabb jövőjét hirdeti, a kereszténység a bibliai ígéretre hivatkozva ugyancsak a jövő felé fordul. A keresztény ember számára a világ mint történelem a reménység eszkatológiai horizontján jelentkezik. A hit és világ viszonya így teológiailag egy teremtés-kritikai eszkatológia fogalmával határozható meg. Aquinói Tamás szerint „az embernek nincs finis ultimus naturalisa és finis ultimus supernaturalisa, csupán egyetlen finis ultimus létezik számára, az Istentől megígért jövő”. Felvetődik a kérdés: vajon a jövődőlől alkotott keresztény és marxista képzetek nem metszik-e egymást? A kommunizmus nem tartalmaz-e olyan mozzanatot, amelyet mi az „Isten királyságának” idején vélünk megvalósíthatónak?*

— A kérdés sokrétű. Közelítsük meg a történeti tények felől. A történelmi lényegét azonban nem lehet megtalálni a puszta tények és hagyományok révén, mert tényekről csak valamely hagyomány keretében beszélhetünk. Az értelmetlen események így válnak tényekké.

— Az evangéliumok régi zsidó, messianisztikus és apokaliptikus hagyományok fonalára fűzött, tehát értelmezett tényekről, azaz történeti tényekről számolnak be. Nem nehéz kiolvasni az Apostolok Cselekedeteiből, hogy az első jeruzsálemi egyház vezetői egyúttal a rövid látra várt Isten országa bírának, vezetőinek tekintették magukat Izrael tizenkét törzsének az élén, és az első hívők a Semoné-eszre tizenegyedik kérését („Uralkodj rajtunk, Jahve, Te egyedül!”) talán ugyanúgy imádkozták még, mint a Miatyánkban azt a kérést: Jöjjön el a Te országod! Ez a kis közösség szeretet-közösségben és fogyasztási kommunizmusban élt, és Pál a diaszporában gyűjtött sekelekkel alig győzte őket támogatni, hogy éhen ne haljanak. Ha Jézus hasonlataiból indulunk ki, a jeruzsálemi egyházat, visszatekintve, az Isten királyságának mustármagjaként foghatjuk fel. Történeti tény tehát, hogy Isten országa ezen a földön a kommunizmusnak egy formájával kezdődött, ami akkortájt nem is volt olyan idegen gondolat a világban, és pedig nemcsak Plátón utópiájának népies lecsapódásaként. Persze a terminus többértelműsége miatt Isten királyságát többféleképpen értelmezték az apostoli idők óta máig. Értették rajta Isten láthatatlan földi országát, amely „benetek vagyon”, Isten látható földi országát az egyházban, Nagy Konstantin császárságát, mint Eusebius, a középkori keresztény királyságot, vagy a Krisztus dicsőséges eljövételével ezeréves földi valósággá váló országot. Annyi kétségtelen, hogy az ókornak a vég nélkül körbeforgó történelemre vonatkozó eszméjével szemben, amely Indiától Görögorszáig, Kínától Észak-Európáig terjedt, a zsidó teremtés-történet, a messia-

nizmus és az apokaliptikus felfogás, amely az egyház ölében az Isten megtestesüléséről szóló tanítással fonódott össze, új vonást vitt bele a történelem régi értelmezésébe. Jézus élete mélyen történeti, csúcspontja évezredek élő történeti hagyományának, egy nép reményének, amelyből az egyház révén új civilizáció bontakozott ki: a történelem fejlődésének, haladásának, értelmének gondolata, amely Szent Ágostontól máig is hat. A katolicizmus és korunk történeti nézetei közt tehát természeti rokonság áll fenn, s nem véletlen, hogy a modern történettudomány bölcsőjénél nem a reneszánsz ragyogó irodalmárai álltak, hanem papok és szerzetesek, mint Tillemont, Muratori és Mabillon. A felvilágosult és szabadelvű történetírás átvette az ágostoni képet a két királyságról, az igazak és gonoszok országáról, a két ország küzdelméről, csak megfordította. Most már az egyháziak váltak a sötétség hatalmaivá és a világ fiai, a racionalisták a világosság gyermekeivé. Ennek gyökerei persze messze, igen messze, de legalább a protestantizmusig nyúlnak vissza: Lutherig, aki Rómát Babilonnal azonosította. A történelem sajátos dialektikájával állunk itt szemben: az egyház — szemben a világgal, a római egyház szemben a protestáns egyházakkal, a világ szemben az egyházzal és az egyházakkal. Nos, ebbe — a részben tudattalan folyamatba — lépett be Marx és megfogalmazta korunk leghatásosabb történelem-értelmezését és politikai programját, amely korszakot nyitott a modern történelemben. Nem vagyok marxista, éppen ezért nem is vállalkozom arra, hogy eldöntsem, vajon a marxisták elfogadnák-e a kommunizmust Isten királyságának, de semmi lehetetlenség sincs abban, hogy a jeruzsálemi kommunizmusnak, ennek az önkéntes és szabad szeretet-közösségnek valamely változatát, amely tán megvalósul akkor, amikor „a vetélők” működéséhez „nem lesz szükség rabszolgákra”, amikor a banauzioszból techné lesz — ne tekintsük Isten földi királyságának.

„Enélkül nincs kereszténység”

— *A keresztény ember hite a vallási ideál, az iránta fellépő szükséglet és a megváltás-közvetítés hármasságán alapszik. A „közvetítés” az ember legsajátosabb lelki tevékenysége: Istennel való benső kapcsolata, de lehet a „történelem menete” is, melynek során Krisztus újraéjjelvetelének előkészítése és az emberiség történeti önmegvalósítása egybeesik.*

— Mint keresztény hívő, úgy vélem, a mi történelem-bölcsletünk — amelynek természetesen többféle irányzata is van — annyiban hasonlít a marxizmushoz, amennyiben nekünk is van kialakult szemléletünk a forradalom szerepéről a történelmi folyamatban, a történelem végére vonatkozó koncepciónk pedig nekünk is apokaliptikus. Akárcsak a marxizmus, mi is elvetjük a szabadelvű hagyomány statikus idealizmusát és naiv optimizmusát, amely a humanitárius polgári etikára vonatkozik. Másrészt viszont, mivel a marxizmus történelmi dialektikája lényegében materialista, míg a kereszténység lényegében spiritualista, a történelem végét mi nem magában a történelemben keressük, hanem az emberi idő árjának az Isten örökkévalóságába való átszakadásában. A történelem vége számunkra nem Madách eszkimóinak éjszakája, hanem hajnalhasadás. A természet-történetben az élet rövid epizód, a gondolat csak villámlás két éjszaka közt, az üdvösség történetében az élet ajándék és feladat a szeretet Istenének misztikus lényében. Persze ez már misztérium, akárcsak Isten megtestesülése az emberiben, Jézusban. De enélkül nincs kereszténység, csak pusztá racionalizmus. Misztérium nélkül, ha végig merjük gondolni a dolgokat, csak az értelem csupasz héja marad meg — mag nélkül.

— *Az egyház közössége és a hívő ember azonban nemcsak a más világnézetű közösségekkel és embertársaival folytat ma dialógust, hanem saját közösségén belül is. A belső dialógusnak egyik fontos témája az egyenjogúság kérdése, a papság és a laikusok, a hierarchia és a hívek viszonya, ezen belül is a nők helyzete az egyházban. Véleménye szerint mikor beszélhetünk a nők emancipációjáról Isten népének közösségében?*

— Barátaim és közeli pályatársaim tudják rólam, hogy nagyon szeretem a nőket. Ami kedveset, ami szívemnek valót kaptam az életben, azt mind tőlük kaptam. Anyámtól, szerelmeimtől, feleségemtől és leányomtól. S ezt elmondhatom.

valamennyi kollégánómról is. Nők nélkül kietlen lenne a világ. Isten népében is ők tartják fenn az eleven közösségi vérkeringést, imádságuk nélkül kihűlne az egyház. De ki tudná megmondani, mikor beszélhetünk emancipációjukról?

— A nagy vallásalapítóknak, akár Buddháról, akár Püthagoraszról, akár Jézusról legyen szó, elfogulatlan, szabad viszonyuk volt a nőkhöz. A militarista Mithrasz vallás kultusza nem tűrte a nőket, de az őskereszténység idején igen nagy szerepük volt az egyházban. A prófétikus korszakok után azonban, amikor megjelenik a szervezet, bekövetkezik a reakció, amit Pál apostol is kifejezésre juttat. A hivatalos kultuszokból a nőt éppúgy kiszorították Kínában, mint Indiában vagy Rómában. Jelenleg a papi funkciókat a férfiak monopolizálják az összes olyan vallásokban is, amelyek elvileg kimondták a nők egyenlőségét Isten előtt. Persze nincs dogmatikai akadálya annak, hogy a nők elvégezzék a teológiát és pappá szenteljék őket. Az apostolokig nyúló hagyomány azonban egyetlen nő pap-pá szenteléséről sem tud. Kérdés, vajon a katolikus nők többsége örömmel fogadná-e, ha az oltárnál divatos frizurájú papnő végezné a szent cselekményeket, vagy hajlandók lennének-e betérdelni olyan gyóntatószékbe, amelyikben egy „csinipapnő” ül? De a nők szerepe az egyházban feltétlenül növekednék, ha az egyház úgy alakulna a jövőben, ahogy némelyek vélik: kis, bensőséges közösségekben élné mindennapi életét. Különben is — nem korai-e a nők emancipációjáról beszélni, amikor Isten népében még a világiak emancipációja sem megoldott kérdés, a második vatikáni zsinat után sem. Amíg egységes keresztény társadalom volt Európában, addig ez a kérdés fel se merült. Keleten a cezaropapizmus, nyugaton a lelki és világi hatalom dialektikája biztosította a világiak szerepét Isten népének közösségében és kormányzásában. Az állam és az egyház szétválásása, a világ fokozódó laicizálódása folytán azonban a világiak emancipálása, szerepük és helyzetük rendezése előbb-utóbb az egyház egyensúlyának kérdésévé, Isten népe életkérdésévé válik az egyházon belül.

„Tegyen tanúságot”

— *Mit tart jelenleg e közösség, Isten népe legsürgősebb feladatának? Hogyan szolgálhatja ezt hasznosan és hivatásához méltóan a Vigilia?*

— Azt hiszem, Rónay György és a lap szerkesztői ezt nagyon jól tudják. Mivel a vallás az ember legfontosabb személyes és közösségi önkifejeződése, a Vigilia különleges hivatást tölt be azok közt az irodalmi jellegű folyóiratok közt, amelyek ezt a szempontot nem képviselik. A Vigilia már a Zsinat előtt érlelte a Zsinat szellemét, s ma egyik feladata, hogy ezt a szellemet ne hagyja kialudni. Tegyen tanúságot a katolikus gondolkodás tágasságáról, nyíltságáról, a jövőt szolgáló őszinte készségéről, ismertesse meg olvasóit az egyházon belül történő mozgásokkal és készítse fel őket a párbeszédre, akár kialakul ez, akár nem. És elégítse ki, a katolikus gondolkodás bőségéből merítve, a ma és a holnap kereszténységére szomjas vagy csak kíváncsi olvasóit. S mutassa meg a katolikus kritikai szellem értékeit az egész magyar szellemi élet hasznára.

— *Engedjen meg végezetül egy személyes kérdést: Ön ma a katolikus újságírók doyenjének számít. Mi a titka fiatalságának, szellemi-lelki optimizmusának s minden nehézségen, szenvedésen felülemelkedő gyógyíthatatlan tudásvágyának? Mi a titka annak, hogy Önnel kapcsolatban sohasem merültek fel még generációs problémák, sohasem hangzottak el korát érintő kritikák az ifjabb nemzedék részéről?*

— Köszönöm a kérdésbe csomagolt bókot, de erre nem tudok mit felelni. Azt hiszem, ha volna alapja, az nemigen volna más, mint a génekben rejlő titkok, s ez még felderítetlen folyamat, amit Selye János kutat Montréalban, vagyis hogy miért egy bizonyos ponton kezdődik el a szervezet különleges elmeszesedése. De a fiziológiai szempontokon túl — nem ok nélkül — mindig erősen éreztem tudatlanságomat és befejezetlenségemet, s talán éppen ez késztet arra, hogy hajlandó legyek újra meg újra megvizsgálni a dolgokat, már amennyire ez erőmtől telik.

HEGYI BÉLA

SZABÓ LŐRINC PUBLIKÁLATLAN LEVELE SZIGETI ENDRÉNEK

1956 nyarán jelent meg Szabó Lőrinc válogatott verseinek kötete, amelyről az Új Ember 1956. szeptember 9-i számában Szigeti Endre írt recenziót. „Korunk hősei közül — írja ebben Szigeti Endre — sokan beszélhetnének a börtön magányáról; a magány börtönéről kevesen vallhatnának szebben és megrendítőbben Szabó Lőrincnél.” Megállapíthatja, hogy a költő egy egész férfi-életet töltött a hitetlenség börtönében, egy olyan magányban, amelyre, mint Illyés Gyula a kötet bevezető tanulmányában írja „a katolikus egyház épp oly diadallal mondja rá, hogy: ime! — akár a szocialista közösség: ime, ide jut, aki elhagyja a nyáját és az aklot!” Szigeti Endre az idézethez hozzáfűzte, hogy szerény sorai nem akarnak „a katolikus akol lelki védettségéből diadalmasan rámutatni a magányos materialista szenvedésre. Hívó keresztényekhez különben sem illenek a másokon való diadalmaskodás, megelégednék, ha önmagán tudna diadalmaskodni. Szabó Lőrinc vergődő lelkéhez sem a diadal fölényével közeledünk, hanem a szeretet alázatával. Mert aki nem tud ezzel az alázattal közeledni a másik személy felé, az mondhat róla bírálatot, igazságos észrevételeket is tehet rója, de igazában sohasem értheti meg. Szabó Lőrinc pedig sokkal bonyolultabb alkat. sem-hogy egykönnyen megérthető lenne.”

A kis cikkekre, amelynek mondandóját Szigeti Endre több Szabó Lőrinc verssel is illusztrálta, a költő az alábbi levelében reflektált.

Budapest, 1956. szeptember 19.

Kedves Barátom!

Cikkedet, melyet szeptemberi számotokban írtál, Illyésné Flóra hozta le hozzám még Tihanyba, ahol vagy tíz napot töltöttem. Igazán köszönöm hozzád való szívbéli hajlandóságodat, a nagy szeretetet, melyet cikked nem elárul, hanem hangosan hirdet. Hogy megérdemlem-e? Egyik részemmel (melybe a tőprengő is beletartozik) bizonyára meg. Csakugyan rettenetes dolognak érzem a hitetlenséget; de épp annyira rettenetesnek — mert lehetetlennek — a hitet is. Fiatalon még csak átsegített késégbeeséseimen valami pantheisztikus mámoren ennek az egyetlen és édes életnek; de ez egyre kevésbé vigasz, már régóta: személyes istent szeretnék, személyes túlvilági folytatást, és ez nem megy. Képzelheted, hogy nem bosszantani akarlak a vallomással, inkább csak vergődésemet engedem vele egy pillanatra szabadon, a vergődést, mely a süllyedő, a pusztuló egyéné a rettenetes idegen örökkévalóságban. Nincs meggyőző erő semmi érvelés az értelmem számára, hogy nincs igazam; ami talán épp az „értelem tökéletlensége”! Viszont épp ezért nem ismerheti el tökéletesebbnek a tiédet — csak például mondom; — és semmiképpen sem tud lemondani a belátás, a meggyőzetés igényéről, bármennyire kutyául érzi is magát. Kutyául? Utolsó „féregül”!... De nem folytatom, az ilyesmi elviselhetetlen, ha nem a legtisztább vers hangján szólok meg, abban pedig megelőzött s örökre felülmúlt Szent Ágoston prózája, hogy csak a legkedvesebb és legrégebb olvasmányaim egyikét idézzem... Szóval hát, a dolog valahogy úgy áll, hogy nem ellenlábasatok vagyok nektek istenhívőknek, hanem irigyetek, de átalakodott irigyetek, s haragosatok annyiban, hogy nem tudtok segíteni rajtam valami új nagy-nagy érzelmi lerohanással, ahogy a szerelem s az említett pantheizmus ifjúkoromban még csak segítségemre volt, vagy valami matematika-féle parancsal, olyannal, amilyen — nincs. Rettenetesnek tartom az érzelmi életet, reménytelennek az értelmet; a ti igazságaitokat pedig — tudod minek? A leggyakorlatibb, leghasznosabb tévedésnek, amennyiben becsületes emberek hirdetik!... Nagyon-nagyon szomorú és szerencsétlen vagyok...

No, Isten veled! Még egyszer: öllelek és üdvözöllek benneteket!

Szeretettel:

Szabó Lőrinc

Ui. — Olvasd el „Az Árny keze” című versemet, a Tücsökzene CCCXXIX. darabját: semmi hízélgés nincs benne a ti vallásotok vagy a reformátusság vagy a buddhizmus felé, vagy a felé, amit közfelfogásnak nevezhetnének — a legkomyabban írtam!

Élet és Evangélium

„Tanulmányozzátok az írásokat!”

Freudnak újságolta valaki a kezdődő huszadik század nagy technikai csodáját, a drótnélküli táviró fölfedezését. „Valóban csoda — mondta állítólag a nagy lélekébűvár — a drótnélküli táviró, de csoda a telefon is, és az a legnagyobb csoda, hogy két ember dróttal vagy drót nélkül egyáltalán szót tud érteni.”

Az ember azért ember, mert beszél, és mert megérti a másik ember szavát. Ezért tud emlékezni, tornyot építeni a múlt — saját múltjának meg embertársai múltjának — tapasztalataiból, hogy eligazodjék a jelen benyomásai közt. Szabadságunkat köszönhetjük a szónak, azt a szabadságot, amelyről Krisztus beszélt: „Az igazság szabaddá tesz titeket”.

S ha a szó megrendítő jelképe annak, hogy én — te kapcsolatra születünk, hogy közösségben élünk s eszmélünk önmagunkra; akkor az írott szó, a könyv emberi létünk horizontjának tárgasságát jelzi. Aki könyvet ír, az érzi, hogy nemcsak a mellette élőhöz van mondanivalója. A „non omnis moriar: nem halok meg egészen” horatiusi büszkesége nemcsak a művész, hanem a minden emberrel testvér ember kiváltságát és felelősségét hordozza. Am nemcsak a könyvíró tudatos és tevékeny tagja az emberiség nagy közösségének; az a könyv olvasó ember is. Azzal, hogy érdeklődik a messze másik iránt, aki talán századokkal vagy évezredekkel korábban a mű palackpostájára bízta életének tanulságait. Azzal, hogy saját életével szembesíti s így megeleveníti a művet, a hajdani társ életének szobábetűbe párolt kivonatát. Ha a szó önmagában is tornyot emel a pillanat forgataga fölé, akkor a könyv egyenest bábeli torony, amely a sok nyelvre szakadt emberiség egységét hirdeti történelmünk minden meghasonlása és kavardása közt.

A bábeli torony képe azért is találó, mert továbbsegít. Annak megsejtéséhez, hogy a könyv veszedelmeket is rejt magában. Mint eget ostromló, világot-létet titoktalanító vállalkozás? A felvilágosodás még így gondolta, s ennek a szemléletnek adott monumentális és teátrális megfogalmazást Victor Hugo: „Ceci tuera cela: ez itt (a könyv) meg fogja ölni azt ott (a templomot)”. Azóta világosabban látjuk, hogy a könyv-

vekből épült bábeli torony elsősorban nem az eget, hanem magát az embert jenyegetheti. Védő, szabadságot nyitó, világban eligazodást biztosító erődnek kellene lennie, de csapdává és börtönné is válhat, ha nem vigyázunk. Saint-Eaupéry Kis hercegének tudosa tanúskodhat erről meg Don Quijote, Cervantes könyvbűvő lovagja.

Az olvasás e ponton válik művészetté, sőt erkölcsi teljesítménnyé. Ha azért temetkezem könyvekbe, hogy elfeledjem a világot, amelyben élek, akkor az olvasás menekülés a valóságtól és a valóságos világban rám váró hivatás elől. Ha az ismeretgyűjtő kapzsiságával és szellemi rabszolga-munkájával olvasok, akkor a betű emberségemből forgat ki, s az elidegenedés útjára sodor.

S még nem figyeltünk föl az információ forradalmára, amely áruvá, sőt tömegáruvá tette a könyvet. „A könyv — írja Kosztolányi — ... az ókorban és a középkorban kolostorok homályában ritka, egyetlen gyémánt volt, s a könyvnyomtatás föltalálásával oly általánossá vált, mintha az utcán kavicsként heverne a gyémánt, és a szellemi jólétet oly magasra fokozta, mintha a munkások gyémánttűt viselnének, a gyári lányaink fülében briliáns szikráznék.” A könyvek sokasodásával a könyv-támasztotta veszedelem hatványozottan megnövekedett. El lehet veszni a gyémántok, briliánsok között! Ha úgy veszem a kezembe egyiket a másik után, hogy megcsodálni is alig tudom, akkor nem lehetnek életem világító fényeivé!

Krisztus, amikor önmagát, saját tetteit értelmezni akarta, így biztatta a környezetét: „Tanulmányozzátok az írásokat!” S az emmauszi tanítványoknak lángolt a szíve, amikor a Feltámadott az írásokat fejtegette előttük. Ezek az írások az Ószövetség szent könyvei. De nem szövődik-e bele a biblia titka és természetfölötti valósága a könyv emberi és természetes csodájába?

Életünknek alapténye a szó, ezért szólhatott hozzánk az Isten. Történelmünk világhorizontot nyitó tornya a könyv, ezért adhatott Isten is könyvet a kezünkbe, s kinyilatkoztatása ezért nem egy-egy személlyel folytatott magánbeszélgetés, ezért közös kincse az egész emberiségnek.

A könyv megváltásra szorult, de megváltatott, sőt a megváltás eszköze lett. Krisztus váltotta meg a könyvet, aki maga egyetlen sort sem írt, de beteljesítette az ószövetségi írásokat, és végbevitte az azokat a tetteket, kimondta azokat a szavakat, amelyeket aztán az

Újszövetség szent könyvei rögzítenek. „Jézus még sok mást is cselekedett — fejeződik be Szent János evangéliuma: ha időrendben nézem, az egész biblia —, ha egyenként mind megírnák, azt hiszem, hogy az egész világ nem tudná befogadni azokat a könyveket, amelyeket írni kellene.” Jézus vállalta, beteljesítette az írást, s épp azzal váltotta meg, hogy túl is lépett rajta. A bibliát élő szavával, életével magyarázta, s egy élő közösség kezére bízta. „A betű — önmagában — öl, a lélek az, aki életet ad”; de a betű épp arra való, hogy a lélek hordozója legyen.

Ceci tuera cela? A betű, a könyv valóban rejt magában ember-ellenes s így isten-ellenes lehetőségeket is. De Hugo prófécijánál súlyosabb szó Krisztus parancsa: „Tanulmányozzátok az írásokat!” A Szentírást és minden igaz emberi művet, mert a könyvek titkába kapcsolódik a biblia titka, amint az ember titkába kapcsolódik az Istené. Meg kell tanulnunk úgy olvasni, hogy olvasásunk találkozás legyen: köztünk s a szerző, köztünk s az írásokat kifejtő Mester között.

TÓTFALUSY ISTVÁN

GÖRGEY GÁBOR VERSEI

S i m e o n

Öreg.
Fehéren porlik, mint az út.
Nappjai: végtelen
vedlése az időnek.
Ez már csak a leépülés
a hústalan rögeszme-vázra.
Ember, aki már nem történik: emberásvány.
Ennyire csillapíthatatlan
halálvágyiól meghalni nem lehet.
Itt van. Szörnyű jelenlét,
melynek közelségétől senkinek
sincs kedve élni.
A szájakban megromlik minden étel.
És csigaként
behúzódnak a szervek.
Mégis. Kivárta. Látta.
Csak ránézett és tudta: ő az.
Felizzottak velőtlen csontjai.
Az évszázados mohával benőtt száj
megnyílt és himnuszt motyogott.
Most már szeretett volna élni.
Meghalt azonnal.

M é g m a

Nem a szétfosló álomsemmiben,
nem a vágy mézeskalácsországába jutva be,
nem a javulás labirintusán végigtapogatózva,
nem a kikövetkeztetett gondolatok szerint,
nem mitikus áttételeken át,
nem az anyagmegmaradás elve alapján,
nem irodalmilag és nem jelképesen,
nem is jövőre és nem is holnap, hanem

még ma
velem leszel a paradicsomban.

A KAGYLÓ

Írta **GYURKOVICS TIBOR**

A hajó, amit vezetett, imbolygott. Tengerésznek készült. Szép-szép csontos feje volt, apró, édes, puha hajjal. Szeme tengerész-szem, keze tengerész-kéz, az egész ember csontos, éles és napbarnított volt. Dél-Franciaországba járt, egészen délre, a csipkézett partokhoz, meg Nizzába; francia felesége volt és ott szoktak hajózni a gall és itál partokon. Ilyenkor fújta a szél, fogta mancsával a kormányt, a kötelet, belekapaszkodott a zsinegekbe, a szélbe, az meg vitte, ragadta; a sógorával beszélt a francia választásokról, az új gyógyszerekről, aztán este lett és beültek a nagy hallba, ahol hallani lehetett a tenger suhogását, mint egy nagy kék lepedőt, összehunyorította világosbarna szemét, mely fölött szürkegubancú, ágbogas szemöldök nőtt és nézte a vizet messze, az eget, a part földjét, homokját. Olyan volt, mint egy tengerész, rang és évszak nélkül, tele bizonytalansággal és hirtelen tetterővel, képtelen testmozgással, amit csak a tenger imbolygása tud létrehozni, a tengeré, amely a nagy hold szerint változik, mint az asszony. Ha beszélt, fejét vízszintesen tartotta, megdöntötte, mintha maga is hajó volna és belső elragadtatása áldozata. Kézfejét gyötörte, tenyerét az asztalra tette, égnék tartotta a könyökét — furcsa alkotmány volt ez az ember — ahogy előkínozta, dadogta magából a tengerész-szavakat, melyek maguk is darabosak voltak és életre-halálra vonatkoztak, meg apró-cseprő emberi dolgokra, ágyakra, gyógyszerekre, segítségre.

Harminc éve élte a maga bizonytalan orvosi és tengerész életét. Hajósnak született, kalandornak, csempésznek, hősnek. De ki ne születne annak; mindnyájunk. Már harminc évvel ezelőtt, huszonhat évesen kitűnt orvoskollégái közül elméjével és mozgásával. Mozgása olyan volt, mint a hajó járása, egész kötéletében nyögött-rengett, mégis haladt —, elméje pedig csakúgy, bizonytalan és nagyszerű. Elmeorvos lett Pécsen, Pécsen is maradt és nagy kísérleteket végzett az emberi elme megmentésére. De ki menthetné meg az emberi elmét —, ő vajon, a tengerész, aki maga is az elme fényességével és bizonytalanságával hajózott, kötélmozgásával fogta a köteleket, ragadta a szelet, — ő maga is abszurd lény volt, a tenger vágyakozója — élni és elveszni benne.

Mi maradt most ebből? A bizonytalanság. Éles szeme ragyogott, de csak az egyikre látott. — Most már alig látok — mondta egyszer —, megváltozott minden. Csak közelről látom a dolgokat, s ez zavar. — Hunyorgott és nyögésszerűen mindig azt kérdezte az érthető dolgokról is: — Mi van? Mi? — Semmi — mondtuk ilyenkor, szerettük őt. Mi, a „hajó” többi személyzete, szerettük őt, feltétlenül, a tengerész-évekért, a szeme gombjáért, mozgása vitorláíért, megkésített és elveszett csodálatosságáért. Egy elmeosztály veszett dolog. Az elmebaj veszett baj, olyan, mint a veszettség, csak nem gyógyítható. Pedig egyszerű gyógyszere van, csak nem ismerjük. Gonosz dolog és szent dolog. A romlás, az ördög műve, ahogy otthagyja deformált áldozatait a végén, és angyali dolog, a megilletődés fog mindig el előtte, és azt mondanám ilyenkor társaimnak: Emberek, vegyük le sapkáinkat, elmebetegség van.

Ki miben látja az okát — nem is tudom. Annyi ok van, annyi ok.

De mi nem az okot néztük már, hanem a vihar utáni háborgást, a magára maradt elmét, ahogy a délfrancia parton néha ő a hall üvegablakán át a meggyűrött tengert. Néztük és nézte, csupa hajó, csupa táncoló árboc, imbolygó víz.

Azelőtt volt egy embléma a Pávilon oldalán, a folyosón: „Fluctuat, nec mergitur” — vitorlással, fémöntvény. Aztán lekerült onnan, nem is tudom, hogy; levetette, vagy csak eltűnt. Nem volt ott.

Eggyé nőtt a hajóval ez az orvos. Kis csontos feje, világosbarna haja végiglebeggett a lépcsőkön, lázasan ment, jött, föl a toronyszobába, le a betegek közé, a műhelybe, elbeszélgetett velük, minden érdekelt. A hajó, az ócska hajó pedig ment, egyenletesen az örökkévalóságba, 64 beteggel, disznóhízalldával kinn a telepen, könyvkötőműhelyével, néhányan szőnyeget szőttek, előadásokat rendeztek,

verset írtak, nyöszörögtek, aludtak, ugra-bugra pingpongoztak, rádiót javítottak, sakkoztak a nagy téli csendben; este volt, a magas ős színész kiállt a gyér közönség elé s elszavalta recsegő hangon a „Ne ily halált adj Istenem” kezdetű verset rossz fogsorával, a másik bement a szakszervezeti igazolványáért, amit tíz évvel ezelőtt a MÁV-nál hagyott, ott volt szolgálatban. Volt amelyiknek a fűzőjét kellett megvarrni, mert meglazult és nem tartotta jól a lekopott csigolyát —, a rózsaszínű férfifűző tisztább volt, mint bármelyik nőé, és két hétig lehetett csak rávenni, hogy kiadja a kezéből, addig maga toldozta-foldozta. Lengyel származású ember volt, nem tudott jól magyarul, de a legjobb munkás — mindent megcsinált, aranybetűktől kezdve fényképmappáig és mérőszalagtól a falfűrűsítésig, s néha azt mondta: *Jól van ez így*. Az orvos látta ezt. A hajó ment. Már nem volt kötelzet, se kormány, csak szíjas kezek, hunyorgó szem, pislákoló lámpa, tele kedves emberi meleggel, bánattal, s ha köztük állt, ő is részesének látszott a hajónak imbolygó, szögletes mozgásával, fölsebzett kezével, elvágott, összeborotvált arcával, ágbogas szemöldökével. Álltak ott a műhelyben, az alagsorban és figyeltek, mintegy a hajó mozgását, a tenger morajlását, az egyik még viccesen meg is jegyezte a be nem kötött ventillátorról, amit a szél meg-megpörgetett: — hány csomóval megyünk? — nevettek, igen, igen, hajó ez, megyünk, megyünk...

Az orvos fölment a szobába. Magasan volt a szoba, a fellegek alatt. Nagy, ormótlan fotel, kettő, sarokba szorított asztal, szekrény a fal mellett, íróasztal, fűtőtest, fogas, telefon átkapcsolós. Mint egy kabin. Kis iránytű is lógott benne. Nem lehetett az ablakon kilátni, csak fölfelé. Két méter magasságban volt, az is rácsokkal, itt mindenütt rács volt. Egy Van Gogh-kép a falon, árbcok a kikötőben és egy Verrochio-fej fényképe, szürke vasfénykép. Az orvos bejött, ahogy viccesen ő maga is mondta — ki van írva, hogy egyetemi magántanár és osztályvezető főorvos, hogy magam is tudjam, mi vagyok. Mi lettem, — bejött és a kerek asztalon lévő nagy, rózsaszín tengeri kagylóhoz ment, füléhez emelte, megvan még, zúg. Zúgott benne az elveszett tenger. Az egész olyan volt, mint egy szép tengeri fogsor, delfiné akár, és halk zúgást adott, az elveszett tenger zúgását. Játék volt ma már, de meghallgatta, mint egy órát, mely nem csupán a napokat, de az örökkévalóságot is méri, kicsit az Istent is. Ősz haj alig volt az orvoson, állt ott imbolyogva saját belső mozgása egyensúlyán, mancskezével az asztalba fogódzott, fölunkorodó, sötétszürke, fűző nélküli francia cipőben volt. Az íróasztalhoz ment később, spirálnoteszét fölhajtotta, közelvette látó félszeméhez és át nézte a teendőket: új munkát szerezni a teljesen elesettek számára, kik eddig gályaraként bélyeget téptek és boldogok voltak az alagsorban. Talán gombválogatás, színes gombok.

A teljesen elesettek érdekelték a legjobban. Cirkuszba őket akarta küldeni, vízcisodát mutatni nekik. Akik elég jól bekapcsolódtak a könyvek kötésébe, szőnyegszövésbe, azokra bólintott, rendben van. De mindig tett fel egy-egy kérdést Petrováczra, aki guggolva ült a széken és fülét összegyűrve beszélgetett magában, az önmagát himbáló Nyári Zolira aki trágár szavakkal szidta a női személyzetet és az angol királynőt —, hogy mit csinálnak, dolgozni kéne nekik. Játsszani. Dolgozni kéne nekik, játszani. Amit tudnak. Ők is közénk tartoznak.

Mintha fegyenceket szállítanánk — gondolta keserűen —, mindenesetre elítélteket. Bélyegtézés. És hogy szeretik. Reklamálják, ha nincs. Válogatják. Egyikük cikket is írt róla:

„Itt ülök Gottwald úr mellett, aki szorgalmasan tépi a bélyegeket. Kevés a tépnivaló bélyeg, így nekifogtam az írásnak. Visotczki úr is itt ül jobboldalamon és tépegeti a bélyegeket. Néha Polgár Józsi bácsi idejön elvinni a tépett bélyegeket. Kissé rosszul látok, így nem lesz valami gyönyörű az írásom. Féltilt felé közeledik az idő, felmegyek borotválkozni. Az ittlétem most kissé abbamarad, mert a tízóraitam is megeszem. Mert jól enni is kell és inni, hogy ki lehessen bírni. Szívesen tépem a bélyegeket, csak látszólag unalmas foglalkozás, a valóságban azonban nem az. Ami csak gazdag embereknek juthat osztályrésztül, ahhoz mi ingyen juthatunk. Láthatjuk az öt világrész legszebb bélyegeit, bélyegsorozatát. Láthatunk az öt világrész állataiból. Megismerkedhetünk a föld egzotikus

tájaival. Az állatvilág legjellegzetesebb állataival. Munkámat szívesen végzem és dolgozom itt a műhelyben, már csak azért is, mert a bélyegtépésnél mi néhányan fontosabb munkát is végzünk.”

Mi néhányan fontosabb munkát is végzünk. Mi is, gondolta, éles, mély ráncokba szaladt össze az arca.

Pécsett fiatal volt. A klinikán dolgozott, mint tanársegéd. Szerették a meredek utcákon, a rácsok mögött, a dóm körül, a postán. Ismerték hajlott alakját, tele volt élettél, beavatkozással. Nagyszabású kultúrterápiát vezetett be az elmeosztályon. Shakespeare-színdarab részletet adtak elő, saját szöveg-részekkel, táncjelenetet, okos handabandát. A legnagyobb szerűbbnek azt tartotta, ha a beteg karakterére írtak szerepeket, ezt meg is tették, és groteszk, ám emberi komédiázással álltak Pécs nem szakmabeli, eldugott prófétái elé — akiket érdekelt ez a *bolondság*, néhány író, festőt, színészt, volt köztük egy urológus és két sebész, nők, persze az örök nők, Veronikák, leroskadók, rajongók, útítársak, néhány hivatalnok —, pszichiáter egy sem. Őket nem érdekelte az ilyesmi. Nagyrészt gonosz, eleve-rendelt dolognak tartották az elmebajt, biológiai tévedésnek, amit a gyógyszerkémiá van hivatva kiküszöbölni injekciók, tabletták formájában — dolgunk mi lehet? Másrészt fölmérni a, fölmérni a lehetetlenül sok motívumot, fölászni az egész gyermekkort, hogy az apró csontocskák között találjanak valamit — egy-két tudományos dolgot, idővel szakmai rang erejéig.

Öbenne nyugtalanság volt. Ha nem tartanám tiszteletlenségnek személyével szemben és ha nem értenének félre, azt mondanám, betegek nyugtalansága. Mély-séges-mély volt ez az ember, mint a kút, mint egy tölcser, ilyen volt a depressziója, mikor maga is alig tudott dolgozni, csak ült a toronyszobában, Verrochio férfifeje alatt a magasablakú kabinban, gyógyszert szedett és várta a vihar elmúlását. Mély-séges mély volt az ő állapota, szent, fekete állapot, kiszolgáltatva egy súlynak, ami lefelé húz, egy ördögnek, egy szárító angyalnak, kiszolgáltatva a nyögésig, a kínkeservekig. Megeresztette a csapatot, szedte maga is a gyógyszert, marokba tette és bedobta a szájába s itta a vizet, mint tengerész a rumot, mohón, egyszerűen.

Különb volt, mint a többi orvos.

Kiválasztott, tele nyugtalansággal. Ha nem volna tiszteletlenség, talán azt mondanám, betegek nyugtalansága élt benne, rokon volt ő, a *majdnem* kötötte össze ezekkel a fekete, fölállóhajjú, csikosingű emberekkel, akik a nagy fehér ebéd-lőben ettek sorban a fehér székeken, a viaszosvászon asztalok hosszú sora előtt, mint a fegyencek. A hajó szállítmánya voltak ők; kevés személyzet. Elhatárolva égtől és földtől haladtak, tengeri szörnyekkel és nevetető napsugárral körül, ő állt az ebédnél és egyik-másikkal beszélgetett — ez volt a vizit —, milyen munkára tegyék, ebben a hónapban kapott 120 forintot, nem lehetne 150-et, ilyesmit. Meleg harisnyát küldött az egyiknek az anyja, és Vilmos minden ok nélkül hangosan fölnevetett — régi filmekben, tréfákon talán. Rázkódott a nevetéstől, vékony haja előreesett a homlokába, aztán evett tovább. Az ebédlő közepén volt, a hajó közép részén, ápolók és takarítónők felügyelete alatt. Az orvos ott állt, a vizit közepe ő volt, és arra gondolt, egyszerűen, mint egy lelkiismeret-vizsgálat során: Tettem valamit? — Végignézett az evő fejekon, a monoton kanalazáson, az összekeveredett emberfökön, volt itt mániás, hebecphrén, depressziós, epilepsziás, alkoholista, paranoiás, olygophrén, psychopata, leukotomizált és egyéb schizophrén, mogorva, kedélyes, szép, értelmesebb, alacsonyabb, soványabb, magasabb, link és kényszeres, tolvajló és vegetariánus, zseniális és makogó — végignézett a „szállítmányon”, aztán már el is felejtette, mire gondolt, azt kérdezte az egyik, kaphatna-e diétát, mert nagyon fáj a hasa, fölállt, mutatta, nyomogatta, a fekete posztónadrág egy spárgával volt megkötve, belelógott a levesbe, zökcent a hajó, a tenger hullámozott, állandó volt itt az élet, belül, a rácsokon belül, a rakománnyal, tartva a semmibe, igyekezve a nagy partok felé, ki tudja? — kék volt az ég, ragyogott a nap, bevett a kabinablakokon.

Nyáron vitorlással ment, délfrancia partokon, a feleségével, aki harminc év alatt sem tanult meg magyarul, így inkább ő beszélt állandóan franciául vele, a

hajó padlóján meg egy angol könyv hevert, fogta a köteleket, felesége a hajó aljában, szelték a vizet, sustorgott a hajó orra mentén, aztán imbolyogtak, csokoládét evett egy darabot, összehúzta az arcát s azt mondta, igen, van diéta, nekem is fáj a testem. Az egész testem fáj, megmondhatatlan fájás bujkál benne, fáj a firmamentum, a bordázat, a csónak, az egész. Nekem is fáj a testem, ránézett a feleségére s szerette nézés közben, együtt öregedtek meg, újszöke haját nézte, mennyi minden volt, baj és szerelem, válás veszélye, épphogycsak, finom és durva bonyodalmak, egyik pécsi festő azt mondta, a ti életek olyan, mint egy rossz helyre tett váza, mindig majdnem leesik, de szép —, szép élet, szép hajó, szép tenger, és kis francia falvakban böngészte a templom falára fölírt háborús hősokeket, aranykereszt volt alájuk festve, a felesége meg a sógora a temetőben beszélgettek az új lakásról meg a francia gyógyszeriparról. Szerette a francia ételeket. Könnyűek, színesek, kevés bor és kész. Nem volt igényes. Tengerésznek készült, nagy utakra, déli kalandozásokra, fene-nagy hajókra is gondolt, meg picikre, kétvitorlásokra. A földet nézte a templom mellett, a francia földet, melyre német vér folyt, és megfordult, szembe a széksorokkal, ahol ütemesen, komoran és mosolyogva ettek a betegek, királyok és kényszeresek, vivőrök és málélszájúak, a falábú, aki történésképeket írt diákkoráról, a Roxy moziról, és a hangulatfilozófus, meg a pénzügyőr. Mindenkit nézett. Egyszerre mindenkit, a maga egyéni résztelességével, mint az Isten a teremtett világot, gondviselésére került világot, szökeket s a csoszszanó léptű fiatal hindu herceget, aki valójában egy egyszerű szép zsidó volt, de kedves és előkelő, szétszórt és beláthatatlan; egyszavas verseket írt, semmi munkát nem tudott két napnál tovább csinálni. Őket nézte, vagy a francia földet a talpa alatt, a mosolygó naturalizmust s az elvont igazságot.

Az évek körülvették, mint az emléktár, nem is tudta, melyik élet az övé, melyik a hajósé, melyik élet beteg élet, melyik élet egészséges? A betegügy olyan területével foglalkozott, amivel senki. Munka — kultúra — elmebeteg — kit érdekel? Egyszer egy kereskedő meg egy gazdatiszt vágott bele ezekbe a magyarországi kísérletekbe, — világszámok lettek a szakma cirkuszporondjában, gazdaságos paradicsomtermelést, disznóhízalldát hozott létre az egyik, állami jutalmazással és kitüntetéssel, a másik meg könyvet írt, hektikás, humoros könyvet „röhlögni lehet az elmebetegen” belső tartalommal — világszámok lettek a szakma cirkuszi porondján —, az ő kis sertéshízalldája csődbe jutott, alig szállították ki a telepre nagy-kegyesen az állatgondozó betegeket; és könyvet nem írt. Egyszer, utóbb tartott egy előadást a hajóról, tele lírával és pontos emberi meleggel, komoly hozzáértéssel — szerették érte. Ő meg azt mondta nekünk — sose voltam ennyire zavarban. Azelőtt... — Nem, nem. Kitűnő volt, a humánus legmélye szólt valahogy meg — próbáltuk mi mondani —, ő legyintett, mosolygott, gyakran tette ezt, mintha azt mondaná, nem baj, — nem is a tartalom, — mondta —, a forma. Nyögtem, alig tudtam olvasni. Á. De.

És karácsonykor az alagsori nagy kabinban, a szövőfülkében összejöttek, énekeltek, szavaltak, sírtak, kis csomagokat hordoztak körben.

Alig jött le. Aztán leviharzott a lépcsőkön, mielőtt sokáig kémlente az eget. Mennyi ég van fölöttünk, gondolta, aztán eszébe jutott, hogy itt lent az alagsorban most karácsony van, várják a *többiek*, nem lehet egyedül. Lerohant, részt vett, ténfergett az emberek között. „Nem bírom a karácsonyt. Ez valami gyerekkori nyavalya, — mondta —, mi néztük, szeretettel, de ő gyanakodott már, idővel mindenkire gyanakodott. Amit akart, nehézkesen akarta, amit tett, bonyolulttá vált, kirobbanásai helyett kapkodások lettek, fontolgatása nyüglődéssé vált. Égtek a gyertyák, nagy sárga és piros gyertyák a lenti nagy fülkében és ő nem tudott karácsonyozni. Hisz annyi minden volt égen, jel, földön messzi nyom, ami homályba vész. Azelőtt pontosabban, egyszerűbben tudott mindent, a cselekvésnek vagány tempója volt. Most nem találta meg a beavatkozás mértékét. Hisz a hajó halad, de irányítani is kell. A szelek, a belső bizonytalanság, melynek maga oka és részese is volt... annyi minden.

Újabb nyugtalanság szállta meg, nem a cselekvés, hanem a lelkiismeret nyugtalansága. Mit is lehet használni csillagok állásának, rabok nyögésének, tíkkadó hangréseknek, elveszett poéziseknek? Az összecsucott embereknek, akik fallal körülhatárolt térben utaznak végpontjaik felé? Mi van? *Velük utazunk.* Mi is egy utas, egy tengerész, egy alak. Ezer gondolat rohanta meg. Jégkockák, táviratok, meleg harisnyák, diéták, ellobbant szerelmek, francia narancsok, kék tintával teleírt kórrajzok jutottak eszébe, sodródó hajó, sodródó víz.

Az asztalra támaszkodott furcsa kezével, körülkapkodta a fejét, embereket látott, arcvonásokat, természeti tüneteményeket. Fehér kabátban állt, mint egy tengerész. Nyugtalan tengerész. Mit tettem én?

Fölszaladt a toronyszobába, föltépte az ajtót, — nyitva szoktam hagyni, csak úgy, mintha elfelejteném, tudod, hogy a teljes bizalmat érezzék, jó módszer, ugye, hogy kötetlen az ember, hogy mi is olyanok vagyunk, mint ők, de az egész mozgásunkban is, érted, és az egész életünkben, hajón, tengeren, együtt, szivárványok és tengeri szörnyek között is... Fölvette a halvány rózsaszín kagylót, hallgatta. A tenger volt benne. Délfranciaország. Catherine, a felesége. Szőke haja volt. Pécselt tanársegéd az ember. Első tiszt, második tiszt. Fegyencek és üdvözültek. Diéta. A tenger ragyogása volt ebben a fogsorban. Hova vezetem én a hajót? Az enyémet az övékét, a miénket? Mit tartok én, kormányrudat, vagy csak üres pusztá botot? Szelek irányát ki tudom-e venni? Kis iránytű fityegett a falon, Van Gogh árbócai. A kagylóban, mint valami misztikus telefonban, egyenletes volt a zúgás, a tenger zúgása, a nagy tenger zúgása, belső zene vagy üzenet. Szürke, összegubancolódott szemöldöke alatt világosbarna szeme mozgott, belső nézése volt, életnézése. Valami zúgás keletkezett benne is, mint egy kagylóban, s ilyenek jutottak eszébe gyötrelmei árán: Mi hajósok és mi tengerészek, mi betegek és nem betegek. Eleget teszünk mi a tengernek, a szolgálatnak? Visszük a hajót, fogjuk a kormányt és nézzük a szelek irányát. Rengeteg dolog van egy közös hajón, munkabeosztás, injekciók, étrend, szájharmosítás, könyvek bekötése, sebek bekötése, bánat és miegyéb. Csupa fény a tenger, csupa zúgás. Annyi minden. Nem csak az a fontos, hogy mi hajtjuk a hajót. A hajó megy.

Letette a kagylót a kerek, sarokba szorított politúros asztalra, a széle odakop-pant.

Komáromi János: Arcok (tollrajz)

Dávid

(Piros, mély-kék és sárga
és rózsaszín virágaidat
ringasd csak ringasd Elah völgye!)
Csupa sugárzás volt az ég keleten.
Hajnalodott. A lombok közt már megszólalt egy madárka,
hol még tömören lengett az esti illat.
A fák alatt katonák ültek körbe;
mindegyik mellett dárda
csillogott; Saul katonái voltak, s görbe
háttal előre dülve szundikáltak
minden pillanatban csatára várva.
S hol néha oroszlánok jártak
bömbölve: Betlehem pusztáiról
egy pásztorfiú
érkezett a táborba
egyik bátyjának, Sammának nevét kiabálva.

És Samma jött:
pajzsos, szakállas fiatal katona,
(ő is az Isai fia)
s leült oda,
hol öccse hevert a kék virágok között,
és kenyeret evett
és sült bányáyhúst a tömött
iszákból, amit Dávid hozott.
A táboron kívül fekete kecskék gidákat szoptattak,
s föl a hegyre
az ösvényen, szamarak kaptattak
vizestömlővel; a fák hegyéből
elszállottak a vadgalambok. Jött fel a nap.

S lenn a völgyben
bimbónyáját látott
heverné Dávid
és vadrózsa-juhokat
gyöngyözönben.
De a mikor a köd kilyukadt,
S elrongyolódott:
egy rézbe öltözött
óriás állt ott
a völgy ölében
és hangosakat kiáltott
a tábor fele: gyalázta Sault, és Saul katonáit,
kik hallgattak csak s a korai fényben
lehajtották fejüket, mint aszályban a virágok.

Az illatos reggelben
a füvek közül
felemelkedett Dávid,
s csodálkozott, hogy a katonák arca meg se rebben;
(és negyven estén és negyven reggelen)
az övén már, mint tűz égett a pír;
nézett Sammára sokáig
és érezte, hogy annak sír
a lelke, s érezte: ha a föld megnyílik,
ő akkor is azonnal viadalra megyen;
ott hagyta lenn a fűben az iszákot
és nekvágott
a völgynek.

És bölcsődalok kísérték és ezerévek,
és elmúltak benne mind, mint elmúlnak az álmok.
És virágok nőttek hirtelen, nagy szirmúak, fehérek,
s közülük szinte hogy szinte az égbe látott.

S lent már a völgy alján,
öt áttetsző kövecset
szedett föl
a patakmederből,
kicsit nagyobbakat, mint egy-egy vadalma.
S öt közül egyet
a parittyájába tett
és elindult az óriás ellen viadalra,
ki a mező szélén várt reá szitkozódva.
... És megperdült a Dávid parittyája;
feje fölött zúgott a négy ága
és megfeszült és úgy pengett, mint a lant.
És hallatszott, hogy füttyögve elszáll a
kő. Van röppenés, ami, mint a villám olyan...
S a táborból Samma csodálkozva látta,
hogy az óriás a mezőben elzuhan,
s hogy ott, ahol együtt nő a lilium és a sás:
öccse, Dávid, a kis betlehemi juhász
a friss zöld réten átal kard nélkül rárohan.

Erdélyi János:
Sinka István emlékére
(tollrajz)

DOKUMENTUM

ADY KÖLTÉSZETÉNEK KORAI KATOLIKUS ÉRTÉKELÉSE

Szentiványi Elemér, a Pannonhalmi Szent Benedek-rend egykori esztergomi főgimnáziumának 1910-ben jelesen érettségizett „öreg” diákja felhívta figyeimünket az azévi gimnáziumi értesítő egy érdekesnek ígérkező adatára. A nyomtatott Értesítő 82. lapján az „Ismeretterjesztő előadások és felolvasások” rovatában olvasható, hogy a tanév folyamán Prikkel Marian dr. főgimnáziumi (latin-magyar szakos) tanár két irodalmi vonatkozású szabad előadást tartott, az egyiket Szabolcska költészetéről, a másikat pedig — Ady Endréről. Az érdekes adalékot rendelkezésünkre bocsátó, irodalmi érdeklődésű egykori tanítvány emlékezete szerint az Adyról szóló határozottan méltányoló, értékelő jellegű volt.

Réthei Prikkel Marian, Szent Benedek-rendi tanár (1871—1925) a magyar tudományos életnek — főként mint nyelvtudományi és etnográfiai író — ismert nevű, nagyrabecsült alakja. Így például „A magyarság táncai”-ról írott néprajzi monográfiája a maga nemében mindmáig klasszikus, úttörő munkának számít. És így éppen nem közömbös — s itt a következőkben minden szónak külön nyomatéka van —, hogy már 1910-ben Esztergom városában egy átlagon felüli tehetségű és képzettségű szerzetes-tanárnak mi a véleménye Ady Endre költészetéről. A Szentiványi Elemér megjelölte nyomokon elindulva megindítottuk a nyomozást, mégpedig kettős irányban: átböngésztük a korabeli esztergomi helybeli sajtót (Esztergom, Esztergom és Vidéke, Esztergomi Friss Újság), és a pár soros bekonferáló kommunikék alapján megállapítottuk, hogy Réthei Prikkel Mariannak az Értesítőben jelzett, Adyról szóló szabad előadása valóban elhangzott a bencés gimnázium ismeretterjesztő előadásainak sorozatában, mégpedig 1910. február 13-án vasárnap.

Nyomozásunk másik szála — Bánhegyi Jób győri bencés professzor úr szíves közvetítésével — Pannonhalma felé irányult, ahol is a Szent Benedek-rend anyamonostorában Prikkel Marian kéziratok irodalmi hagyatékát is őrzik. Dr. Söveges Dávid, a pannonhalmi Szent Benedek-rend központi főkönyvtárának könyvtárosa, valóban talált is a Prikkel-hagyatékban — és lekötelező szívéllyel megküldött — egy kéziratlapot, amely minden bizonnyal a szóban forgó Ady-előadás vázlatára. A kézirat ugyan nincsen dátummal ellátva, de minthogy csak Ady első három reprezentáns verskötetének alapján készült („Új versek” — 1906, „Vér és Arany” — 1908, „Az Illés szekerén” — 1909) és nem jut el az 1910-ben megjelent „Szeretném ha szeretnének” kötetig, kétségtelen, hogy elkészülte 1909 végére vagy 1910 elejére datálható, s ez az időpont egybevág a szóban forgó előadás fentebb említett időpontjával. A cím és dátum nélküli kézirat szövege szó szerint a következő:

1. <i>A vár fehér asszonya</i>	
2. <i>Lelkek a pályván</i>	Új versek
3. <i>Temetés a tengeren</i>	
4. <i>Közel a temetőhöz</i>	
5. <i>Egy ismerős kisfiú</i>	
6. <i>Halál a síneken</i>	Vér és arany
7. <i>A fekete zongora</i>	
8. <i>Jó Csönd herceg előtt</i>	
9. <i>Lédával a bálban</i>	
10. <i>Mária és Veronika</i>	
11. <i>A Halál lovai</i>	Illés szekerén

Adynak és híveinek szűk, alacsony ez a szerencsétlen Magyarország: „ez a nagy sivatag, ez a magyar pusztá”, „ez a szomorú magyar róna, halálszagú, bús ma-

gyar róna”, ez az „elvadult táj”, ez a „magyar ugar”, ez a „téli Magyarország”. Ős-Napkelet olyannak álmodta a magyart, amilyen ő: „hősnek, borúsnak, büszke szertelennek” stb. Ő egy idő előtti megvalósulása a magyar ideálnak: mitévő legyen itt a kanászok között?!... Párizst, a „szép ámulások szent városát” sírva hagyja el, mert a „magyar temető”, az elátkozott hely, neki: hazája, a daltalan táj, a naptelen kelet várja koldús zsvajával. Sőt, a naptelen kelet nemcsak Párizsszal, hanem még a Ganges partjaival szemben is rövidebbet húz.

„Jó Csöndherceg”, „Dúslovag”, „Fény-országút”, „csoda-csók”; „napvilágszemű menyasszony”, „álomvitézek”, „napfényország”, „álom lovag”, „új nagy látások királyfia” stb.

Drámaisággal, festőiséggel, sőt szoborszerűséggel vési lelkünkbe alakját: csapó esőben, szőlőlevelekkel koronázva lépked fölfelé az elillant évek szőlőhegyére; vagy zöld automobilon vágat Lédájával a földi harcban; vagy járja holdfény alatt az erdőt, jó Csöndherceg előtt; ül a Gond partjain hegedűtlenül; bírkózik véres asztal mellett mámortornában az ősz Kajánnal; futkos az alvó csókpalotában; áll szomorú Lázárként a dúsak palotájának támaszkodva; vagy hideg sínvasakat szorít, leborulva őszi erdőn a muzsikálva közelgő halálgép előtt; dalok tüzes szeke-rén vágat a Holnap elébe, át szürke életen, át barna halálon; lépdél, lohol, vág-tat, bandukol, bírkózik, futkos, leborul — csupa mozgást jelentő ige, a drámaiság-nak természetes elősegítője.

Mindent elevenít, cselekvősít: él az ősz, kacagva szalad Párizs boulevardján; él a temető, mely nap-nap után közeleg feléje; élnek az álmok, ezek a fűrgő fickók, akik örületbe hajrázzák éjjelenként; él a Duna, aki világtitkot vall neki mámoros fővel; él a csend, a tíz öles óriás, aki agyonroppantással fenyegeti; él maga a bormámor is, mint bíborpalástos nagy úr, aki halálra itatja a vele találkozózt; élnek a trágár dalokat dúdoló szelek, az ablakán kocogtató részeg hajnalok; sőt alakot ölt nála a fiatal bűn, a fekete álom, a halál, a piros csodás élet, a hol-nap stb.

1. Az újabb költői irányzat különös híre; a kritika szükségessége a felületes-ség kiküszöbölésére s a közönség ízlésének helyes irányítására.

2. Ady Endre, mint az új irányzatnak igazi képviselője.

3. Adyék föllépte („Holnap”) botránnyal: a) gőgös nemzetköziség, b) satnya érzékiség, c) nagyképű homály. Elődeik a maguk hite (Vajda, Csokonai, Reviczky, Petőfi, Balassi) és a valóság (Baudelaire, Verlaine, Szilágyi).

4. Ady mint ember nem rokonszenves: öntelt, asszonyos, érzéki, pénzsóvár, életúnt, istentelen stb.

5. Mint költő: a) élete rövid folyamata, költészetének magyarázatával; b) érzésvilágának birodalma nem új (baj, mámor, szerelem, pénzkívánás, holnapelébe-törtetés, halál; újabban: istenkeresés); c) homályosságának magyarázata (a), a lu-datos ösztöniség költője (β) a dekadence tartalma- és formájával (γ), bizarr ellen-tétek: népi keleti + ványadt, kiélt nyugati, népmese + raffinált, élet + halál; d) szimbolizmusa; e) zeneisége; f) stílusa; g) verselése; h) hibái (emberiek, pesz-szimizmusa, lírai egyéniségének egyhangúsága, modorossága stb.). Nb. Ady az ér-telem költője a szó leghidegebb értelmében. Hatása jobban csak a műveltebbek-re lesz.

6. Miből jött létre költészete: a) életmódja, b) Baudelaire, Verlaine, Szilágyi, c) Csokonai, d) Nietzsche, e) szocializmus.

7. Állásfoglalás versei olvasására nézve.

Eddig az előadás gondolatmenetét tükröző kéziratlap. Mielőtt megjegyzéseket fűznék hozzá, hallgassuk meg a sajtó-visszhangot. Ezzel hamar végezhetünk, mert sajnos, nagyon szegényes volt. De erről nem Prikkel Marian tehet. Adyról szóló előadását mindössze az Esztergomi Friss Újság kommentálja az 1910. február 17-iki számában, ilyenformán:

„Ady Endre városunkban. Egyelőre ugyan nem lobogóznak még fel a házakat, de annyi bizonyos, hogy városunkban is megvolna az érdeklődés az excentrikus

költő iránt, ha véletlenül hozzánk tévedne. Legalább a főgimnáziumban a róla és költészetéről tartott előadáson résztvevő nagyszámú és előkelő közönség figyelme, mellyel réthei Prikkel Marian bencés tanár lelkes magyarázatát meghallgatta, ezt bizonyítja. E részvétel jele annak is, hogy városunk közönsége érdeklődik az irodalmi előadások iránt. Réthei Prikkel röviden előadva a nagy feltűnést keltő költő rövid életrajzát, áttért műveinek méltatására. Előadása végén arra a konklúzióra jut, hogy bár Ady sohasem lesz népszerű, de művei, mint kora gondolkozásának szellemi áramlatának hű kifejezői, a megállapodott világnézettel rendelkező olvasóknak mindenkor tanulságosak és érdekesek maradnak. Feljegyzésre érdemes az is, hogy ezen előadáson városunk csaknem minden tollforgató emberét együtt láttuk."

Ezek után térjünk vissza a bőséges vázlat alapján megközelítő pontossággal rekonstruálható előadásra. Először felsorol 11 Ady-verset, amelyeket bizonyára bemutatott mintegy izeltől. Meglepően ügyes, jellemző válogatás. Mindössze azt hiányolhatjuk, hogy meglehetősen szűkmarkúan bánik „Az Illés szekeren”-nel, holott éppen ebben jelentkezik Ady istenes verseinek első ciklusa: „A Sionhegy alatt”. Ezután bőséges tartalmi és formai anyaggyűjtés következik, végül egy részletes, logikusan felépített vázlat magához az előadáshoz. Ennek azonban, valamint a bevezető rész első két szakaszának van egy alapvető fogyatéka: alaposabb vizsgálat után kiderült, hogy az egész nem más, mint Horváth János akkoriiban megjelent „Ady és a legújabb magyar líra” (Budapest, 1910) tanulmányának kivonatolása. Am mindenesetre az Ady költészete iránti fokozott érdeklődésre vall, hogy Prikkel Marian ilyen hamar felfigyelt rá, és szempontjait magáévá tette. (A *Nyugat* részéről csak a március 15-iki számban reagál rá Fenyő Miksa, 406—409. l.) Horváth János tanulmányáról tudjuk, hogy a konzervatívok oldaláról ez volt az első objektivitásra törekvő, az érdemeket is elismerő Ady-értékelés, s ha egy szerzetes-tanár idáig eljutott, az már önmagában véve is nagy előrehaladást jelent.

Am van Prikkel előadás-vázlatának két olyan szakasza is, amely minden bizonnyal finom egyéni megfigyelésen alapul. Amikor Ady költészetének drámaiságáról, plaszticitásáról és mindent megelevenítő cselekvősítéséről beszél bőséges példatár kíséretében. Ennek nincsen semmi nyoma Horváth tanulmányában, s Laczkó Géza is, aki „Ady költői nyelve”-ről elsőnek nyújtott részletes elemzést (*Nyugat*, 1909. 569. sk.), ez irányban mindössze csak ennyit állapít meg: „A költő csupa élő, mozgó tárgyak között jár-ke; elvont fogalmak neki eleven lények...”

Prikkel Marian esztergomi Ady-előadása nem volt egészen pusztában kiáltó szó. Megtörte a közöny jegét a modern nyugatos irodalmat illetően. Mert bizonyára része volt abban, hogy az „Esztergom és Vidéke” 1910. március 6-tól Móricz Zsigmond „Hét krajcár”-ját közli folytatásokban, majd a március 17-iki számban — a *Nyugat* megelőző évi augusztusi számából átvéve — éppen Ady Endre ismertetését Móricz novellás kötetéről.

Prikkel Marian Ady költészete iránti érdeklődése korántsem merült ki az esztergomi előadással. Dr. Söveges Dávid szíves közlése révén tudjuk, hogy a kéziratot hagyatékban még egy csomó, ceruzával és tintával írt lap található Adyról, feltehetően előadások vázlatai. Ezek azonban már mind későbbiek, mert Adyt egészen haláláig tárgyalja, és hivatkozik bennük Ady Lajos 1923-ban megjelent életrajzára.

Prikkel Marian tehát, mondhatni, élete végéig elkísérte az Ady költészete iránti értékelő érdeklődés, és ennek tudatában személyében — születése századik évfordulóján — nemcsak a kiváló nyelvész és etnográfus, hanem a korát megelőző katolikus irodalomtudóst is tisztelhetjük.

KUNSZERY GYULA

NAPLÓ

KÖNYVEK KÖZÖTT

Az a költőgeneráció, amely a harmincas évek közepe táján kezdte rajzását, baljós csillagzat alatt indult pályáján. Túl a gazdasági válság egzisztenciális megrázkódtatásain, a faszizmus mind nyilvánvalóbb térhódítása közben adták ki első verseiket, s ki csodálkozhat azon, hogy költészetüket át- meg átszötte a halál közelségének gondolata, állandó témájuk a búcsú és az elmúlás, s hogy műves gonddal csiszolt formáik felszíne alatt válsághangulat, depresszió, csüggedés örvenylett? Ki így, ki úgy, de mindegyikük találkozott ezzel az ihletkörrel, s nagyon kevesen voltak, akik korán megtalálták volna a ráció és a szépség enyhületét (mint a fiatal Vas István).

Jékely Zoltán — aki most csokorba gyűjtötte kiadatlan, köztük jó néhány fiatalkori versét¹ — azzal az előnnyel indult annak idején, hogy anyanyelv-ként beszélhette az erdélyi magyar költészet balladás hagyományait, s gyermekéveitől kezdve igazán magasrendű líra légkörében élhetett az apai házában. Ami a többiekénél kicsit szerepvállalás is volt, kicsit az ifjúság Sturm und Drangjának költői lecsapódása, az nála már legelső verseiben is átélt, egyéni. Egyik legelső versében, a *Perspektívában* között *Búcsúzz, Poverellóban* írja:

Egy-kettőre meglepnek a ködök
s a sötét zimankók, hogy két lépésre sem
látod apádat, legjobb barátodat.
Búcsúzz hát! Lobogjon még egyszer hajad
az alkonyos hegyélen a napsugárban,
— amíg loboghat.

Effajta képek szinte mindegyik fiatal lírikusnál felbukkannak. Jékely látomása azonban a valóságból sarjad, s oda ágazik vissza: az erdélyi havasok képe is ez, ahol egy pillanat alatt támadnak fel a ködök, hogy aztán áttörhessen rajtuk a búcsúzó napsugár fénye. Mint ahogy valóságos alaprétege van a hasonló témát megzengető *Vadász-zsákmánynak* 1931-ből, vagy a *Szürke ég alatt*nak, amelyben kimondva-kimondatlanul mintha Kosztolányi „szegény kisgyerekének” attitűdjével szemlélné a világot, ugyanúgy, mint a néhány eszten-

dővel későbbi, Soltész János emlékének szentelt *Gyermekek esti imájában* is.

Kezdetről megvolt azonban az a természetes adottsága, hogy a valóságból kisarjassa a csodát, amely nemzedékének ugyancsak esztétikává emelt kifejezőmódja volt. A többiek azonban jórészt keresték a valóság csodálatos elemeit, míg Jékely mint a tündérmesék varázslója mozgott ebben a közegben, és különleges elhittető erővel hozta közös nevezőre az életet és halált, mint a *Tündéri fürdésben*:

Rönkök vagyunk, két kószaszürke rönk,
deltátlan örök folyam sodor.
Kopunk, zúzódunk, amíg valahol,
örökre alámerülünk.

Az egész világegyetem befért korai költészetébe, s mikor azt írta: „*Világ vak tutaján / testetlen úszom át / kihalt csillagzatokra*”, voltaképp abba a költői hagyományba kötődött, amely szuverén biztonsággal mozog az álomban éppen úgy, mint a valóságban. Költészete majdnem mindig ezek között az ellentétek között feszül, s míg az egyik pillanatban a pokol fenyegető látomásaival viaskodik, s úgy hiszi, iszonyú szenvedések teszik próbára törődött testét és lelkét, a másikon már a holddal és az örökkévalóság békéjével találja magát szemközt. Ellentétei közt azonban egy-egy szerencsés pillanatban fel tudja mutatni a szintézis nagy varázslatát, mint a csodálatos *A várakozás zsolttára* című versében.

A kötetben néhány új versét is olvashatjuk. Ezekben a szó elveszti anyagszerűségét, a forma szinte tapinthatatlanná válik, s csak a vallomás, a gyónás marad a fontos, olyan átélt, őszinte emberi tartással, amire csak az igazán nagy költők képesek. Az *Imádság* négy sorába sűrítve ott izzik ennek a szüntelen megújulni kész, mindig új és új magaslatoakra emelkedő, de emberközelen maradó lírának minden szépsége, embersége és ereje:

Egyre mélyebb a kút, amelyből estelente
felhúznám az imák enyhető vizét;
se esti anya-csók, se égi tente-tente —
Nincs, ami eloltaná napi poklom tűzét.

Hogy épp e „napi poklok”-ból vezet az út a megtisztulás és a végső igazság megtalálása felé, azt igazolja a kötet

¹ Jékely Zoltán: Az álom útja (Szépirodalmi, 1972)

néhány kiemelkedően nagy verse, mint a *Missa pro pauperibus hallgatása közben*, az *Emléksorok a milánói dóm falára*, vagy a megrázó *Utolsó imádság*: „*En egyenest a Pokolra vettem / firtelmes mélyeiből áhítva tovább / menynekéből átsugárzó Tisztaságod*”.

Kálnoky László kicsit megkésve indult nemzedéktársai mögött. Most megjelent válogatott verseinek gyűjteményével² azt az örök igazságot bizonyítja, hogy a szenvedés is kikovácsolhat igazán maradandó értékeket. Nem tündéri költő ő, sokkal inkább a megpróbáltatások, a betegségek lírikusa. Verseiben szinte kivétel nélkül sötét tónusú képeket rajzol, kört zár önmaga köré, s ebből a körből csak „felé” vezet út. A *Pokol* című korai verse a bizonyossága, hogy néha megkísértette a végleges reménytelenség; egy másik költeményében pedig így sóhajt fel:

Senki, aki ma él, nem ismer engem,
Bojyongok egy előbbi életemben.

De ezt nem a beletörődés alázatával, nem magát a fájdalomnak átengedve, ellágyultan mondja. Kemény lírikus ő; mint a katona a vártán, és rezzenéstelenül néz szembe az elmúlással. Egy-egy groteszk fintora, Baudelaire-re és Reviczkyre emlékeztető, önmaga elégségét, átlényegülését és megsemmisülését felvillantó képben mozdul csak el valami, jelezve, milyen indulatok élnek a költő legbensejében és milyen fájdalmakra keres orvosságot. Azonosul fájdalomával, úgy érzi, anyagtalanná válik ő maga is, költészete is:

Életemnek ilyen alapja van csak:
ház homokon, laza téglák, közénk
maltert a szappan habjából habartak,
s levegőt szel, ki botjával beléüt.
Köréje rakta pajzsai falanxát
s szilárdan tartja az anyagtalanság.

Pedig milyen szilárd talapzatot nyugszik itt minden! Mennyire beleépül a nagy hagyományokba, s mily eltéphetetlen szálakkal kapcsolódik a világirodalom nagy szenvedőihez, akik az elmúlás gondolatából kovácsolták ki a maradandóság ércszobrát! A *Szanatórium* *elégia*, századunk egyik legjelentősebb verse a bizonyossága ennek: ez a mármár Thomas Mann Varázshegyére emlékeztető részletezéssel, önközpontúsággal megírt csodálatos költemény, amely

bámulatos pontossággal írja körül a fájdalom variációit, s közben észrevétlenül odavarázsolja a szenvedő magánya köré a végtelen ígézetét: a messihi erdők titokzatos zsongását és a távol fénylő csillagok milliárdját.

Kevés költő van irodalmunkban, aki ilyen könnyedén és mégis ezerszeresen megküzdve minden leírt szó igazságáért, tágítaná ki a verset egyfelől a külső, másfelől a belső végtelenbe. A költészet archetipusaiig és vissza, az emberi érzelmeket születésük pillanatában ragadja meg. Egy-egy lebbenésnyi, elsőhajtott versben képes az élet teljességét, az emberi lét kiszolgáltatottságát és rendezettségét egyszerre érzékeltetni:

Mintha tágas termeken keresztül
levegőért kapkodva futnánk,
hogy még egyszer hallhassuk hőskorunk
naiv csataképeinek
iszap-csendbe süllyedő zaját.
(Levegőért kapkodva)

Ennek az egy versnek részletesebb elemzése kimutathatná, milyen nyilvánvaló egyszerűséggel tudja kifejezni Kálnoky László a modern ember legalapvetőbb egzisztenciális problémáit: magányát, és azt a vágyát, hogy valahová mégis tartozzék, míg aztán minden elsüllyed a „csend zajába”, ebbe a szavakkal aligha körülírható, de mindnyájunk lelkében ott leskelődő rémületes mélységbe, ahonnan csak az kerülhet vissza, akinek van ereje és kitartása megküzdeni a maga felidézte rémekkel, látomásokkal.

Mert Kálnokynak van ereje hozzá. „*A biztonság unalmas / nyúltornyából néha előmerészkepsz, / s késpengeélű éjszakában / botorkálsz, hogy megtapogasd / a zsákutca végében a falat*” — írja a *Zsákutca* című versben, mely egyszerre sugallja a bezártság és a mindig újrakezdés élményét. Újra és újra nekiindul az ember, a költő, míg eljut a nagy felismeréshez, mely költészetének tető- és kezdőpontja is:

Igen! En mondom ezt, halálra szánt,
féregcsupasz teremtmény, ki csigánál
védtelenebb, egyedül mit sem ér,
annál félelmesebb sokadmagával,
s kit fölfelé visz a szárnyas tudásszomj.
Igen! En mondom ezt: Nem veszhet el,
ki újraszüli önmagát!

Kristálykemény lírája folytonosan újraszüli magát, és a szenvedés alakzataiból ismételten felmutatja az emberségtiszta gyémántját.

² Kálnoky László: Letépett álarcok (Szépirodalmi, 1972)

A szenvedés és magányosság fel-fel-sejlik Csorba Győző lírájában is. Új kötetének³ egyik legmegrendítőbb költeményében így vall erről:

Vagy az is lehet, ha szemébe néz
egymásnak az ürrepülő
s az először elé-kerülő
ember: a szenvedés
szemükben gyámoltalanul
rebegni kezd,
s e közös nyelven szóltanul
megérti tolmácsolatlanul
egymást az meg emez.

(Az ür küszöbén)

Csorba Győző ezt az ihletkört és élményt eszköztelenebbül fejezi ki, mint a kortársai többsége. Versformálása puritán, a kép nála csak jelzésre szolgál, sokszor él a kihagyásos alakzatokkal, de épp így tud kiélezetten, feszülten valani önmaga és az emberiség problémáiról. Rendelkezik az alakváltoztatás képességével: hol Biberach szemével néz a világra, hol Ronsard ajkára adja hitvallását: „A fő-fő hűség — bölcsen tudta — élni, / s a fő-fő hűtlenség az lesz, ha már / a halál dől rá, e sötét Loire.” Mert ez a késpenge-élességű, hallhatlanul feszes líra még a rémület vízióival is az életet szolgálja, emberközpontú. Akkor is, amikor a megtalált társ örömeiben osztozik, akkor is, amikor a hiány fájdalmával viaskodik. Vállalja, tudatosan építi maga köré a magányosság

falait, hogy még többet tehessen az emberért, ahogy a Kalász Mártonnak ajánlott *Hó alatt* című prózaversben olvassuk:

„A város ferdéi és vízszintesei fehérek, csak a függőlegesek maradnak saját színükben. S még mindig ömlik a hó. Sűrűn, öklömmnyi pelyhekben.

Szigetem szigorúan sziget: senkit sem engedek rá, hogy mindenki ráférjen.”

Az *Időjáték* versei igazolják: modern költészetünk egyik ága elképzelhetetlen Csorba Győző nélkül. Aki költészetének határait az eszköztelenség, a puritanizmus felé tágitja, az szükségszerűen szembetalálja magát az ő kezdeményeivel. Föltétlen őszinteség és magas hőfokú elkötelezett felelősség jellemzi ezt a lírát, s az a szívós, következetes igazságkeresés — teremtés (s vele önteremtés), amit az imént idézett prózavers végső szakasza így fejez ki:

„Am néhány napja rövidebbek már az éjszakák. Egy-egy kakaslépéssel csupán. A kakaslépések azonban nyílegyenes utat jelölnek csillagaikkal, s az út végéről zöld és ibolyaszín sejlik a villogó fehér fölött.”

„Aggasztóan csonkul az ember” — mondja a kötethez írt vallomásában Csorba Győző. Csonkul? Teljesedik: puritán, egyszerű költészetével a teljes embert és a legnemesebb eszményeket szolgálja.

SÍKI GÉZA

KÉPZŐMŰVÉSZET

BUDAPESTI, SZENTENDREI, KESZTHELYI ÉS ESZTERGOMI TÁRLATOK.

Vén Emil Munkácsy-díjas festő kiállításán (Ernst-múzeum, július) a jubiláló — hetven esztendő — művész hat-hét régebbi festményét („Ciklámen” 1948, „Halak” 1959) és mintegy harmincöt újabb munkáját láthattuk. A művek túlnyomó többsége olajfestmény. Vén Emil nem széles skálájú és nem átütő erejű művész, de jó művész. Szemmel láthatóan örömet lel a festésben; az olajfestéket — amellyel nem fukarkodik — pasztózan viszi fel a vászonra; koloritja nem riktó, de eleven. Különös dolog, hogy

amíg idősebb festőink (Frank Frigyes, Korniss, Ilosvai Varga István, Anna Margit, Bolmányi Ferenc stb.) bátran mernek a paletta élénk és tüzes színeire, addig a fiatal festők zöme (Lieber Éva, Fejér Csaba, Somos Miklós, Lóránt János stb.) sápkórosan fest, egyikük-másikuk pedig egyenesen a spenót- és moszat-színeket kedveli (Kokas Ignác).

Visszakanyarodva Vén Emil tárlatához: velencei, dalmáciai, franciaországi és levantei tájképei és városrészletei telítve vannak a mediterrán világ fényeivel és ízeivel. E képek („Dubrovnik”, „Izmir”, „Velencei kanális”, „A Moulin Rouge éjjel”, „Toulon” stb.) és a Thomas Mannról festett portré arról tanúskodik,

³ Csorba Győző: *Időjáték* (Magvető, 1972)

hogy az idős művész — akinek a pályája meglehetősen viszontagságos volt — munkásságának szerencsés periódusához érkezett el.

Fekete Tamás szobrász kiállítása (Kulturális Kapcsolatok Intézete) a művész 1968 és 1972 közötti tevékenységéről számolt be. Az 1968-ból való művek még a tradicionálisabb plasztikai szemlélet hívének mutatják Feketét, 1970 óta viszont — némiképp Schaár Erzsébet újabb szcenikus alkotásaihoz hasonló — narratív tartalmú szobrokat (pl. „Két figura ablakban”) mintáz. Munkái kulturáltak, de nem elég egyéniek (pl. „Nyuli”); napjaink hazai szobrászati átlagát ritkán szárnyalják túl. Még leginkább „Anyám” és „Fekvő nő” című faszobrai s „Ágyban fekvő” című terrakotta kompozíciója emelkedik ki a tárlat anyagából.

A katalógus előszava rokonságot emleget az ún. „gesztusfestészet” és Fekete szobrászati törekvései között. A katalógusszöveg e passzusa a gesztusfestészet (Action-Painting) lényegének teljes félreértését árulja el. A kiállítást Frank János rendezte, a tőle megszokott izlésessel, hozzáértéssel.

Szentendre új kiállítóhelyisége: a *Művésztelepi Galéria* a régi *művésztelep* tagjainak munkáiból rendezett tárlattal nyílt meg. Korniss Dezső „Kapu” című festménye, Czöbel 1966-os „Leányfej” című akvarellje, Gráber Margit „Kislány”-a, Mihály Pál „Az elveszett kert” című temperaképe, Barcsay „Mozaikvázlat szürkében” című remek kompozíciója, Arató János tömör, darabos, feszültséget sugárzó „Kerti ház”-a vagy Kmetty János „A festő” című önarcképe azt bizonyítja, hogy a konstruktív, a szürrealista és a posztimpresszionista törekvések egyaránt fontos alkotóelemei a szentendrei festészetnek, amely éppen e sokrétűség, stílári komplexitás révén volt képes az elmúlt évtizedek magyar művészetének legjelentősebb műhelyévé válni.

„A régi szentendrei művésztelep” című tárlatot a másfél esztendővel ezelőtt elhunyt Czöbelné *Modok Mária* festőművész emlékkiállítása követte. *Modok Mária*ról, amíg élt, kevés szó esett... A művészetbarátok, a műgyűjtők, a művészeti írók legtöbbször elkerülte a figyelmét, hogy a nagy mester: Czöbel Béla élettársa is elsőrangú festő.

Az augusztusi szentendrei *Modok*-kiállítás a művészról táj- és városképeinek, csendéleteinek, alakos kompozíciói-

nak, enteriőrjeinek és nonfiguratív festményeinek legszebb darabjait gyűjtötte egybe. Kis méretek, szűkszavú előadásmód, a természettel való meghitt viszony, halk asszonyi líra, a művésznek az önmaga elé kitűzött festői problémákba, feladatokba való türelmes, odaadó belemerülése, a nagybányaiak áhítatos természetiszeletének az École de Paris dús, merész, felszabadult kolorizmusával való ötvözése jellemzi *Modok Mária* képeit.

A tárlatot *Tóth Antal* művészettörténész rendezte; ő írta a katalógus előszavát is. *Tóth* hiteles portrét nyújt a katalógus oldalain *Modok Mária*ról, akinek „végtelen szerénységű lényétől távol állott a szereplési vágy” s akinek „rendkívül konzervens festészete független tudott maradni az elementáris erejű, szuggesztív czöbéli piktúra befolyásától”.

A *Keszthelyi múzeumban* megrendezett *Balaton* *Nyári Tárlat* (július hó) menthetetlenül érdektelen lett volna, ha a sok középszerű, kisigényű munka között nem akad néhány értékes — divatos szóval élve: „rangos” — festmény (*Járitz Józsa*: Falureszlet, *Gyarmathy Tihamér*: Horizontális áramlás, *Szántó Piroska*: Tihanyi Mária, *Galambos Tamás*: Átkelés a Vörös-tengeren), néhány kvalitásos akvarell és grafika (*M. Szűcs Ilona*: Duna, *Ézsiás István*: Téli erdő) és egy-két jó szobor (*Gömbös László*: Holdvilágnál, *Incze Judit*: Emberpár, *Kovács Ferenc*: Térforma, *Nagy István János*: Fekvő nő).

E maroknyi tartalmas mű azonban a kiállítás anyagának csupán egy kicsiny hányadát tette ki; a tárlaton a semmitmondó, konvencionális és epigon termékek voltak túlsúlyban. A *Balaton*nál nyaraló bel- és külföldi turisták, üdülők tízezrei megérdemelték volna, hogy — negyed- és ötödrangú munkák tömege helyett — a mai magyar képzőművészet színe-javából kapjanak válogatást *Keszthelyen*...

Az esztergomi Zodiákus klub *Móser Zoltán* fotóművésznék román kori magyar templomokról (*Zsámbék*, *Tihany*, *Esztergom*, *Ják*, *Egregy*, *Csemeszko-pács*, *Bélapátfalva* stb.) készített felvételeit állította ki a közelmúltban. Az *Omagyar Testamentum* című fényképsorozat *Móser* kivételes fotóművészi képességeit, az *Árpád*-kori magyar kultúra világában való alapos tájékozottságát és a romantika építészete iránti szenvedélyes érdeklődését árulja el.

Az emlékezetes tárlat alkalmából *Juhász Ferenc* költő méltatta Móser művészi érdemeit: „Köszöntöm barátomat, Móser Zoltánt, e kiváló tehetségű fiatal férfit, akinek volt bátorsága és ereje ahhoz, hogy képekben újrateremtse vagy újrateremtteni akarja a kőben és hitben virágzó magyar középkort, a kőben és

imában fölvirágzó korai magyar középkort... Móser Zoltán hatalmas földadatot vállalt, amikor bejárván (mondhatnám: bezarándokolván) az országot, példásan hozzáértő szemével és példásan hozzáértő szívével életrevarázsolta, életté-igézta a teremtet, tevékeny, tiszta, okos, zseniális magyar középkort.”

D. I.

ZENEI JEGYZETEK

(ÚJ MAGYAR ORATORIUM) A váci székesegyház felszentelésének kétszáz éves évfordulóján mutatta be hatalmas apparátus Halmos László Millenniumi oratóriumát. (A hangszerezés munkáját Lisznyay Gábor végezte el.) A művet a Váci Székesegyház, az Újpesti Főplébánia, a Kispest-munkástelepi Plébánia Ének- és Zenekara élén Huszár Dezső vezényelte (karvezetők: Dauner János és Katona József). A háromrészes, monumentális igényű zenemű egyetlen ívbe foglalja össze a magyarság történetét, illetve azokat a legnemesebb eseményeket, amelyeket Szent István kora óta őriz és vall magáénak népünk. Az első gesztus az emlékezés: finom zenei eszközökkel jeleníti meg a zene István király máig élő szellemiségét, amely meghatározója volt múltunknak, de élő, ható erő a mában is. Az oratórium tudatosan archaizáló szövege — melyet Bánk József írt költői invencióval — így fogalmazza meg a tétel központi mondanivalóját: „Szent Királyunk összetartja jobbival nemzetét, / Új ezer év küszöbénél felénk nyújtja szent Kezét. / Új ezer év hajnalára István király rámutat: / Legyen bennünk összetartás, tetterő és áldozat!”.

A középső és zenei eszközeiben is talán leggazdagabb részben előbb a gyermekek ajkáról szólal meg a hálaének, majd az „Egyházközség hitvallása”-ban gazdag polifóniájú kórustétel zendül meg, végül egy összevont fohász és hálaének figyelmeztet a hűség parancsára. Jézus, Mária, a Szentatyja és a Haza áll e tétel középpontjában, és a mű egyik nagy érdeme, hogy szinte kézzelfogható közelségbe hozza mindazt a nemes eszményt, amelyet e fogalmak képviselnek számunkra. A zeneköltő itt kétségtelesen sokat merített a magyar zene legjobb hagyományából, és egy sajátos szintézist teremtett az örökség és a mo-

dern zenei elemek között. A mű hármas záró részében esdeklő, könyörgő és fohászkozó formában idézte meg a szövegíró Jézus Krisztust és a Boldogszszonyt, így is érzékeltetve, hogy István király szellemi hagyatéka jövőnk záloga is. Emlékezetesen szólt a mű zárókórusa, a himnuszok forróságát idéző valamósos hőfokon: „Boldogasszony, Égi Anyánk, kinyújtott kezeddél / Védelmezd meg örökséged, s Fiadhoz vezesd el. / Oltalmazd magyar Hazánk, jó erkölcsben éljünk, / Becsületes munkásélet maradjon eszményünk. / Jézus: „Út, Igazság, Élet” — vezess el az égig / Hűségben nemzetünket őrizd meg mindvégig. / Amen.”

A plasztikus előadás, mely helyesen érzékeltette a mű érzelmi csúcspontjait, s híven tolmácsolta a szöveget, jelentős eseménnyé avatta Halmos László oratóriumának ősbemutatóját, melyre sok százan seregltek össze. Reméljük, hogy az ország más kórusai is vállalkoznak majd a mű bemutatására és propagálására.

(EGYHÁZZENEI ESEMÉNYEK) Ottó Ferenc Jékely Zoltán nagyszerű költeményére, a Zsámbék romjaira szerzett kantátát, vegyeskarra és tizenhét ütőhangszerre. A művet ezúttal orgonakíséretes formában mutatta be a Székesfehérvári Bazilika Énekkara Kósa Ferenc vezényletével. Ottó Ferenc a Kodály-hagyományok egyik legkarakterisztikusabb, legkövetkezetesebb őrzője. Ebben a művében is a hagyományra rétegezi rá mindazt a mesterségbeli fogást, amellyel a legmodernebb zene is él. Nála azonban a modernség nem eszik, hanem etikus tartalom, s ebben a vonatkozásban kétségtelenül a modern lengyel iskola legjobbjaival azonos, de teljesen egyéni úton jár. Bár hallhatnánk ezt a valóban jelentős egyházzenei művet végre ütőkíséretes formájában is! (Noha ez a mostani előadás a partitúra minden szépségét felszínre hozta.)

Jelentős sikerek után érkezett haza Pécsi Sebestyén, s az ő orgonahangversenyével kezdődtek meg az Országos Filharmónia Mátyas-templomi hangversenyei. (Valamilyen formában azért érdemes lenne ezekre az alkalmakra műsort adni a hallgatók kezébe, mert a hatalmas számú közönség egy része bizony nem tudta, mit hallgat.) Pécsi Sebestyén, akinek külföldi orgonaestjeit hol „felejthetetlen élmény”-ként méltatta a sajtó, hol mint az „orgonaművészet magasiskolájá”-t, izig-vérig pedagógus alkant, aki szinte minden alkalommal igyekszik végigjárni a hangszer irodalmának egész útját, s hallgatóival is érzékeltetni azt a páratlan gazdagságot, az érzelmi lehetőségeknek azt a kimeríthetetlen tárházát, amit az orgonajáték jelent. Ezúttal Pachelbeltől Hidas Frigyesig ívelt műsora. Talán illetlenség is arról szólnunk, milyen izléssel regisztrált, vagy mennyi tudással, tapasztalattal emelte ki mindegyik műalkotás leglényegesebb pontjait. Ragyogó virtuozitással — bár ez nála sosem a játék legfontosabb eleme — tolmácsolta Bach Vivaldi-átíratát és Liszt B-A-C-H prelúdium és fúgáját. Az orgonaszámok között Werner Mária énekelt néhány, ebbe a környezetbe illő áriát a tőle megszokott magas színvonalon és izléssel.

Beethoven C-dúr miséjének előadásával kezdődtek az idei martonvásári hangversenyek. A C-dúr misét gyakran hasonlítják későbbi fenséges párjához, a Missa solemnishez, pedig a két alkotás szándéka és hangulata egészen más. A Missa az újítás legvégeleesebb dokumentuma, a C-dúr mise azonban mindenestől a műfaj zenei hagyományaihoz ágyazódik, a haydnyi típust tekintve mintájának és a vallásos érzés tradicionális kifejezését érzi legfontosabb feladatának. Erdélyi Miklós kitűnő tolmácsolása a műnek épp ezt a rétegét ragadta meg, s ezért szerzett maradéktalan gyönyörűséget. Kitűnően muzsikált az Alami Hangversenyzenekar, szépen énekeltek a szólisták: Andor Éva, Barlay Zsuzsa, Réti József, Antalffy Albert és a Budapesti Kórus (karigazgató: Forrai Miklós).

(LEMEZFIGYELŐ) A „Kortárs magyar zeneszerzők” sorozat egyik legnagyobb értéke, hogy feltérképezi az új magyar zene tájait. A most megjelent lemezek közül mindenekelőtt a Kadosa Pál műveit bemutató válogatás érdemel figyelmet (LPX 11532). Kadosa az új magyar zene egyik markáns egyénisége;

hatalatlanul erős formáló képességgel, következetességgel, céltudatossággal keresi azt az utat, amely nem tér el Bartóktól, de magában foglalja azokat az értékeket is, amelyeket Hindemith és Sztravinszkij hozott. A lemezen szereplő I. zongoraszonáta és Rapszódia még régebbi korszakát idézi, a II. hegedű-zongoraszonáta azonban már a megújult kísérletező portréját rajzolja elénk. A kromatikus stílus és a néptánc szintézisére tett kísérlete fontos útjelzője lehet az új magyar zenének. Külön értéke a lemeznek, hogy Ránki Dezső és Kocsis Zoltán zongorajátékában is gyönyörködhetünk.

Ránki György Három történelmi táblója közül — ezek is most jelentek meg (LPX 11481) — kétségtelenül az 1514 címet viselő a legjelentősebb. A Derkovits-fametszetek ihletésére született kompozíció néhány olyan drámai elemet s olyan szinkombinációkat is tartalmaz, melyeket Az ember tragédiája című operában teljesített ki a szerző. (Ezt az operát érdemes lenne lemezen megjelentetni.) A műveket Erdélyi Miklós kitűnő vezényletével vették lemezre. — Tardos Béla a Kodály-iskola markáns képviselőjének indult, de nem maradt érintetlen a legmodernebb, formabontó törekvésektől sem. Fontos műveit jelentette meg most a Hanglemezgyártó (LPX 11497). Külön érdekessége a technikai szempontból is kifogástalan lemezek, hogy a Zongora-hegedűszonátát Gertler Endre és Diana Andersen játszószák. (A művet születésekor nekik ajánlotta a szerző.) A fajúvokra írt Divertimento előadásában ismét megszodálhatjuk a magyar fúvóskultúra magas színvonalát. — Végül egy „florilegium”, amely Mihály András, Maros Rudolf, Székely Endre, Láng István, Balassa Sándor és Lendvay Kamilló műveit tartalmazza és érdekes keresztmetszetét nyújtja a különböző generációk eltérő törekvéseinek. Jelentős mű Balassa Sándor Triója. (Reméljük, hogy Kassák emlékezetére írt Requiemje is hamarosan lemeze kerül.) (LPX 11494)

1800-ban jelentek meg nyomtatásban Beethoven első vonósnegyesei, az opus 18 hat darabja. „Új nyelv van itt megszületőben — írja e műveket jellemezve Szabolcsi Bence —, bár ami benne új, egyelőre csak körvonalaiiban dereng.” Valóban, ezek a fiatalkori művek még Haydn és Mozart hatásáról is árulkodnak, de a felszín simasága alatt már ott gyűrűznek a forró, lávaszerűen kitörni kész indulatok. Ezt a kettősséget cso-

dátalosan érzékelteti a Beethoven összes vonósnégyesei című, nagyszerűnek ígérkező kiadvány első lemezein a kitűnő Bartók-vonósnégyes (LPX 11423-25). A világhírű kamaraegyüttes bámulatos pontossággal, a hangzás legkisebb árnyalataira is gondosan ügyelve szólaltatja meg a hat vonósnégyest, s előadásukban némelyik, valósággal megemelkedve, már a kései opuszok méltó előhírnökeivé válik. — A sorozat második egységében az opus 59 szám alatt öszszegyűjtött három quartettet, az opus 74-es és az opus 95-ös darabokat hallhatjuk (LPX 11470-72). Hadd emeljük ki a „hárfanégyes” nagyszerű megszólaltatását: ebben a tolmácsolásban ott lüktet az Ötödik szimfónia főtémája is, az Adagio tétel pedig a nagy vonósnégyesek éteri tisztaságát, mély emberségét előlegezi. A „Beethoven összes vonósnégyesei” sorozat a Hanglemezzgyártó Vállalat egyik nagyszerű kezdeményezése, mely bizonyára megerdemelt nemzetközi elismerését is hamarosan kivívja.

RÓNAY LÁSZLÓ

(SÁRY LÁSZLÓ MISÉJE) Fiatall, tehetséges komponistánk, Sáry László alkotásaiban Európa legrégebb zenekultúrájához fordul, s nemrégiben az Egyetemi templomban bemutatott Szent István miséjében a gregoriánt ötvözi a magyar népzenevel. (A budavári Mátyás templom énekkarát Tardy László vezényelte.) A mű új korszakot nyit meg egyházzeneinkben. Azt a nemes hagyományt követi, amely a II. vatikáni zsinat szellemében napjainkban újjáéled. Hazai viszonylatban különösen jelentős a gregorián „feltámasztása”, hiszen annak „diatonikus világa” rokonságot mutat a „magyar népzene dallamtípusaival”. Kodály még 1925-ben írta: „Csak az európai és magyar hagyomány egybeolvasztása hozhat létre olyan eredményt, amely a magyarság számára is jelent valamit.” Sáry László miséje, amellet, hogy hagyományokra támaszkodik, napjaink zenei nyelvét beszéli, s ott folytatja, ahol Kodály öröksége tovább építhető. A Kyrie népzeneink „leg-

személyesebb, legdrámaibb” rétegét, a siratóéneket idézi, amely típusában közel áll a szintén kötetlen szótagszámú, de szigorúan megkötött zenei struktúráját követő zsolotárénekléshez. A könyörgést egyetlen szólam indítja el. A minden prozódia-szabálynak ellentmondó, belsőből kiszakadó, dadogó imádság Jeremiás prófétára emlékeztet: „Jaj, jaj, jaj, Uram Isten! Ime nem tudok én beszélni, Hiszen még gyermek vagyok!” (Jöv. 1,6. vs.) A leggyorsabb nyelven ez, híján minden tetszetős formának, a „csöndcsiszolt” szó „küldetése”.

A Glória: jelkép. „Mintha az ősi, szoláris szemlélet beleolvadna a keresztény fényszimbólika . . . jelképkörébe.” Archaikus imáinkat jellemzi így Erdélyi Zsuzsa. Mágikus könyörgések sóvárgását, a hellénizmus zsidó-áhitatát, s a IX. századi dallamok „kiegyensúlyozott hullámzását” érezzük a tétel sodró erejében. A bűnös ember tétova keresése jelentkezik az improvizált középrészben, majd a Jelenvaló fölségét zengi a teljes hangkészletet felölelő zárórész.

Ansermet a modern zenét a szférák zenéjéhez hasonlítja. A Sanctus valóban a Kozmosz éneke. „Mintha egy égből madár közeledne” — amikor megszólal az „Aldott, aki jön az Úr nevében” ősi liturgikus fohász. Az Isten Báránnya végtelen sokaságú kánon. Mindenkinek szólóban kellene énekelni — jelzi a szerző. Lehetőség nyílik így a közös éneklés keretein belül a magánimára.

Az „Adj nekünk békét” — könyörgő szavai a kereső-tépelődő modern lélek „békesség óhajta”, célbaérkezése. A „sivatag” költője szólhat csak így Istenhez költeményében: „Temess a karjaid közé, ne adj oda a fagynak, ha elfogy is a levegőm, hívásom sose lankad.”

Kurtág György egyik művében jól érzi a nyelvi archaizmus és a mai zene összeegyeztethetőségét. Törvényszerűséget fogalmaz meg Sáry László is a 139. zsolotár Károli Gáspár általi fordításának megjelenítésével. A mű: énekbeszéd, drámai erővel telítve. Szinte már csak a magánhangzók „élnek” visszhangszerűen: „Hová menjek, hová fussak?” Önmagával folytat párbeszédet az énekes, T. Tarkó Magdolna tisztán csengő szoprán hangon, miközben Dávid király citerái pengenek.

TÓTH SÁNDOR

SZÍNHÁZI KRÓNIKA

GYURKOVICS TIBOR SZABÁLYTALAN
SZÍNHÁZA

Gyurkovics darabjai az emberi létezés végső következményeivel szembenéző hősök drámái. A konzekvens dramaturgia nélküli, szabálytalan drámák a létezésük lényegének megfogalmazását tragédiába kényszerítő hősök színházát jelentik. Gyurkovics drámáinak burka, a hősök eszméléseinek csigaháza, a romlás képét mutatja; szereplői csupasz, bőrre, idegre vetkőztetett testükön mint keresztet hordják ezt a rájuk tapadt, levehetetlen csigaházat. Mert darabjai látszólag az akarattalanság, cselekvésképtelenség drámái. De — mintha egy megsápadt epidermiszen át hirtelen látni lehetne a vérkeringés pirosságát —, Gyurkovics drámáinak széthullottságot, betegséget mutató testén is átvilágít olykor egy belső, emberi teljességre utaló rend gazdagsága.

Első drámái — monodrámája, A döntés órája és kétszemélyes kamaradarabja, az Estére meghalsz — szemelyes jelentétének, költői énjének lírai kivételései. Ezek a darabok — különösen a vers és próza, emlékkép és látomás, meditáció és groteszk, képzelt dialógus és tömegkommunikációs rögtönzés ötvöződéséből összeálló A döntés órája — spontán, alapvetően lírai eszközökre épülő dramaturgiájukkal legmesszebb állnak a hagyományos színháztól. A gyurkovicsi eszmeiséget továbbvivő, de némileg már objektívizált, elidegenített Az öreg és a Nagyvizit viszont a közvetlen lírai eszközök háttérbe szorulásával, elsősorban nem szóképi, hanem a hősök színpadi mozgásából adódó líraisággal egy sajátos, de már a hagyományos színházon belül helyet foglaló drámát jelentenek. Ugyanakkor korántsem lezárt, nagyon izgalmas kérdés, hogy a lírai önkifejezésnek olyan vulkánikus ömléseit színpadra vivő, ott végső emberi lényegünket vallatva katarzissá tevő drámának, mint A döntés órájának, vajon milyen a színpadi teherbírása; mint a lírán belüli szintéziskeresésnek a műfaja kap-e helyet irodalmi színpadokon, vagy pedig primér líraiságával áttör-e a dráma, epika és a líra által eguaránt elkezdett, de egyelőre mégis bevehetetlennek tűnő strukturáját?

Gyurkovics saját képére formált hőseinek tudati mozgása az emberi létezés alapvető mozgásának dialektikája,

az ember állandó azonosulása önmagával és önmagától való távolodása, elidegenedése egyben; az emberi kiteljesedés harca a kapcsolatteremtés lehetőségén és lehetetlenségén át Isten elértéséig. Isten fogalma a gyurkovicsi értelmezésben önmagunk tökéletes-absztrakcióját, a világban örökké jelenlévő szeretetnek saját létezésünk vérkeringésébe kapcsolatát jelenti — ennek fájdalmas lehetetlenségéről vallanak a Gyurkovics-drámák. A szétzilált, határozatlan erővonalú, sok kötődésű-kapcsolatú, az egész mindenséget magába ölelni képes élet A döntés órája szubjektív képlete szerint egyre messzebb kerül Istentől: „Várt rám az Isten, önmagam tökéletessége, absztrakciója minden szeretetnek, kocsmában, dughelyen, vadszagú erdőkben, kisvárosok harangtornyában, és én csak mentem valakj után, a kapuban álltam reggelig, hogy élete fölismerhetetlen titkában arcrabukjam a következőt” — írja a drámában. De a két ember közötti kapcsolat, a szerelem is örök közeledés és távolodás. „Meváltasz engem és elveszítesz. Megszülsz és meghalatsz” — hangzik fel A döntés órájának csendes fájdalomkiáltása. Gyurkovics hőse látszólag cselekvésképtelen, vagy lázas tébolyultsággal kapcsolódva cselekvő ember, de ez a határozatlanság a teljes életet birtokbavevő, cselekvő lét etikai hozadéka. Mert ezek a hősök semmivel sem tudnak szakítani, semmit sem képesek megtagadni, amit egyszer már tudatuk birtokba vett; mint drága, mindig permanens feltámadásra készítetett halottakat hurcolják maguk után elhagyott feleségüket, szeretőiket, gyerekeket, tájakat, emlékeket. A teljességre törő, a mindenség kincseivel felvirágozott ember állandóan érzi az iszonyú hiányt, etikai magatartásából adódik határozatlanságának örök, dosztojevszkiji fájdalma: „A sorsom én magam vagyok, beteljesült valóság, de a kezembe te adod a megfeketült rózsát, hogy én legyek a vőlegény, a földiszított ember, aki merőn áll a fény közepén kiszűrt szemmel.” Ugyanakkor ez az etikai jelenlét, a szeretetnek mindenre kiterjedő, mindent — tárgyakat, tájakat vagy másik embert — áthumanizáló vagy örök izzásban tartó jelenléte, a hősök önmagukhoz és szeretteikhez való állandó dialektikus mozgása: a közeledés és távolodás, azonosulás és magány, cselekvés és cselekvésképtelenség, teljesség és hiány — Isten állandó jelenlétét is jelenti a gyurkovicsi drámában. A sosem megálló, önmaga töké-

letesség-állapotába dermedő, hanem az élet virtuális térképén, a szeretet pályáin, állanóan az önmaga kiteljesedése felé utazó embert.

Az Estére meghalsz A döntés órájának mintegy jolytatása, ikerdarabja. Csak itt már minden probléma összefogottabb, kiélezettebb, határozottabb eszmei-etikai képet mutató. A döntés órájának színhelye a kiürülő, minden tárgyával a közeli elutazást jelző szoba volt, elárvult, funkcióját veszített szoba, amelyből „mintha a java bútorát már elvitték, elkobozták volna.” Ez az színhely, a drámai hős életének pillanatnyi és mégis állandó kerete — amelybe hiába csöng a telefon, hiába jelez a külvilág, és hiába ad le ő is a világnak kétségbeesett jelzéseket —, amelyből nem tud kiszakadni. Az Estére meghalsz látszólag a döntés utáni helyzet színeképe. Színhelye egy Esztergom felé dőlő vonat, amely a főhóst és szerelmét vinné új életük városa felé, maguk mögött hagyva feleséget, gyerekeket, barátokat, régi várost és az emlékeket. De a drámában éppúgy nincs megoldás, örök életre szóló megváltás, mint A döntés órájában, csak átmeneti, rövid időre szóló megváltások és feltámadások vannak: Gyurkovics darabjaiban örök a halál és örök a születés.

„Beoltottam magam valamivel, s elburjánoztam, mint a rák. Növekvő tüneteimet nézhessem végig legalább” — írja A döntés órájában. Már az Estére meghalsz is némileg a „tünetek” figyelésének szilárd formába zárt tanulmánya volt; Az Öregben és még inkább a Nagyvitben most már — nem szeretet nélkül — kívülről figyeli a konkrét emberi-társadalmi környezetbe helyezett sorsokat.

Az Öregben mintha a korábbi darabok hősei tértek volna vissza, csak megtépzva, megöregedve, intellektuális erejükből veszítve. Az Öreg így is, az élet által és saját maga által kifosztva, kisemmizve, egy virtuóz komédiásként áll előttünk, egy bölcs, megöregedett bohócként, aki képes még az élet összes játékát végigjátszani. Minden mozdulata ellentmondás: önzés és szeretet, akarat és megbicsaklás, ellágyulás és komédiázás. Az Öreg a tűzhely, a biztonság a rozoga házban; ahogy megsértődve, könnyelműen eladja a házat, majd könnyedén, csodálkozva visszaveszi, ahogy pillanatok alatt rendbe hoz mindent és el is ront mindjárt, ahogy mint ritka ereklyéket mutogatja emlékeit, hogy aztán legyintve, hahotázva min-

dent egy bizonytalan, degradáló és mégis emberré tevő, komikus szférába úsztasson: igazi gyurkovicsi hős oltódik sokoldalúan körülvesett, reális társadalmi környezetből kinövesztett alakjába.

Az egész életre szóló, végleges megváltás lehetetlen — láttuk Gyurkovics darabjaiból. Ezért A döntés órájának primér líraisága megfakul, hogy helyet adjon a megértő belenyugvás kevésbé lüngelő, de bonyolultabb, összetettebb színeinek; így történhet meg az, hogy bár Az Öregben nyoma sincs a közvetlen líraiságnak, a komikum árnyal és ural mindent a darabban, mégis ebből a komikumból tiszta líraisággal rajzolódik ki a tehetetlenségének csonka szárnyaival is repülni képes ember.

Már A döntés órája és az Estére meghalsz is megmutatta a másik aspektust, oldalt, a szeretet örökké nyitott, soha nem hegedő sebeit ütő hős emberi kapcsolatait, hiszen a gyurkovicsi hősokeket körülveszi a szeretetnek az a levegője, amelyben önmagukért önzön, mégis önmagukból gazdagon adakozva élhetnek. Az Öregben az író a környezet ellenállását is látatja, az Öreg vitalitása elleni védekezést, amely azonban megtörik, hiabavalóvá válik a zseniális öreg komédiás egyéniségének sugárzásában.

A döntés órájában groteszk songok feleltek az ember önmagával vívott, tehetetlen, hiabavaló küzdelmére. Az Öreg végképp humanizálja ezt a tehetetlenséget, de ennek az ára az a megadó, komikus hang, amelynek levegőjében a darab szereplői lebegnek. Van azonban Az Öregnek egy másik vonulata is, egy — paradox módon — társadalmilag is körülhatároltabb szféra, az abszurd. A mindenféle iskolává merült irányzatot tagadó Gyurkovics esetében azonban nem pontos kifejezés ez a Beckett-i—Ionesco-i értelemben vett abszurdtól meglehetősen távolálló hangvétel. Sajátos, kihagyásos-tömördialógusokra épülő abszurdja ugyanis az élet abszurditásának a tudatos elfogadását jelenti a szereplők részéről, az élet degradációját, tartalmának egy-egy szóval kifejezhető abszurd redukáltságát.

Míg Az Öreg komikumát csak színezte a — házbá idegen elemként behatoló — külvilágot jelző abszurdítás, addig a Nagyvitben — mellékfutamként is — alapvetően meghatározza, felelmetesre hangszereli a dráma egész realista-naturalista világát. A kórteremben játszódó drámában négy ember gyötri, kínozza egymást és saját magát. A négy beteg közül csak három beteg igazán:

a negyedik, az éleiművész, dublör Fazekas, igazi gyurkovicsi figura, nagy vitalitású fiatalember, bár a korábbi hősök összetettebb megjelenítése, kéttelgyel marcangolt árnyalása nélkül. Fazekas egész lényre tagadja a betegségnek ezt a fel-felcsillanó humorral sem át-színezhető morbid világot; az egyetlen teljes életet élő hőssel szemben a másik három figura mintha — valahogy Wilder Szent Lajos király hidjának igazságszolgáltató determináltságával — kinti árnyélete miatt került volna be a kórházba. Cziegler seblázás, depressziós halálvágya, a gyógyíthatatlan nagybeteg Badari életbe kapaszkodó féktelen önzése, a fiatal F. Tóth egész lényén eluralkodó primitív féltékenysége ütközik össze a kórteremben, fakaszt derűt,

korbácsol kisebb, mindennapos jelene-
teket, apró tragédiákat, de hiába gyötéri egymást ez a három ember és hiába szakad fel belőlük — mint Badariból — a darab végén az önzés mögé, nagyon mélyre rejtőzött jóság; sem önzésükkel, sem feltámadt jóságukkal nem meghatározói sem egymás, sem önmaguk sorsának. Gyurkovics humánuma, részvéte végig érezhető a darabban, de a dráma betegeiről Fazekas eltávozásával mégis leveszi a kezét, átadja őket a dráma utalajdonképpen mellékszerelőinek, akik esetleges vagy látszólag mellékes jelenlétükkel is — mint a többször váratlanul felbukkanó borbély és az egész terepen furcsa módon uralkodó takarító — félelmetesen jelzik a szereplők, az ember abszurd sorsát.

CZÉRE BÉLA

KÉPERNYŐ ELŐTT

(ALATTVALÓK ÉS KIRÁLYOK) Mátyás király birodalmától a mohácsi csatavesztésig kísérté végig a történelmet a televízió közelmúltban sugárzott hatrészes ismeretterjesztő sorozata. Különadás foglalkozott — a Dózsa-évfordulóhoz csatlakozva — az 1514-es parasztháborúval és Dózsa György alakjával. A nézők — a legújabb történeti kutatások tükrében, az adott kort (vagy kor-részletet) alaposan ismerő, szakavatott történészek kalauzolásával — áttekin-tést kaptak mind a történelem esemé-nyeiről, mind a társadalmi helyzetről (és e kettő szoros összefüggéséről): arról az útról, amely a mátyási aranykortól indult és az 1526-os szakadékba torkol-
lott. Ezen belül pedig a hatalom birto-
kosainak — királyoknak és királykódo kiskirályoknak — öncélú vetélkedéséről, a nagy örökség eltékozlásáról — („A té-
kozló ország” — írta Dózsa-eposza cí-
méül Juhász Ferenc) —, és a már-már
nemzethalál-tragédiáról. A sorozat adá-
sait korabeli metszetek, emlékek, épü-
letmaradványok — régvolt idők néma
(és mégis beszédes) tanúinak — fel-
felvillanásával, bemutatásával illusz-
trálták. Minden adva volt tehát egy —
a televízió sajátos követelményeinek
megfelelő, vagyis „tévészertő” — érde-
kes és izgalmas sorozathoz. A megoldás
viszont csak félig sikerült: érdekes is
volt, néhol — például a Mohácsról, vagy
az 1514-es parasztháborúról szóló rész-

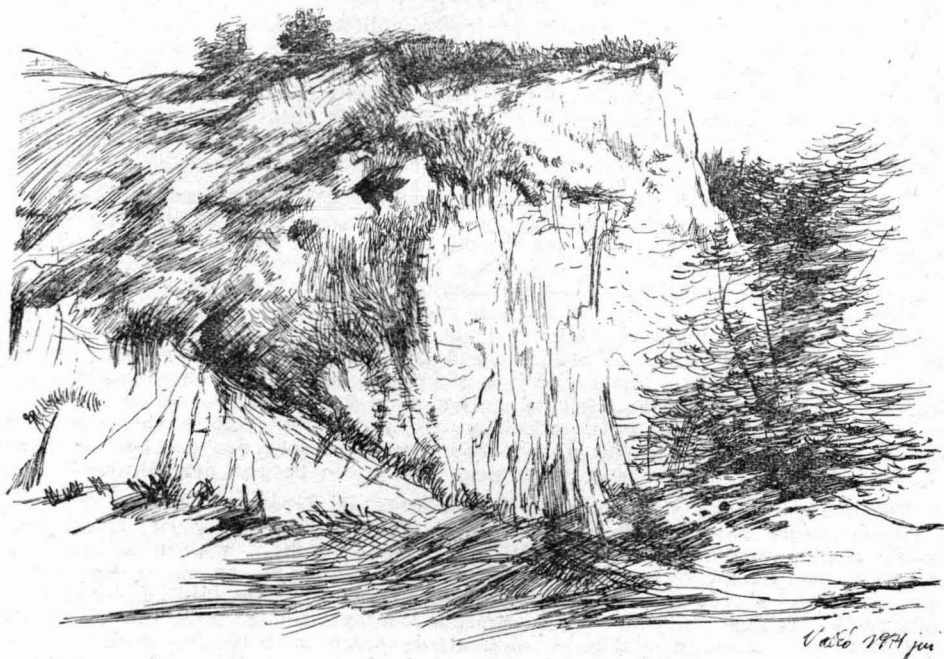
ben — izgalmas is, — összképében,
összhatásában — mégsem volt „tévésze-
rű”. (Ami — természetesen — nem je-
lent tartalmi, tehát szakmai színvonal-
csökkenést: más a történelmi jelleg, és
ismét más a képi követelmény. Ezúttal
ebben ez a másság dominált).

Korántsem akarom ezzel azt állítani,
hogy az ismeretterjesztés nem televízió-
s műfaj. Hiszen a televízió kétszeresen
is hat: hanggal és — ez éppen többete!
— képpel is. Hadd idézzek egy —
a 40-es évek elején megjelent — könyv-
ből, amely (érthetően még jövő időben)
a televízió népművelői szerepéről ír: „A
televízió eláltalánosodása változtat a
rádiós népművelésen. Képszerűbbsége
kivántatja majd változatosságként a
könyvet az emberekkel — annyival in-
kább, mert a megjelenítő hangoskép
nem lehet soha a hangrádió sok elő-
adásához hasonlóan felolvasásszerű, azaz
nem lehet hang által nyilvánuló könyv-
részlet vagy folyóirat” (Kilián Zoltán:
Rádiós népművelés). Ugyancsak a 40-es
évek elején az amerikai televíziós-egye-
sület körkérdezt intézett a televízió né-
zőihez: jelöljék meg az általuk legked-
veltebb műsorfajtaikat, és azt is indo-
kolják meg, hogy miért azt választották.
A legtöbb szavazatot — 81%-ot — a
sportközvetítések kapták (indokolás: ezek
a legszínesebbek, a legmozgalmasabbak),
míg az ismeretterjesztő műsorokról az
volt a vélemény, hogy még „sokat kell
fejlődniük”, főként pedig: „meg kell ta-
lálniuk az összhangot az előadás és a
képi illusztrációk között”. Nos hát eb-

ben a mostani, történelmi sorozatban sok helyütt éppen ez az összhang — szöveg és kép szinkronba-hozatala — hiányzott. Valamennyi adás gongütésekkel kezdődött (amit — a hatáskeltésen kívül — az égvilágon semmi nem indokolt, hacsak nem az idő, a sors „gongütéseit” akarták jelezni velük?!), ezeket követte egy modern hangvétlű song (vajon, hogy a kortávolságokat „áthidalja”, „időközelbe” hozza?! De hiszen a történelem sokrétű: egy-egy adott korban mindig van valami — olykor több — momentum is, ami „túlmutat” önmagán, nemcsak az utána következő, hanem közeli-távoli századokban is érvényesen). Az illusztrációk pedig illusztráltak ugyan, de nem emelték ki a szöveget a maga szövegszerűségéből. Ha a néző behunyta a szemét, a hatás továbbra is ugyanaz volt. Vagyis: a kép „nem adott hozzá” semmit a történelmi előadáshoz. Nem fokozta a hatást, nem fejlesztette tovább, „nem emelte

át” egy másik kifejezési területre, „nem fordította le” a kép nyelvére a mondanivalót. Holott: a jó példaért nem is kellett volna messzire menni. Az alig egy éve sugárzott „Századunk” sorozat is történelmi témát dolgozott fel, de mennyivel képszerűbben: dramatizált napló- és jegyzőkönyv-részletekkel, helyszíni felvételekkel, párbeszédekkel. Igaz: ott még megszólalhatott egyik-másik szemtanú is; a hangsúly viszont (és a tévészerűség) ezúttal nem azon van, hogy szemtanúk, hanem azon, a hogy beszéltek, a mozgalmasságon, a változatosságon, az elevenségen. És mennyi — történelmileg is hű — irodalmi anyag „kínálta magát” — például csak az 1514-ről szóló részhez is! Eötvös, Szabó Pál, Illyés, Juhász Ferenc! Vagy éppen a krónikák dramatizálása! Lehet, hogy költségesebb lett volna a feldolgozás, hosszabb az adásidő, de az összehatásnak, a tévészerűségnek föltétlenül használt volna.

BALÁSSY LÁSZLÓ

Valkó László: Homokpart (tusrajz)

S O M M A I R E

L'article de premier plan de notre numéro de septembre, „Pouvoir, cléricisme et idéologie dans l'Église”, a été écrit par *Károly Doromy*. Il constate que maints reproches ont été adressés à l'Église de ce qu'elle s'est développée en organisation du pouvoir, de plus, elle est devenue une institution du pouvoir mondial, ensuite une institution cléricale, durant une période bien considérable de son histoire; elle avait réduit l'enseignement chrétien en „idéologie”. En faisant l'analyse historique et évangélique de la notion „pouvoir”, l'auteur remarque que les conditions existentielles dépendent du pouvoir jusqu'à telle mesure qu'aucun être, aucun homme et aucune institution ne puisse y renoncer absolument. Ce fut uniquement Jésus qui en fut capable, Lui qui fut immolé come un agneau innocent. Même l'église imbue de l'esprit idéal et le plus évangélique, n'aurait pu exister, dès le commencement, sans un pouvoir minime. L'unique problème serait de trouver l'explication suffisante, pourquoi des hommes furent-ils tués et maltraités au nom du Christ et des Évangiles? — Quant au cléricisme de l'église, l'auteur remarque qu'à la suite de nombreux facteurs politiques et sociologiques, la caste des prêtres s'est isolée dans le sein de la société, comme un à part, depuis le 4e siècle. Le haut et le bas clergé trouvaient également leur place dans l'ordre féodal ou les classes se profilaient distinctement et s'édifiaient les unes sur les autres. L'Église insistait jusqu'à nos jours à cette structure développée dans le moyen âge. C'est ainsi que le modèle traditionnel de l'organisation ecclésiastique fut constitué, consistant d'un corps des dirigeants particulièrement instruits, à qui était confiée la masse guidée, c'est-à-dire à qui on adressait les sermons, de qui on soignait et protégeait l'âme. — L'auteur soutient ferme un modèle nouveau, d'après lequel l'église est la communauté des membres du même rang, pareils entre eux, et laquelle — selon les paroles du Christ, — „ne connaît pas d'autre Père au dehors de Dieu”, et „nul autre Maître au dehors du Christ” (Mt 23,2-12), par contre, elle a une structure interne, organisée aussi moins bureaucratiquement que possible, et fondée sur le service volontaire.

Ferenc Sinkó rappelle dans son étude la mémoire de *Alajos Izsóf* (1870—1945), écrivain et publiciste prominent, catholique et hongrois, et qui développait ses activités dans les premières décades de ce siècle. A un certain point, pût être considéré comme un précurseur du Concile II. Sa conférence, tenue au mai 1910 à une réunion eucharistique pastorale à Budapest, soutient cette constatation.

Une citation de la même conférence de *Alajos Izsóf*: „On dit juste que c'était une joie surhumaine et indicible pour l'esclave de l'antiquité et du moyen-âge d'entendre qu'il était lui même, l'enfant aimé Dieu vivant, ainsi que le patricien ou le châtelain. Mais c'était antichrétien et insensément inhumain de dire en même temps: que les esclaves restent pour toujours des esclaves, les serfs restent pour toujours des serfs, autrement ils ne feraient pas le salut de leur âme. Ces attitudes et cette façon de penser sont bien loin des paroles de notre Seigneur, et des résultats sains qu'on peut gagner de l'esprit évangélique.”

L'anniversaire cinq centenaire de la naissance de *György Dózsa*, le chef de la grande guerre paysanne de 1514, est fêtée cette année en Hongrie. Deux études de notre numéro sont vouées à cette commémoration historique. L'une a été écrite par *István Nemeskürty*, sous le titre: „In signo crucis — les frères franciscains et les prêtres séculiers dans la guerre paysanne de 1514”. Cette guerre paysanne fut éclatée par suite de la croisade contre les Ottomans, dénoncée par Pape Léon X. croisés assemblés se dressaient contre la noblesse, et il y avait beaucoup de frères franciscains parmi les chefs de guerre. *Nemeskürty* examine surtout le rôle de ces frères franciscains, et il constate que dans la deuxième

décade du XVIe siècle, un modèle de la réforme fut exécuté, puisque le mécontentement ecclésiastique, lequel faillit d'exploser, rencontra les activités révolutionnaires des serfs. *Béla Bellér* présente dans son étude „La guerre paysanne de Dózsa et l'historiographie ecclésiastique”, les sources historiographiques d'origine ecclésiastique, concernant la guerre paysanne. „Il n'y a pas un seul domaine dans les recherches concernant cette guerre où la collaboration des historiens catholiques ne soit pas utile, mais il y en a un où elle est même indispensable. Je pense à l'histoire idéologique. Par suite des recherches incomparables de Jenő Szűcs, nous savons aujourd'hui, que l'idée dominante des mouvements paysans médiévaux, — celle affichée par la guerre de Dózsa, — n'était pas „le patriotisme populaire”, mais plutôt la défense de la religion, de la chrétienté. On essaie déjà de se servir de cette trouvaille.”

István Kovács présente dans son étude „Les possibilités de l'homme”, les pensées de quelques philosophes prominents de l'ère moderne, — Dans la rubrique L'ENTRETIEN DE VIGILIA, *Béla Hegyi* parle avec le doyen des publicistes hongrois, *Endre Szigeti*, sur la mission du publiciste catholique. — Dans les DOCUMENTS, *Gyula Kunszery* présente les appréciations catholiques d'auparavant des poèmes du grand poète lyrique, *Endre Ady*.

Les réflexions de *István Tótfalussy*, „Étudiez les Écritures!”, une nouvelle de *Tibor Gyurkovics*, les poèmes de *Gábor Görgey* et de *István Sinka*, ainsi que les comptes-rendus de toujours, complètent le contenu du numéro de septembre de VIGILIA.

I N H A L T

Der leitende Essay unserer Septemhernummer wurde unter dem Titel „Macht, Klerikalismus und Ideologie in der Kirche” von *Károly Dorombo*y geschrieben. Er stellt fest, dass der Kirche heutzutage am meisten das vorgeworfen wird, dass sie sich zu einer (oft sogar weltlichen) Machtorganisation entwickelte, dass sie sich klerikalisierte und dass sie die christliche Lehre ideologisierte. Nach einer geschichtlichen und evangelischen Analyse des Machtphänomens stellt er fest, dass da einmal die Existenzbedingungen in dieser unserer Seinsordnung so sehr von der Macht abhängig sind, kann kein Lebewesen, kein Mensch und keine menschliche Institution total auf Macht verzichten. Das hat nur Jesus vermocht, der tatsächlich als unschuldiges Lamm getötet wurde. Selbst die idealste und vom evangelischen Geist am meisten beseelte Kirche konnte von Anfang an nicht ohne ein Minimum von Macht auskommen. Die Frage ist nur jene, ob jemals genügend Erklärung dazu gefunden werden kann, dass Menschen im Namen von Christus und des Evangeliums gequält und getötet wurden. Was die Klerikalisierung der Kirche anbelangt, nach Meinung des Autors, spielten eine ganze Reihe politische und soziologische Gegebenheiten in der Entwicklung zusammen, deren Resultat es war, dass vom vierten Jahrhundert an der Priesterstand als spezifische Gruppe innerhalb der Gesellschaft sich immer mehr absonderte. In der feudalen Gesellschaftsordnung wo die verschiedenen Gesellschaftsschichten klassenmässig scharf umschrieben und hierarchisch aufeinander gestuft waren, bekam auch der höhere und untere Klerus seinen Platz und gesellschaftlichen Rang. Diese im Mittelalter sich ausgebildete Struktur hat die Kirche bis heute aufrecht erhalten. Auf dieser Weise bildete sich dieses traditionelle Modell der kirchlichen Organisation aus, demnach die Kirche einerseits von einem spezial ausgebildeten Führerapparat besteht, dem die Geführten anvertraut sind, deren „Seelen geführt”, für deren „Seelen gesorgt” wird, denen gepredigt und das Wort verkündet wird. Der Autor tritt für ein solches Modell ein, demnach die Kirche eine Gemeinschaft von gleichberechtigten Mitgliedern ist, die „keinen Vater ausser Gott” und „keinen Meister ausser Christus” (*Mtt* 23,2-12) haben, wohl aber eine möglichst wenig bürokratisch organisierte und auf freiwilligen Dienst basierende innere Struktur.

In seinem Aufsatz betitelt „Alajos Izsóf (1870—1945)” erinnert sich *Feren*. *Sinkó* an eine hervorragende Persönlichkeit des katholischen Lebens der ersten Hälfte des Jahrhunderts, an Alajos Izsóf, Schriftsteller und Redakteur. In einem gewissen Sinne kann man ihn auch als einen Vorläufer des II. Vatikanischen Konzils betrachten. Diese Feststellung wird auch durch einen Vortrag bewiesen, den Alajos Izsóf im Mai des Jahres 1910 an einer eucharistischen Priesterkonfe-

renz in Budapest hielt und den wir aufgrund einer zeitgenössischen Manuskriptausgabe gekürzt auch veröffentlichen. Im Rahmen dieses Vortrages sagte Alajos Izsóf unter anderem: „Bedenken wir: vor welchem Dilemma eine Seele gestellt ist, die auf dem Niveau ihres Zeitalters steht und echte und wertvolle Kräfte in sich fühlt als sie vom Kindesalter her von unseren Kanzeln am meisten das hört, dass der ideale christliche Zustand, der Zustand des Rückzuges und der Abrüstung ist. Ist es nicht selbstverständlich, dass sie sich bei dem Kircheneingang umdreht und sagt: das ist nicht der Zustand, der mir passt. Sollte aber ihre Religiosität stärker als ihre Liebe zur Bildung sein, und näherte sie sich dem Tabernakel, wird sie nicht zwiespältig dort stehen? Das Herz zieht sie an Christus, der Verstand schiebt sie weg von dort. Wer und wie lange haltet ähnliche und verzweifelte Dilemmen aus... Ich möchte sehr dass das Leben mich widerlegt, doch brauche ich — leider — von dieser Möglichkeit so sehr nicht fürchten, dass im Gegenteil ich der Meinung bin, dass es keine menschliche Feder gibt, die die tragische Tragweite dieser historischen Akzidenz namens Weltflucht, nur annähernd beschreiben könnte. Vom dumpfen Klingen unserer sich entleerenden Kirchen, vom schmerzlichen Ringen des französischen Katholizismus können wir als eine peinliche Klage aushören: warum verstehen wir uns nicht, wir Menschen von heute mit dem unter uns lebenden Christus, wobei die göttliche Liebe uns für einander schuf?“ Und noch ein Zitat aus der sechzig Jahre alten Rede von Alajos Izsóf: „Es ist schon sehr richtig zu sagen, dass es ein unaussprechbarer Trost für Sklaven des Altertums und für den Leibeigenen des Mittelalters war, wenn die Frohbotschaft ihr Herz erreichte, dass auch sie in ihrem gegebenen Zustand ein geliebtes Kind des lebendigen Gottes sind, ebenso wie der Patrizier oder der Burgherr. Aber antichristlich und unmenschlich war schon damals zu sagen: die Sklaven und die Leibeigenen ewig Leibeigenen bleiben, da sie auch so selig werden. Weil dieses Gefühl und diese Gesinnung unendlich weit von den gesunden Konsequenzen sind, die aus den Worten Jesus und aus dem Geist des Evangeliums gezogen werden können.“

In Ungarn erinnert man sich, gelegentlich der fünfhundertsten Jahreswende, an der Geburt von György Dózsa, der der Führer des grossen Bauernkriegs im Jahr 1514 war. Der historischen Jahreswende gedenken wir in zwei Aufsätzen. Den einen schrieb *István Nemeskürty* mit dem Titel „In signo crucis — Franziskaner und weltliche Priester im Bauernkrieg von 1514“. Zum ungarischen Bauernkrieg kam es infolge des vom Papst Leo X. verkündeten Kreuzzuges gegen die Türken. Die sich angesammelten Kreuzzügler wendeten sich gegen die herrschenden adeligen Klassen und unter ihren Führern waren auch viele Franziskaner. Der Aufsatz von *István Nemeskürty* setzt sich hauptsächlich mit der Rolle dieser Franziskanischen Brüder auseinander und kommt zu der Folgerung, dass in dem zweiten Jahrzehnt des 16-ten Jahrhunderts eine Art Vorreformation vor sich ging, es trafen sich nämlich die Unzufriedenheit des unteren Klerus und die revolutionären Bestrebungen der Leibeigenen. *Béla Bellér* schreibt und analysiert die kirchlichen Quellen, die über den Bauernkrieg berichten. Am Ende seines Aufsatzes, betitelt „Der Dózsa Bauernkrieg und die kirchliche Geschichtsschreibung“ stellt er fest: „Es gibt kein Gebiet in der Forschung des Bauernkrieges, wo die Mitarbeit der katholischen Historiker nicht nützlich wäre, doch ist ein Gebiet wo sie einfach unentbehrlich ist. Ich denke an die Ideologie-Geschichte. Von den einmaligen Forschungen von Jenő Szűcs wissen wir schon heute, dass die vorherrschende Ideologie der mittelalterlichen Bauernbewegungen — und auch die des Dózsa Bauernkrieges! — war nicht der ‚völkische Patriotismus‘, sondern der Schutz der Religion, des Christentums. Es sind schon Versuche im Gange diese Erkenntnis zu verwerten.“

István Kovács schrieb unter dem Titel „Möglichkeiten des Menschen“ einen Aufsatz über die Gedanken von einigen hervorragenden modernen Philosophen. Das VIGILIA GESPRÄCH wird von *Béla Hegyi* diesmal mit *Endre Szigeti*, ein Doyen des katholischen Journalismus, geführt, über die Sendung des katholischen Journalisten. *Gyula Kunszery* ruft eine frühzeitige katholische Wertung der Poesie von *Endre Ady* in Erinnerung.

Eine Meditation von *István Tótfalussy* über die Heilige Schrift, eine Novelle von *Tibor Gyurkovics*, Gedichte von *Gábor Görgey* und *István Sinka* sowie die üblichen kritischen Referate ergänzen den Inhalt der Septemhernummer der Vigilia.

A Vigilia a nagyvilágban

A svájci Sionban 1971 április 12 és 18 között megrendezett *Magyar Ökumenikus Találkozó* anyagát most könyvalakban jelentette meg a római Katolikus Szemle. A »... hogy mindnyájan egyek legyenek« című, P. Békés Gellért OSB szerkesztésében napvilágot látott kötet tartalmazza annak az irodalmi estnek a műsorát is, amelynek keretében Rónay György, lapunk felelős szerkesztője és Pilinszky János műveikből olvastak fel. Az irodalmi est bevezetőjét Cs. Szabó László írta tartotta.

A Prugg Verlag (Eisenstadt) magyar nyelven is kiadta a párizsi Edition du Cerf *Pour vous qui est Jésus-Christ?* című gyűjteményét, melynek függeléke teljes egészében közli a magyar szellemi élet jeles képviselőinek a Vigilia körkérdésére (Ki nekem Jézus?, 1970 decemberi szám) adott válaszait.

1972 május 12 és 14 között az NDK fővárosában, Berlinben együttes ülést tartott a *Berlini Konferencia* elnöksége és nemzetközi tanácskozó testülete a június elején megtartott brüsszeli Európa Fórum napirendjén szereplő kérdésekről. Húsz európai országból mintegy nyolcvan küldött vett részt a tanácskozáson. Lapunkat Nyíri Tamás professzor, a Vigilia szerkesztőbizottságának tagja és Hegyi Béla szerkesztő képviselték.

SZÁMUNK ÍRÓIRÓL. — *Nemeskürty István* irodalom- és filmtörténész, esztéta, az irodalomtudományok kandidátusa, a Budapest Filmstúdió művészeti igazgatója.

Bellér Béla marxista történész, a történelemtudományok kandidátusa. Vallás-, egyház-, valamint neveléstörténeti tanulmányokat ír. Folyóiratunk 1971 novemberi számában Krisztus történetétől Jézus történetéig címmel Ijjas Antal Jézus-könyvéről jelent meg cikke.

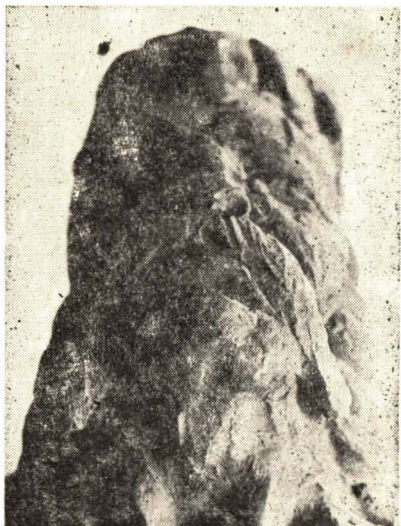
Kovács István teológus, a budapesti Központi Szeminárium végzős növendéke.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kéziratokra, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, csak akkor válaszolunk, ha közölhetőnek vagy átdolgozhatóknak találjuk. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn és csütörtökön 11-től 17 óráig, a többi napokon (szombat kivételével) 11-től 13 óráig.

A Magyarok Világszövetségének kéthetenként megjelenő lapja, a *Magyar Hírek* augusztus 20-án — a Szent István jubileumi év befejezésének alkalmából — idén is a Vigiliával közösen szerkesztett, reprezentatív számot jelentetett meg, melyben — folyóiratunk részéről — Doromby Károly, Nyíri Tamás és Hegyi Béla írásai kaptak helyet.

A Bolognában megjelenő *CSEO dokumentazione* 1972 júniusi, 61. száma teljes egészében leközölte Csanád Bélának a Vigilia májusi számában megjelent *Lelkipásztorkodásunk a Zsinat után* című cikkét és Hegyi Bélának Jancsó Miklóssal és Hernádi Gyulával készített interjúját. A lap 62., júliusi számában pedig Dobszay László *A népének hazai története* (Tények és tanulságok) című tanulmánya jelent meg, melyet a CSEO dokumentazione szerkesztősége a Vigilia áprilisi számából vett át.

Szokolay Sándor, Kossuth-díjas zeneszerző és lapunk munkatársa, Balássy László A tavaszt hozó kisleány című meseoperáját — amelyet néhány éve mutatott be a Magyar Rádió és azóta is műsorán tart — a párizsi „Alphonse Leduc” zeneműkiadó vállalat — kiadási és terjesztési joggal — megvásárolta. A meseopera *Spring Maid* címmel jelent meg.

Szervátiusz Tibor: *Dózsa-kompozíció*
(Móser Zoltán felvételei)